KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI: 869

Erzurumlu İbrahim Hakkı

Prof. Dr. Âmil ÇELEBİOĞLU

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 71

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI: 869

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI

Prof. Dr. Âmil ÇELEBİOĞLU

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 71

Kapak Düzeni : **Saim ONAN**

ISBN 975 - 17 - 0127 - 9

Onay : 19.2.1988 tarih ve 928.1-3-657 sayı
Birinci baskı, 1988
Baskı sayısı : 15.000
Sevinç Matbaası - ANKARA

İ Ç İ N D E K İ L E R

Ö N S Ö Z

"Bu eseri, sabırlı ve değerli eşim Zuhal Çelebioğlu'*ya ithaf ediyorum."*

Â.Çelebioğlu

Türk kültürü ve edebiyatıyla ilgili olarak XVIII. yüzyılda, Anadolu'*da, biri asrın başlarında, diğeri sonlarında vefat eden ve biri batıda, diğeri daha ziyade doğuda ve güneyde yaşamış olan iki müstesna şahsiyetle karşılaşıyoruz.*

Batıda yaşayan birincisi, yüz civarında manzum ve mensur eseri bulunan, tasavvufî tefsiri, Mesnevî, Muhammediye *ve benzeri şerhleriyle tanınan* Bursalı İsmail Hakkı *(1653-1725)'dır.*

İkincisi ise daha çok Marifetname *adlı ansiklopedik eseriyle meşhur olan* Erzurumlu İbrahim Hakkı *(1703-1780)'dır. Her ikisi de şiirlerinde, isimleri "Hakkı"yı mahlâs olarak kullanmıştır. Benzer taraflarının yanında farklı yönleri de bulunan bu âlim ve şair şahısların, devirlerinde olduğu gibi bilhassa eğitici, öğretici ve irşad edici kişilikleriyle şöhretleri, günümüze kadar devam etmiştir.*

Daha küçük yaşlarda okumaya büyük bir ilgi gösteren ve eserlerinde devamlı olarak ilmin ehemmiyetine işaret eden, güzel ahlâkı, gönül bilgisini ve İlâhî aşkı işleyen, öğütleyen İbrahim Hakkı, *bir ömür boyu, sadece devamlı okumakla veya konuşmakla kalmamış, aynı zamanda eserler veren ve fikirlerini, bizzat kendi nefsinde uygulayabilen müstesna talihlilerden olmuştur.*

Bu itibarla, bazı araştırma ve yayınların bulunmasına rağmen, kültür tarihimiz açısından ayrı bir yeri olan **İbrahim Hakkı** *ve benzerleri, kanaatimizce henüz tamamen değerlendirilmiş olmamakla ihmâl edilmemesi gereken isimlerdendir...*

Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu

Marmara Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi
Fındıkzade/İSTANBUL

I — ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI'NIN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

A – HAYATI

Erzurumlu İbrahim Hakkı, 18 Mayıs 1703 (1115 Muharreminin ilk cuması) tarihinde, **Erzurum**'a bağlı **Hasankalesi** (**Kal'a-yı Ahsen**)'nde, güneş doğarken dünyaya gelmiştir. Doğum tarihini, **Marifetname**'de (s.514):

Hicretin tarihi bin yüz on beş oldu ol bahar
Kal'a-yı Ahsen'de **İbrahim Hakkı** doğdu zar

beytiyle tesbit etmiştir. Babası, **Derviş Osman Efendi**, annesi ise Hazret-i Peygamber soyundan **Şerife Hanife Hatun**'dur. **İbrahim Hakkı** hayatıyla alâkalı bazı bilgileri kendisi vermektedir:

"**Erzurum**'un doğu tarafında, altı saat mesafede, **Hasankalesi** ahalisinden **Tursun Muhammed** oğlu **Molla Bekir** demekle ulu ceddimizin 1081/1670 tarihinde bir oğlu dünyaya gelip **Osman** adı verilmiştir. Ol mahdum Çelebi, yirmi yaşına kadar **Hasankalesi**'nde, **Karaşeyhoğlu Seyyid İbrahim Efendi**'den ders okumuştur. Doğuştan güzel ahlâk sahibi olmakla **Derviş Efendi** namıyla şöhret bulmuştur. Daha sonra vâlidesi hasta düşüp ölmüştür. Pederi onu evlendirmiş, **Kale**'nin yakınlarında **Kındığı** nam karyede sâdât-ı kiramdan **Şeyhoğlu** merhum **Dede Mahmud**'un kızını almıştır. Ol **Hanife Hatun**, bizim müşfik vâlidemiz olmuştur.

Gerçi **Osman Efendi**'nin hayâsı galip olduğundan zifaf akşamı, halktan hicab edip minarede gizlenmiştir. Lâkin **Cenab-ı Hak**, aralarında nice sevgi ve merhametler kılmış ve birbirlerine nice rağbetler etmişlerdir. Ceddimiz **Molla Bekir**, fakirlere, mi-

safire ikramı, misafir gelmediği akşam aç yatacak kadar çok severdi. Azak seferine gidip Kefe'de va'desi yetip orada, Ulucami' de kalmıştır. Babasının vefatına çok üzülen Derviş Efendi bu arada hastalanır. Kendi otuz yaşına, tarih de 1110/1698 başına gelmiştir. O kadar güzel ahlâk sahibi olan Derviş Efendi, ol ateşten hasta-mizac olup her gördüğü nesneden ve her sadadan öfkelenmekte, her sene bir oğlu doğup üç-dört aylıkken ölmektedir. Bu misâl elemlerle dünyadan yüz çevirmiştir..."

İbrahim Hakkı'nın doğumundan sonra babası, seyahat kılmak ve bir mürşid bulmak arzusuyla Hasankalesi'nden gizlice Erzurum'a gelir. Habib Efendi'den tasavvuf ilmini, dervişlik kemâlini tamamlar. Osman Efendi, iki sene kendine mürşid arar. Bu arada İbrahim'in annesi Hanîfe Hatun âhirete göç eder. Derviş Efendi, oğlunu, iki kardeşine bırakıp arkadaşı Eyüp Efendi ile seyahate çıkar. Bitlis tarafına gelirler. Oradan hac niyetiyle Siirt'e yönelirler. Siirt yakınlarında Aydınlar (Tillo) nam bir karyede Şeyh İsmail adında bir azizin haberini işitip ziyaretine giderler. Ona bağlanarak orada kalırlar. Derviş'in rahatsızlığı geçer. Sürur ve huzurunu, sekiz yıldır aradığı şeyhini bulmuştur. Ertesi yıl, İbrahim Hakkı'nın amcası Şeyh Ali, İbrahim dokuz yaşında iken onu alıp babasının yanına götürür. Çocuk İbrahim dahi daha ilk görüşte şeyhin cezbesine kapılır, cemâl ve kemâline hayran olur. Müteâkıben ve özet olarak İbrahim Hakkı şöyle devam eder:

"Amcam Şeyh Ali ile Tillo (Aydınlar)'ya varıp aziz babam Osman Efendi'yi görüp Hazret-i Şeyh'in şerefli dîdarıyla müşerref olduğum esnada bir gece rüyamda görmüştüm ki sema yüzünde hava beyaz serçelerle dolmuştur. Cümlesi halkın üzerine hücum ile gelmiştir. Bana hamle edenleri, Peder Efendi üzerimden def' edici olmuştur. İllâ bir serçe fırsat bulup sağ koltuğuma sokulmuştur. Sabahı pederime söyledikte anda eliyle tâun eseri bulmuştur, benim tâunlu olduğumdan gayet mahzun olmuştur. Beş gün habersiz yatıp altıncı gece gözüm açıp gördüm ki pederim ağlamakta ve Hazret-i Şeyh başımucuna gelmiştir. Hızır gi-

bi imdadıma erişip elin kaldırıp bana dua kılmıştır. Hemen ol demde canım hayat, cismim şifa ve kalbim safa bulmuştur. (Marifetname, s. 517-520)

Merhum Peder Efendi, azizi bulmuş, onun gölgesinde on sene kalmıştır. Huzura kavuşmuş, mertebesini bulmuştur. Bu nöbet cihanında, elliiki sene kalmıştır. 1132 Recep ayı (Mayıs 1720), benim ol yâr-i gârım, peder ve mâderim ve gamgüsârım ve hücredaşım ve gurbet yoldaşım Derviş Osman Efendi, cuma gecesi sabaha yakın, dünyadan âhirete intikal etmiştir..." (a.e., s.522)

Altı yaşında annesiz kalan İbrahim Hakkı, onyedi yaşındayken de babasını kaybetmiştir. Babasının ölümü üzerine 1720 yılında, Aydınlar Bucağı'ndan (Tillo'dan) Erzurum'a amcalarının yanına döner. Molla Mehmed, Ali Çelebi ve Mahmud adlarında üç amcası vardı. İbrahim, büyük amcası Molla Mehmed'in yanında sekiz sene kalmış ve:

İhtiyarı ilm idi ta sâl bin yüz kırka dek
Aşka düştü ârif oldu vecd ü hâli kıldı kâr
(s.514)

beytinden de anlaşılacağı üzere tahsiline devam etmiştir. 1728 ilkbaharında İbrahim Hakkı, sekiz senelik bir ayrılıktan sonra ikinci defa olarak çok sevdiği şeyhinin yanına.gider ve babasının hücresine yerleşir. Yedi sene sonra şeyhi İsmail Fakîrullah da vefat edince İbrahim Hakkı tekrar Erzurum'a döner. Otuz üç yaşına geldiği sıralarda kültürlü, hünerli ve güzel bir kadın olan Firdevs Hanım'la evlenmiş, İsmail Fehim ve Ahmed Naîmî adlarındaki iki oğlu bu hanımdan olmuştur. Babasının da imamlık ettiği Yukarı Habib Efendi Camii'nin imam ve hatipliğini devam ettirirken 1150/1738 yılında ilk defa hacca gider. Dönüşte yine Habib Efendi Camii'nin imam ve hatipliğine devam eder.

1742 yılına doğru Hüseyin Bey kızı Fatma Hanım'la ikinci

evliliğini yapar. İbrahim Hakkı'nın bu hanımdan olan çocukları yaşamamıştır. Bu sırada amcalarından Ali Çelebi de vefat etmiştir. Üçüncü evliliğini Belkıs Hanım'la yapan İbrahim Hakkı'nın bu hanımdan Gülsün adında bir kızı ile Mehmed Şakir adında bir oğlu olur. Erkek torunları Mehmed Şakir'den dünyaya gelmiştir. Dört beş sene sonra Züleyha Hanım'la evlenir. Bu hanımdan da Osman ve Nedim adlarındaki oğulları olur.

1747 tarihinde İstanbul'a gelen İbrahim Hakkı, Sultan Birinci Mahmud (1730-1754) ile görüşmüş, padişahın takdirini kazanmakla saray kütüphanesinde çalışmasına izin verilmiştir. Ayrıca bu vesileyle müderrislik etmesi uygun görülüp kendisine, 1160/1747 tarihinden itibaren Erzurum'daki Abdurrahman Gazi zaviyedarlığı tevcih edilmiştir. İstanbul'dan bir hayli hoşlanmış olarak Erzurum'a dönen İbrahim Hakkı, bir müddet Habib Efendi Mescidi'nde imamlığa devam ederse de daha sonra bu görevi oğlu İsmail Fehim'e bırakır. Dîvanını tertip ettiği 1168/1755 yılında ikinci defa İstanbul'a gitmeye niyetlenir. Bu sıralarda, İsmail Fakîrullah'a saygı ve ilgi duyan Hekim oğlu Ali Paşa (öl. 1758) üçüncü ve sonuncu defa sadrazam olmuştur. Hekimoğlu Ali Paşa, beylik hesapları gördürmek için, Erzurum Gümrükçüsü Mehmed Sun'ullah Ağa'yı İstanbul'a çağırmıştır. Sun'ullah Ağa da İbrahim Hakkı'nın kendisine yol arkadaşı olmasını ister. İbrahim Hakkı, Sarı Gümrükçü diye meşhur ve maruf olan bu baba dostunun hatırını kırmaz. 1168 senesi şabanının onüçüncü cumartesi günü (24 Mayıs 1755), Sun'ullah Ağa ile birlikte İstanbul'a müteveccihen Erzurum'dan yola çıkar. Bu yolculuk esnasında başından şöyle bir hadisenin geçtiği rivayet edilir:

Sarı Gümrükçü, beraberinde İstanbul'a bir at yükü değerli armağanlar götürüyormuş. İbrahim Hakkı, bunu yolda öğrenince: Senin hesabından korkun varsa bu ağır armağanlarının arkadaşlığı sana elverir. Benim buradan geri dönmem gerektir" demiş. Sun'ullah Ağa, her ne kadar hesabında bozukluk olmadı-

ğını fakat hediye takdim etmenin usulden olduğunu ileri sürmüşse de hoş görülmediğini anlayarak armağan yüklü atını geri çevirmiş.

Bir gece de bir kahvehanede konaklamışlar. Kahveci bunlara lüzumundan fazla hizmet etmiş, izzet ve ikramda bulunmuş. Bütün hareketleri de onun çok iyi bir insan olduğunu gösteriyormuş. İbrahim Hakkı ise vücud yapısının insan karakteri ile sıkı bir alâkası olduğuna inanıyormuş. Hatta bu konuyla ilgili olarak manzum bir eseri de bulunmaktadır. Kahvecinin rengi, gözleri, vücud yapısı, hareketlerine hiç uymuyormuş. İbrahim Hakkı düşünüp duruyor, bu mevzudaki çalışmaları hep boşa gitti diye üzülüyormuş. Bu yüzden geceleyin uykusu bile kaçmış.

Sabahleyin ayrılırken Sarı Gümrükçü, hesapları görmek istemiş. Kahveci, akla, hayâle gelmeyen bir ücret istemiş. Sarı Gümrükçü, bir yanlışlık ve haksızlık olduğu hususunda direndikçe o kuzu gibi adam aksileşiyor, sertleşiyor, bambaşka birisi oluyormuş. Duruma şahit olan İbrahim Hakkı'nın neşesi yerine gelmiş ve: "Ver Ağa, ver! Ne istiyorsa ver! Bu adam az daha bana eserimi yaktıracaktı!" demiş.

İbrahim Hakkı için nakledilen bu hikâyenin bir benzeri, beden yapısı ve karakter arasındaki münasebetlerle ilgili konuda, islâm âleminde ilk eseri yazdığı söylenilen İmam Şâfiî hakkında da rivayet edilmiştir (bkz. Bibliyografya, Âmil Çelebioğlu, Kıyafe (t) İlmi... s. 346).

İstanbul'dan dönüşte Hasankale'de oturan İbrahim Hakkı, 1170/1757 tarihinde, Marifetname adlı ansiklopedik eserini tamamlar. 1747'de tevcih olunan Abdurrahman Dede Tekkesi Zâviyedarlığı, 1173/1760 da Sultan III. Mustafa tarafından yenilenir. Bu tarihlerde İbrahim Hakkı, Hasankalesi'nde talebe okutmakta, pek fazla olmayan zâviye gelirini, oğulları ile amca oğlu Yusuf Nedim arasında paylaştırmaktadır.

1759 tarihinde, oğlu Osman Nedim, genç yaşta vefat etmiştir. İbrahim Hakkı oğlunun mezar taşına kendisine ait olan:

Yâ İlâhî aşkın ile verdi can
Bu cihandan bî-murad olan civan
Rahmetin deryasına gark et revan
Ver ona cennette çok hûr-ı cinan
Hasretiyle ağladı halk-ı cihan
Geldi tarih "gitti vay Osman civan"
(1172/1759)

tarih manzumesini yazdırmış ise de bugün mezarın yeri belli ve kitabe mevcud değildir (M.İbrahim Hakkıoğlu, s. 97).

İbrahim Hakkı, Erzurum'daki evini, eşyası ile oğlu İsmail Fehim'e, Hasankale'deki evini de yine eşyası ile ve Erzurum Gez mahallesindeki bir bostan tarlasının yarısını, henüz altı yaşında olan oğlu Mehmed Şakir'e 1762 tarihinde bağışlayıp bir yıl sonra 12 Temmuz 1763'te üçüncü defa olarak Tillo (Aydınlar)ya müteveccihen Erzurum'dan ayrılır. Tekman-Hınıs-Bulanıksu-Lizkalesi-Muş yoluyla oniki günde Bitlis'e gelir. İki gün içinde de Siirt yoluyla Aydınlar Bucağı'na ulaşır.

Şeyhi İsmail Fakîrullâh'ın oğullarından Hamza Ganîyullah ile küçüğü Mustafa Fânî babalarının yerini almıştır. Aynı zamanda İsmail Fakîrullâh'ın halifesi olan İbrahim Hakkı'nın Tillo'ya gelmesiyle ziyade memnun olan şeyh çocukları, İbrahim Hakkı'yı ölen karısı Fatma'nın yerine Fakîrullahın torunu Fatma Azîze ile evlendirirler. Bir süre sonra Erzurum'daki eşi Züleyha Hanım'ın ölüm haberini alır. Aynı tarihlerde (1763) hocası ve dostu, âlim ve şair bir zat olan Erzurumlu Seyyid Mehmed Hâzık Efendi de vefat etmiş, onun için de müteâkıp tarih manzumesini yazmıştır:

Hâzık Efendi ilm ercümendi
Allâme kendi âlem beğendi

Asrında evhad kadriyle emced
Seyyid Muhammed nam-ı bülendi

Hak rahmet etsin rûhuna gitsin
Cennette.tatsın bin şehd ü kandı

Hakkı denildi fevtine tarih:
"Hakk'a yöneldi Hâzık Efendi"

Son mısradaki harfler, **ebced hesabı** denen sayı değerine göre toplanılınca 1177/1763 tarihi bulunmuş olur.

O yılın kışını **Tillo** (Aydınlar)da geçiren **İbrahim Hakkı**, 1764 Nisanı sonlarında şeyhinin oğulları **Hamza Ganiyyullah** ve **Mustafa Fânî** ile birlikte hac yolculuğuna çıkar. Dönüşte yine **Tillo**'ya onların evine gelir. **Firdevs Hanım**, oğlu **İsmail Fehim**'i, kocasını karşılamaya gönderip onun doğrudan doğruya **Erzurum**'a gelmesini arzu ederse de **Halep**'te karşılaşan baba, oğul, **Tillo**'ya dönerler. Yol emniyeti olmadığından dolayı 1178/1764 yılını orada geçirirler. O yıl, şeyhinin torunu olan son hanımı **Fatma** Hanım'dan annesinin adı **Hanîfe** ismini koyduğu bir kızı olur. **İbrahim Hakkı**'nın **Aydınlar** (Tillo)daki torunları bu hanımdan devam etmiştir.

Bir yıl sonra 1179/1766 tarihinde **Firdevs Hanım**'dan olma oğlu **Ahmed Naîmî**, yirmisekiz yaşında, **Erzurum**'da vefat eder. **İbrahim Hakkı**, Oğlu **İsmail Fehim**'i annesi **Firdevs Hanımın** yanına geri gönderir. Bir müddet sonra da kendisi **Erzurum**'a döner. 1181/1768'de üçüncü ve sonuncu hac yolculuğuna çıkar. Dönüşünde ailesi **Firdevs** Hanım'ın ölüm haberiyle karşılaşır. Hasankale'deki ailesi **Belkıs Hanım** ve oğlu **Mehmed Şakir**'in yanına gelir. İki üç yıl kadar burada kalır. 1771'de oğlu **İsmail** Fehim'le birlikte dördüncü ve sonuncu defa, sevdiği **Aydınlar**

(Tillo)a doğru yola çıkar. Tillo'ya gelişinin ikinci yılında Fatıma Azîze Hanım'dan Şemsâ Ayişe adında bir kızı olur. Bu kızı, kendi vefatından sonra genç yaşta ve evlenmeden ölmüştür.

1775 baharında İbrahim Hakkı rahatsızlanır. Ancak altı-yedi ay sonra yataktan kalkabilir. Bir kaç ay sonra tekrar yatağa düşer, bir müddet sonra tekrar iyileşir. 1192/1778'de Tillo' daki eşi, Fatıma Azîze Hanım vefat eder. İbrahim Hakkı, bu ölüme bir hayli üzülmüştür. İyileşmesine rağmen zaman zaman sancıları devam etmektedir. Bir gün bir gece süren rahatsızlığından sonra 1194 yılının ondokuz Cemaziyelahirinde (22 Haziran 1780) vefat eder. Kendisi, vefatından iki yıl önce yazdığı vasiyetnamesinde, "Eğer şeyhimin köyünde ölürsem onun kubbesi altına beni gömmeyiniz. Onun ayak tarafı evlâdı için kalsın. Beni babam Osman Efendi'nin kabrinin arkasındaki sahraya defnedin." demiş olmasına rağmen şeyhin oğlu Mustafa Fânî Efendi, İbrahim Hakkı'yı, çok sevdiği şeyhinden ayırmamak için teberrüken babasının türbesine gömdürmüştür. Türbesi bugün de ziyaretgâh olarak şöhretini devam ettirmektedir.

İbrahim Hakkı'nın oğullarından İsmail Fehim, babasının vefatından bir müddet sonra ve herhâlde onun hasretiyle yerinde, yurdunda duramaz. Mısır'a gider. Kendisini son olarak Mustafa Fânî'nin oğullarından Hâmidü'l-Hamîd, 1783 hac mevsiminde Mekke'de görür. Hindistan hacılarıyla Hindistan'a giden İsmail Fehim, bir daha geri dönmemiş, muhtemelen orada vefat etmiştir. Diğer oğlu Yusuf Nesim 1797 Mayısında, Şakir Muhammed 1798 yılında vefat eder.

B — KİŞİLİĞİ

İbrahim Hakkı, ilim ve tasavvuf zevkini, ilk defa babasından aldığı gibi ilk eğitim ve öğretimini de babasından görmüştür. İbrahim Hakkı'nın "hilm ü hayâ" madeni diye nitelendirdiği babası, sarf u nahv (Arapça gramer) ve tefsir, hadis, akaid, fıkıh gi-

bi dînî ilimleri daha genç yaşta okumuştur. **Derviş Osman Efendi**, okumayı, ilmi sevmekle beraber bilhassa tasavvufî **eserler o**kumaya meraklı bir zat idi. Bu heyecan derecesindeki **ilgisi ha**tıratından da anlaşılmaktadır:

"...Yerde bir kitap gördüm. Gayetle kalbim sevdi. Almak mümkün de. Adına, **Es-Seyrü ve's-Sülûk ile'l-Meliki'l-Mülûk** tesmiye etmiş. Hemen âşık oldum. Cümle kalb ahvâline düşmüş. Selâmet-i dâreyn (iki cihan, dünya ve âhiret selâmeti) den haber verir. Bundan ileri halâsıma sebeb olamaz deyip berk ziyade âşık oldum... Bir kaç gün sonra kitabı **Habib Efendi**'ye götürdüm. Göricek ziyade hazlandı. Okuyacak olduk amma derman yok. Yine o hâlde meclisine varanda lisanıma ve kalbime bir firaset gelir ki ancak ola. Bu kitabdan bir sene evvel de kendisini ne kadar tenha bulurdumsa görürdüm ki elinde tasavvufa dair kitaba nazar eder. Ben de dinler olurdum. Berk görürdü ki dikkatle gözetip dinliyorum, artık mahfî meclis olıcak hemen eline tasavvufa dair nüsha alırdı. Hatta ol kadar mahfî meclis gözetirdi ki çok kere hareme götürüp kapıları kitletirdi. Hemen bir biz, bir kendi olup bilâ-nihaye meclis edip otururduk. Asla bir gayri müzakere yok. Cümle tasavvufa ait sual, cevap..." (Mesih, s.21-23).

Okuma zevki gibi herhalde yazarlık kabiliyetini de babasından almış olan **İbrahim Hakkı**, daha çok küçük bir çocukken oyunu terk edecek kadar okuma, öğrenme kabiliyetini, şevk ve azmini göstermiştir. İlk hocası olan babası, bu hususta da şöyle demektedir: "...Ol kadar zekâveti var idi ki dörtbuçuk yaşında bir iki ay okuttum. "Büyük Hel'etâ (76. İnsan Sûresi)"ya çıktı. Cümle ezbere okurdu. Beş kere yüzüne okurdu. Yüzüne bilene değin bakardın ki ezberlemiş. Hatta çok kere yığılır okuturlardı ki" Bunu kem nazara uğratırsın, bu masumu okutma" (derlerdi). Ben de bazı kere murad ederdim ki okutmayayım. Bazı da bu bir ni'met-i uzma (büyük nimet)dır, ne dinlersin halkın sözünü, inşa-Allah tez hıfz eder derdim. Çünki bir zahmet

çekmez. Ol kadar arzusu vardı ki çok kere oyununu unutur, durmayıp dinlenmeyip okurdu. Bazı kere ben naz ederdim ki "okutmam!". Gelip elimi öpüp "Beni okut!" diye rica ederdi..." (a.g.e,s.32).

İbrahim Hakkı'nın babasından sonra şahsiyetinin teşekkülünde asıl büyük tesiri, babası gibi kendisinin de şeyhi olan İsmail Fakîrullah (1657-1734) göstermiştir. Bazı şiirlerinde şeyhine izafeten "Fakîrî" mahlasını kullanan, mührüne bile şeyhinin adını kazdıran, yer yer şiirlerinde ve nesirlerinde ondan ve menâkıbından bahseden İbrahim Hakkı, şeyhi İsmail Fakîrullah'a daha çocuk yaşlarda bağlanmış, samîmî bir sevgi, hayranlık ve teslimiyetle ona intisab etmiş ve bu tesirle onbeş yılını Aydınlar Bucağı'nda geçirmiş, şeyhinin torunuyla evlenmiştir. Bu konuda İbrahim Hakkı'nın kendisi de bazı bilgiler vermektedir:

"Merhum Şeyh Ali emmim, ben dokuz yaşımda iken beni alıp Peder Efendiyi bulmuştur. Ve ibtida mülâkatımız ol vakitte müyesser olmuştur ki Hazret-i Şeyh ile Peder Efendi, salât-ı asrı ma'a (ikindi namazını birlikte) kılmıştır. Ve ibtida görüşümde, hikmet-i Bârî ile ol azizin dîdârı (yüzü) pederimden ziyade bana biliş ve tanış gelmiştir. Hemen ol demde cezbe-i dîdar (yüzünün İlâhî güzelliği cezbesi) ile gönlüm almıştır. Ve aklım onun hüsn ü cemâline ve lutfu makaline ve hulk u kemâline erdiği kadar hayran olup kalmıştır. Ve peder-i azîzim, beni, hücredaş edip hilm ü rıfk ile ilm öğretip lutf ile terbiye kılmıştır. Benim ise ol azîze, vird-i canım (candan duam), Esselâmü aleyk ya rûhî" (Selâm, selâmet sana olsun ey rûhum) olmuştur (Marifetname, s.516).

İbrahim Hakkı'nın şeyhi vasfında ve medhinde yazdığı "rûhî" redifli şiiri gibi daha başka şiirleri de bulunmaktadır. Aşağıdaki "âkıbet" redifli gazel de bunlardan biridir:

Cân u dilde hâne ettin âkıbet
İkisin virane ettin âkıbet

Ol cünun zencîrini tahrîk edip
Sen beni dîvane ettin âkıbet

Aşk-ı bî-pervaya mahrem eyledin
Akldan bîgâne ettin âkıbet

Dâne-i nâçiz idim ben zîr-i hâk
Dâneyi yüz dâne ettin âkıbet

Dâne iken bâğ u bostan eyledin
Hâki hem kâşâne ettin âkıbet

Cümleden kat' eyledin çün gönlümü
Vâsıl-ı cânâne ettin âkıbet

Hamr-ı vahdetten içirdin tab'ıma
Rûhumu peymâne ettin âkıbet

Sâkı-yi gülzâr-ı cansın dembedem
Gönlümü meyhane ettin âkıbet

Ey **Fakîrullah** bu Hakkı bendeni
Âşık-ı ferzâne ettin âkıbet
(Dîvan,*Erzurum İlk Halk Ktp. nr. 14232,
yk.24 a-b.)

İbrahim Hakkı, kendi ifadesiyle de sâbit olduğu üzere (Marifetname, s. 266) mezheben Hanefî olup tarikat olarak Nakşî veya Kadirîdir. Üveysî olduğu da rivayet edilmiştir (Osmanlı Müellifleri, c. I, s.35). Tasavvuf ve tarikat mertebelerinde kemâlini devam ettiren **İbrahim Hakkı, İsmail Fakîrullah**'ın halîfesi olarak onun sağlığında ve ölümünden sonra sadece bir şeyh olarak değil aynı zamanda imam ve vâiz olarak ömrü boyunca eserleri yanında konuşmalarıyla da halkı irşad etmeye, gönüller

uyandırmaya çalışmış, sadece kendi okumasıyla yetinmemiş, gerek Hasankale'si veya Erzurum'da gerekse Aydınlar Bucağın (Tillo)da olsun öğrenci okutmaya, yetiştirmeye himmet, hatta bizzat aile efradını yetiştirmeye gayret etmiştir.

Eserlerinde devamlı olarak ilmin ehemmiyetine işaret eden, güzel ahlâkı, gönül bilgisini, İlâhî aşkı, dînî heyecanı işleyen, öğütleyen İbrahim Hakkı, sözde kalmamış, yazdıklarını bizzat nefsinde yaşamıştır. İlmi tavsiye ederken kendisi de ömrünü bu yolda harcamış, daha doğrusu bu yolda değerlendirmiş, az yemeyi, az uykuyu, cömertliği, maddeye esir olmamayı tavsiye etmekle yetinmemiş, bütün dediklerini nefsinde uygulamıştır. Kula, halka hizmeti ve muhtaç ile sohbeti Hakk'a ibadet telâkki edenlerden İbrahim Hakkı Hazretleri, sağlığında mallarını çocuklarına taksim etmiş, şöhret âfettir fehevasınca münzevî ve mütevazı yaşamayı tercih etmiştir.

Eşi Zelîha Hanım'a yazdığı mektubundaki:

"Benim nazlı âşıkım, senin için yollarda ve İstanbul'da besteler yazıyorum, öğreniyorum ki inşa-Allah gelende seninle ses sese verelim de çok türlü besteler, güzel güzel kitaplar okuyalım, Allâhu Taâlâ'ya âşık olalım, safalar edelim.

Bir küçük kadın gördüm, hemen sana benzettim. Selâm sabah ettim. Sesi dahi sana benzerdi. Senin hatırın için sokak ortasında ona yarenlik edip ahvâlini sordum. Bir ihtiyar kocası varmış zindanda. Ona ekmek götürmüş. On kuruş borcunu verip onu halâs edip sevabını sana bağışladım" (Mesih, s.60) satırları, onun, ailesine ne kadar bağlı olduğunu, yardım severliğini belirttiği kadar ne derecede engin bir gönül ve kemâl sahibi olduğunu da ifade etmektedir. Yabancısı olduğu bir şehirde, tanımadığı bir kadını, karısına benzeterek onunla yârenlik eden, ona yardımcı olan İbrahim Hakkı, bu hâdise dolayısiyle de görülebileceği üzere aynı zamanda kalender-meşreb bir şahsiyete sa-

hiptir. Nitekim:

Kalender meşreb ol Hakkı hakîkat anla Bir Hakk'ı
Hayâl ü gölge bil halkı kamu taklîd ü efsâne

(Dîvan, s. 168)

beytiyle bu özelliğini dile getirmektedir.

Edebiyatımızın bütün nev'ilerinin, gerek halk edebiyatı, gerek dîvan edebiyatı olsun, dînî veya tasavvufî edebiyatımızın müşterek mevzularından birisi, belki de en mühimmi ve en çok işleneni gönül mefhumudur. Bu mevzu edebıyatımıza olduğu kadar hayatımıza, inancımıza: Gönül kırmak, gönül almak, gönül vermek, gönüllenmek, gönülsüz, gönül ehli, derya-dil, deli gönül, gönül ferman dinlemez gibi kelime ve tabirlerle günlük konuşmalarımıza dahi girmiştir. Hatta öyle iddia edebiliriz ki her çeşit edebiyatımızın tükenmez bir kaynağı olan bu saha, âdeta cemiyetimizin bir vasfı olmuştu denebilir. Bunu, sözle olduğu kadar musîkî ile de asırlar boyu en güzel ifadesi içerisinde dile getirmiş, terennüm etmişizdir. (İ.Hakkı Divanında Gönül, s. 282). Bu itibarla İbrahim Hakkı'da bu konu, âdeta onun şahsiyetinin bir parçası olmuştur denilirse mübâlâğa sayılmamalıdır.

Oğlu Fehim'e yazdığı bir mektubunun sonunda "Zira bizim âdetimiz rıza pazarıdır. Kimse ile davamız ve nizamız yoktur" (Mesih, s. 180) diyen **İbrahim Hakkı,** bilhassa büyük şahıslarda daha fazla müessir olan toplumun çeşitli sıkıntı ve eksiklikleri karşısında ıztırab duymakta bu teessürle zaman zaman:

Bunca ki kıldın tavaf rûy-ı zemîni güzaf
Halk-ı cihan dolu lâf hiç bulunur mu vefa

(Dîvan, s.38)

veya:

"Hicret-i Nebeviyeden bu zamane gelinceye dek sinîn-i

kameriye ile tarih-i Nebeviyye bin yüz yetmişe (1756-1757) yetmiştir. Pes âhir-i devr olup dünyanın ömrü geçip gitmiştir. Ve kıyamet karib (yakın) olup edeb ve haya ve hubb u vefa ve sıdk u safa yitmiş ve batmıştır..." (Marifetname, s.19) diyerek halkın sevgisizlik ve vefasızlığından yakınmakta, kötülüklerin artmasıyla kıyamet alâmetlerinin nicesinin zuhur ettiğinden bahsetmektedir. Mâmafih kültürümüzde, âdeta bir gelenek olarak her devirde, bu tür muhtelif şikayetlerle edebî metinlerde bile karşılaşmak mümkündür.

Erzurumlu İbrahim Hakkı sadece dînî, tasavvufî ve manevî ilimlerde derin vukufu olan bir âlim ve şair değil aynı zamanda o, zamanına göre tıp, astronomi, matematik, fizik vs. gibi müsbet ilimlerde de geniş bir bilgi sahibi, derviş, mürşid, öğretici, filozof, mutasavvıf, mütefekkir vasıflarının yanında bir fen adamı olarak tabib, astronom, jeolog ve psikolog, sosyolog vs. niteliklerini de taşımaktadır. Ömrü boyunca bir çok ilimlerle meşgul olan ve eserler veren İbrahim Hakkı, mücerred ilimle kalmamış her vesile ile ilmin cehaletten kurtulmaya, iyi ahlâk sahibi olmaya, kemâle ermeye, hidâyete, Hakka ulaşmaya bir vasıta olduğunu hatırlatmış, daima ilim istemeyi öğütlemiştir:

Hazret-i Peygamber buyurmuştur ki "Kim ki ilm ile âmil olur Hak Taâlâ ona bilmediği ilmi ilham eder..." Ve buyurmuştur ki" Hikmet (ilim), gönülde bir nurdur". Ve buyurmuştur ki "Hikmetin semeresi fevz ü felahtır." Ve buyurmuştur ki "Mü'minin matlûbu hikmettir ve münafıkın matlûbu şehvettir." Ve buyurmuştur ki "Hikmet, mü'minin yitiğidir, onu kande (nerede) bulursa alır." Ve buyurmuştur ki "Hakîmin (âlimin) sermayesi hikmettir..." (Marifetname, s.428) Ve gazabın bir ilâcı dahi budur ki gazab hâlinde kâim (ayakta) olan kuud eylesin (otursun). Ve kâid olan (oturan) arkası üzerine yatıp bu duayı ihfa ile (gizlice, sessizce) söylesin": Ya Rabbi beni ilimle zenginleştir ve hilm ile süsle, bana takva ikram et, âfiyet ihsan eyle" (Marifetname, s. 475).

Aşkı tabîbim kılmışım derdinde derman bulmuşum
Ben lübb-i hikmet bilmişim Yunanîyanı neylerem
(Dîvan, s. 28)

Zihî devlet ki imkânı-ı hidâyet buldu Hakkı kim
Katında fülse değmez felsefînin aklı vicdanı
(Dîvan, s.174)

beyitlerinden anlaşılacağı üzere, kendinden önceki birçok âlim ve mutasavvıflarda da görüldüğü gibi **İbrahim Hakkı** da eski Yunan felsefesine, feylesofa daha doğrusu her şeyde aklı esas alan, inanç mes'elelerinde inkâra giden felsefeye itibar etmez. Nitekim **Mevlânâ**, **Mesnevî**'sindeki,

Felsefî kim münkir-i dîv-an olur
Kendi bilmez suhre-i şeytan olur

beytiyle" Cinlerin varlığını inkâr eden filozof, şeytanın, cinlerin maskarası olduğunu bilmez" diyerek bu hususa işaret etmektedir.

Bütünüyle tasavvufta, edebiyatta aklın mukabilinde aşk vardır. Zira aklın varabileceği yer sınırlı, aşkın ise sonsuzdur. Kısaca her şey aşktan ibarettir.

İlm kesbiyle pâye-i rif'at
Ârzû-yi muhâl imiş ancak
Aşk imiş her ne var âlemde
İlm bir kıyl u kâl imiş ancak

diyen Fuzûlî'nin tesiriyle **Erzurumlu İbrahim Hakkı** da aynı görüş ve duyuşla:

Her ne ki âlemde var aşk imiş ey yâr-ı gâr
Olmuş o leyl ü nehâr ilm ile irfân-ı dil
(Dîvan, s. 122)

der ve ayrıca onun, ilmile gönül irfanı olduğunu belirtir. Bir kısım ilimler, Hidaye gibi ilâhiyâtla mantıkla veya fıkıhla ilgili eserler, gönül ilmiyle bağlantı kurmaya vasıta edilemezse kişi, nefsini dolayısiyle Rabb'ini bilemez, aşka yani hidâyete ulaşamaz:

Hisâb u hendese ilm olmamış bil ayn-ı nâdânî
Hidâye okudun amma hidâyet sanma sen anı

Hidâyet aşkı bulmaktır deminde nefsi bilmektir
Ki ol bahr-i nefistendir bu nefh-ı rûh-ı insanî
(Dîvan, s. 173)

Aşk ilmi ancak gönül kitabından okunabilir. Onun bir noktasından (vahdet) binlerce risaleler (kesret) yazılabilir. Onun hıfzı, tekrarı, hayret, muhabbet makamındadır. Aşk ilmi zikirle, aklî ilimler ise tefekkür ve dersledir. Akl zâhir aşk ise bâtındır:

Eğer ilm-i aşk gönülde okursan
Yazarsın o bir noktadan bin resâil

Onun hıfz u tekrarı hayretledir kim
Tezekkürledir ilm-i aşk olma zâhil

Tefekkürledir lîk aklın ulûmu
Gerektir ona ders ü fehm-i mesâil

Çü akl oldu zâhir bu aşk oldu bâtın
Ko haricde aklı sen ol aşka dahil
(Dîvan, s. 24)

Aşk, âşıklık, harabat, gönül vs. ilmi aynı zamanda tasavvuf ilmidir. İbrahim Hakkı'ya mütefekkir denebileceği kadar mutasavvıf da denebilir. Müsbet ilimlerle ilgili eserlerinde yer yer ve dolayısiyle diğer eserlerinde çok kere tasavvufla, aşkla, gönülle

alâkalı hususiyetler, görüşler ve duyuşlar hâkim bir durumdadır. Tasavvufla ilgili yapılagelen tariflerin en güzellerinden ve vecizelerinden birisi de İbrahim Hakkı'nın müteâkıp beytinde ifadesini bulmuştur:

İlm-i kulûb oldu çünki ilm-i tasavvuf
Kalbini sâf eyle çekme bâr-ı tekellüf
(Dîvan, s. 111)

Tasavvuf ilmi kalbler, gönüller ilmidir diyen İbrahim Hakkı, bu konudaki asıl gayeyi, meâlen şöyle dile getirir: Tasavvuf öyle bir ilimdir ki Hak Taâlânın sıfatlarından ona vüsul cihetiyle bahseder. Tasavvuf, kulda Mevlâ muhabbetine sebep olan bir ilimdir. Bu ilme vâris olan sûfî, kalbini, mâsivadan (Hak sevgisinden, kesretten gayri her şeyden) temizler. Zira tasavvuf, kişinin kendi kalbini mâsiva muhabbetinden kesip ancak Mevlâ muhabbetine bağlamasıdır. Tasavvuf, ehl-i sünnet ve cemaat mezhebi üzere itikadını doğrultup Habîb-i ekrem sallallâhu taâlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin sözlerine, fiillerine ve ahlâkına uyarak izince gitmektir. Ahlâkı süsleyerek mizacı güzele ve iyiye tebdil ederek daimî zikir ve tam teveccüh ile yakınlık makamına ve huzura yetmektir. Amma 555/1160 tarihinde ehl-i tasavvuf oniki fırka olmuştur. Bir fırkası şer'-i şerife uymakla hidâyet bulmuştur ve menzil-i maksuda erip murad almıştır. Ve onbir fırkası, bid'at yollarının yolcusu ve sapıklıkta helâk olmuştur... (Marifetname, s. 452).

Bir hayli manzum eserleri bulunan Erzurumlu İbrahim Hakkı, şair olarak daha çok "toplum için san'at" görüşünü temsil edenlerdendir. Çok yönlü bir ilim adamlığı vasfı yanında onun, aynı zamanda bir mürebbî ve mürşid olmasıyla da şiirlerinde tekniğin ihmâl edilmiş görünmesi bir bakıma tabii karşılanmalıdır. "San'at için san'at veya toplum için san'at" görüşlerinin mâzisi bir hayli eskidir. Nitekim Lâtifî (öl. 990/1582), 953/1546 tarihinde yazdığı Tezkiretü'ş-Şüerâ (Şairler Tezkiresi) sında, Âşık

Paşa (670-733/1271 - 1332-1333) dan bahsederken "Ehlullah nazmında kabul-i halk için tasannu' ve tahayyül kasd edip iftihar ve iştihar için tezyin-i elfaz murad edinmezler. "Yani, Ehlullah, evliya, halkın hoşuna gitmesi için şiirlerinde yapmacık san'at ve hayâller kasdetmez, öğünmek ve şöhret için sözlerini süslemeyi murad etmezler." (s.45). Veya "Hakikatte şiir, evliyaullâhındır ki onların mahbubları ve matlubları Cenabı-ı Hak'-dır. Hem bu üstün zümrenin nazım ve şiirleri öğünmek ve şöhret için değildir. Belki din yolu taliblerinin irşadı içindir..." (s.37) demekle aynı zamanda tekke edebiyatı veya diğer bir ifadeyle tasavvuf edebiyatının asıl gayesini, şiir telakkisini belirtmiş bulunmaktadır. İbrahim Hakkı da şair olarak daha çok bu gruptan olup saf şiir olarak kabul edilebilecek bazı mısra ve beyitlerinin yanında umumiyetle manzumeleri, tekke şiirinin teknik ve muhteva hususiyetlerini taşımaktadır.

Sadece bir senette "Ferdî" mahlâsını kullandığını bildiğimiz İbrahim Hakkı (Mesih, s. 45-46) yer yer "Fakîrî" ve daha çok olarak "Hakkı" mahlasını kullanmıştır. Bildiğimiz kadarıyla bütün şiirleri aruz vezniyledir. Hatta manileri dahi şahsî bir özelliği olarak aruzla yazılmıştır (bkz. Bibliyoğrafya). Bir hayli muhtelif ve değişik vezinleri kullanan İbrahim Hakkı, kaside, gazel, musammatlar, rubai, kıt'a vs. gibi dîvan edebiyatı nazım şekillerini tercih etmiştir. Türkçe'nin dışında Arapça ve Farsça da manzumeleri bulunan Fakîrî ve Hakkı'nın şiirlerini didaktik ve âşıkane olmak üzere iki gruba ayırabiliriz. Didaktik (ta'lîmî, öğretici) mahiyette olanlar daha çok mesnevî nazım şeklinde, aynı zamanda ilmî ve teknik konularda, tahkıyevî üslûpta ve yer yer mensur eserlerinde işlenilen mevzuların nazmen özeti biçiminde bazan da nesrin sonuna aynı konu nazmen ilave edilmiş bulunmaktadır. Âşıkane şiirlerinde ise İbrahim Hakkı, tamamen İlahî aşkı, buna bağlı olarak edebî ve tasavvufî kültürü, muhtevayı terennüm etmekte, gelenekte de olduğu üzere daha ziyade bu tür şiirlerinde üstün görünmektedir.

İbrahim Hakkı bir müfredinde güzel sözü, aynı zamanda

şiiri, güzel bir kıza benzetir:

Güzel söz bir güzel duhterdir ondan zevk alır insan
Kemâl-i fehm ile dilde derâguş eyler anı can
(Dîvan, s. 197)

Dinî, mânevî bilgileri ve ilgileri olmadan "Şiirlerimiz Rabbanî ilhamla söylenmiştir!" diyenleri tenkid eden **İbrahim Hakkı** (Marifetname, s. 453), gazellerine "İlâhîname" demiş olmakla, ayrıca:

Her dilde sana hamd ü sena eyledi Hakkı
Yok anladı halkı

Şevkinle eder nazm-ı hoş-efkâr ile eş'ar
Ebkâr-ı meânî
(Dîvan, s.4)

veya şiirlerinin Hak aşkının şerhi olduğunu beyan eden:

Şerh-i aşk-ı Hak'dır eş'ârım şuur et bî-füsus
Keşf olur çün aşk-ı rûhânî bî-irşad u dürus
(Dîvan, s. 103)

benzeri beyitleriyle bu konudaki gaye ve tutumunu bizzat kendisi değerlendirmektedir. "Ben gazel veya şiir söylemiyorum, sadece aşkı anlatıyor, onu medhediyorum. Benim şiirlerim, hakikatte hikmetten başka bir şey, beyhude sözler değildir" der:

Biz bu aşk-ı melîhi vasf ederiz
Sandı Hakkı ki münşi-yi gazeliz
(Dîvan, s.101)

Hakîkatte hikmettir eş'âr-ı Hakkı
(Dîvan, s. 24)

İbrahim Hakkı'nın en çok sevdiği veya tesiri altında kaldığı şairlerden başta Mevlânâ, Yunus Emre, Fuzûlî ve Niyâzî-i Mısrî'yi zikredebiliriz. Onun gerek dîvanında gerekse diğer eserlerinde olsun tamamen telif mahiyetinde olanlarının haricindeki şiirleri, nazîre, serbest tercüme veya yer yer iktibas şeklindedir. İktibas yahut nakil şeklindeki manzumelerde kaynak belirtilmiş olmakla beraber bazan da hiç bir işarette bulunulmamış veya sadece "Bir ârif buyurmuştur ki" ifadesiyle yetinilmiştir.

İbrahim Hakkı, Mevlânâ'yı gayet iyi tanımakta ve onu tamamen benimsemiş görünmektedir. Bu itibarla şiirlerinde, eserlerinde Mevlânâ tesirini tabii karşılamak icab eder. Bu konuda misâl olmak üzere Mevlânâ'nın hicretle ilgili bir gazeli ile onun, İbrahim Hakkı tarafından yapılan manzum tercümesini veriyoruz:

"Ağaç bir yerden bir yere gidebilseydi. ne testere eziyetini çekerdi, ne cefa yaralarıyla yaralanır-berelenirdi.

Sağır kaya gibi oldukları yerde kalakalsalardı, ne güneş ışık verirdi, ne ay ışığı âlemi ışıtırdı.

Deniz gibi durdukları yerde dursalardı, Fırat da acırdı, Dicle de, Ceyhun da.

Hava, bir kuyuda hapis kalsa zehir olur, bak da gör, hava bile duruştan ne ziyana uğradı.

Deniz suyu yolculuğa çıktı, havaya ağdı da bulut oldu mu acılıktan kurtuldu, helvaya döndü.

Ateşin yalımı, alevi yatıştı mı üstünü kül kapladı, öldü, yok oldu gitti.

Bak hele Yusuf-ı Ken'an, babasının kucağından ayrıldı, yol-

culuğa düştü, tâ Mısır'a kadar gitti de eşsiz bir makama ulaştı.

Bak hele İmranoğlu Musa, anasının kucağından ayrıldı, Medyen'e gitti de o yol yüzünden ulu kesildi.

Muhammed s.a., Mirac gecesi Burak'a bindi de yola düştü, "Yaklaştı, yakınlaştı, aralarında iki yay kadar bir yakınlık kaldı, hatta daha da yakına vardı" makamını buldu.

Bak hele şeriat sahibi Ahmed'e, Mekke'yi bıraktı da ordu çekti, gelip çattı, Mekke'ye sahip oldu.

Bak Meryemoğlu İsa'ya, boyuna yolculuk etti de ölüleri dirilten Âb-ı hayata döndü.

Usanmasaydın, sıkılmasaydın dünyadaki konukları, yola düşmüş, yolculuğa çıkmış erleri, birer birer, ikişer ikişer, üçer üçer sayar dökerdim.

Birazını gösterdim geri kalanını sen bil, sen öğren, kendi huyundan, Tanrı huyuna ulaşmaya bak, yola düş. "(Dîvan-ı Kebîr, Terc. A.Gölpınarlı, c.III, s.67).

Eğer şecer müteharrik olaydı cay-be-câ
Ne bıçkı zahmı çekerdi ne balta ile cefa

Melûl olurdu cihan halkı şemsten her an
Mukîm olaydı yerinde çü sahra-i semma

Furat u Dicle ve Ceyhun acı olurlar idi
Eğer yerinde sükûn etselerdi çün derya

Havâda ebre sefer kıldı çünki bahr suyu
Halâs buldu acılıktan oldu çün helva

Peder kenârını terk etti Yûsuf-ı Ken'an
Seferle Mısr'a aziz oldu anda müstesna

Habîb-i Hak çü sefer kıldı Mekke'den mağlup
Seferle Mekke'yi feth etti gâlib ol mevla

Kıyas kıl sefer-i zâhire gönül seferin
Tavattun eyleme âdetlerinde gözle rıza

Saâdet-i dü-cihandır sana gönül seferi
Sana çü senden ırağ olmak oldu kurb-ı Huda

Ko sûreti sefer-i sîret eyle ey **Hakkı**
Huyundan eyle sefer hulk-ı Hak huy ola sana
(Dîvan, Erz. İl Halk Ktp. nr. 14232, yk. 17b - 18a
Ayrıca bkz. A. Çelebioğlu, S.Nahîfî'nin Hicretü'n-Nebi Adlı Mesnevîsi, s. 57-59).

İbrahim Hakkı'da Yunus tesiri de hissedilmektedir. Meşhur Tefviznâme'si, Yunus'un: "Allah diyelim daim/Allah görelim neyler/Yolda duralım kāim/Allah görelim neyler" şeklinde başlayan ilâhîsine nazîredir. Bir bakıma aynı ekolün mensupları olmakla bu husus tabii görünmekle beraber İbrahim Hakkı, ayrıca mânen Yunus Emre'ye bağlıdır denebilir. Erzurum Düzcü köyündeki Yunus mezarı veya makamı, gördüğü bir rüya üzerine İbrahim Hakkı tarafından yaptırılmıştır. (Y.Emre, A.Gölpınarlı, s. XXIV). Fuzûlî'yi de seven İbrahim Hakkı, zaman zaman onun tesiriyle şiirler söylemiştir.

Müellifimiz şiirleri ve nesirleriyle ilgili olarak derleme, toplama (cem'), nazîre, tercüme gibi hususiyetlerine, ilk ilâhi (gazel) sinde işaret etmektedir:

Bu Hakkı der çü halkın sohbetinden bulmadım lezzet
Kütüb cem'iyyetiyle ülfet ettim bir zaman tenha

Pes ehlullah kelâmın cem' edip haddimce nazm ettim
Ki ba'zı tercüme ba'zı nazîre eyledim inşa
(Dîvan, s. 30)

Gerek nazmında gerek nesrinde olsun dil ve üslûp bakımından İbrahim Hakkı başarılı olduğu kadar Türkçesi yönünden de başarılıdır. Çok yönlü ve renkli şahsiyetini üslûbunda da müşahede etmek mümkündür. Nazım veya nesir eserlerinde çok kere konuşma dili hâkimdir. O, âdeta okuyucusu, muhatabı karşısındaymış gibi hitap etmekte, yer yer eserlerini, sohbet eder gibi yazmaktadır. Mâmafîh ilim, irfan ve irşâdı kendine meslek edinenlerde hitabî üslûbun hâkimiyeti normaldir. Marifetname sahibinin nesri ve Türkçesi, kanaatimizce nazmından daha üstündür. Türkçe kelimelerle seci'den çok hoşlanan yazarın yer yer kısa ve canlı cümleleri, müşahedeye dayanan bazı kuvvetli tasvirleri, ilmî ve tasavvufî bazı girift konuları, basitleştirerek özlü bir ifade içinde terkib eden ve bilhassa hanımlarına yazdığı mektuplarındaki nesri ve Türkçesiyle şahsî bir üslûbu olduğu söylenebilir. Bize hatırat yönünden de bilgiler veren İbrahim Hakkı'nın nesri, her hâlükârda nazmından çok daha başarılı olup Türk Edebiyatı Tarihi içerisinde yeri daha mühim olmalıdır.

C – ESERLERİ

Erzurumlu İbrahim Hakkı, sadece okumak ve okutmakla kalmamış, bütün bir ömrü boyunca manzum, mensur muhtelif konularda küçük veya büyük eserler kaleme almıştır. İbrahim Hakkı eserlerini takrîben telif, tercüme, nazîre, iktibas ve intihab (seçme) yoluyla meydana getirmiştir. Muhtehabat, güldeste (antoloji) mahiyetindeki eserleri, onun tercih ve zevkini göstermesi bakımından önemli olduğu kadar, aynı örnekleri başka eserlerinde de iktibas ettiği için kültür kaynağını göstermesi cihetinden de mühimdir.

Eserlerinin sayısı farklı farklı gösterilmiş ve elliye kadar yükseltilmiş ise de bu karışıklık, bazı eserlerindeki bölümlerin, müstakil bir eser gibi ayrıca yazılmasından veya basılmasından kaynaklanmaktadır. Eski kültür geleneğimizde yazar, hayatı,

şahsiyeti ve eserleri hakkında maalesef fazla bir bilgi vermezdi. İbrahim Hakkı yer yer hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi vermekle bu yönden de istisnaî bir hususiyet göstermiş olmaktadır. Vefatından iki-üç yıl önce yazdığı bir nottan eserlerinin sayısını ve telif tarihlerini kesin olarak öğrenmemiz mümkün olmaktadır. Ailesi ve şeyhinin torunu Fatma Azize'nin 1778'de vefatından sonra "Hâlâ ki ol Azîze ehlim âhirete gitti, ben dahi bu dünyadan vazgeçmişimdir. Bu cihanın izzet ü lezzetlerin ve ziynet ü âdetlerin bilcümle terk edip gözden salmışımdır." veya 1192/1778 tarihli vasiyetnamesinin sonundaki "Ben her şeyden yüz çevirmişim ve tam olarak Hakk'a dönmüşüm. Yüce Tanrı, -Allah kuluna yetmez mi?-diye buyurmamış mı?" (Mesih, s.168, 171) gibi ifadeleri ve bu aralardaki hastalığı da dikkate alınırsa 1191/1777 yılından sonra eser yazmadığını düşünmek mümkündür.

"İbrahim Hakkı der ki: Tarih-i hicretin 1168/1755 sâlinde (yılında) Dîvanı İlâhîname inşad ve tertib kılınmıştır. 70/1757 sâlinde kitabımız Marifetname telif olunmuştur. 74/1761 sâlinde mecmuamız İrfaniyye cem' olunmuştur. 76/1763 sâlinde mecmuamız İnsaniyye intihab olunmuştur. 78/1765 sâlinde vâridat ve ebyâtımız Mecmuatü'l-Meânî nazm u cem' olunmuştur. Bu beş kitap usûl-i hamse (beş asıl, temel) bulunmuştur. Bunlar, Erzurum şehrinde dört yüz kitaptan alınmıştır. Badehu Tillo karyesinde, Hazret-i Şeyhimin beyt-i şerîfinde 80/1767 tarihinde mecmuamız Tuhfetü'l-Kiram telif olunmuştur. İkinci sâlinde (1768) Nuhbetü'l-Kelâm intihab olunmuştur. Beşinci sâlinde (1185/1771) Meşârıku'l-Yuh intihab olunmuştur. Yedinci sâlinde (1187/1773) Sefîne-i Nuh nizamlı bulunmuştur. Sekizinci sâlinde (1188/1774) Kenzü'l-Fütuh nazm olunmuştur. Dokuz sâlinde (1189/1775) Defînetü'r-Ruh cem' ve nazm olunmuştur. 90/1776 tarihinde Rûhu'ş-Şüruh intihab olunmuştur. Yine ol senede Ülfetü'l-Enam tasnif olunmuştur. 91/1777 sâlinde Urvetü'l-İslâm tertib olunmuştur. Yine ol senede Hey'etü'l-İslâm telif olunmuştur. Bu mecmualar, fürû'-ı aşere (on fürû,

on ikinci derecede eser) kılınmıştır. Evvel zikr olunan usûl-i hamse (beş asıl) bilinmiştir." Aşağı yukarı aynı bilgiler manzum olarak da ifade edilmiştir:

Fakîrî der ki te'lîfâtımız onbeş kitab olmuş
Usûlü beş fürû'u adlarıyla on hisab olmuş

İlâhîname nazmımdır ve nesrim Ma'rifetname
Ve İrfâniyye İnsâniyye Mecmua yazıp hâme

Bu beşten on kitab aldım ki cümle lübb-i ma'nîdir
Beşi ilm-i şerîattır beşi ilm-i ledünnîdir

Adının âhiri "ha" ise ol ilm-i hakîkattır
Adının âhiri "mîm" ise ol ilm-i şerîattır

Kamunun ibtidasıdır İlâhîname inşâdı
Hem olmuş intihâsı Hey'etü'l-İslâm'ın irşâdı

Bu ikinin arasında kamusu zikr olunmuştur
O tertîb üzre kim te'lîfi hem öyle bulunmuştur

Heman seksen ile doksanbir arasında bu on evlâd
Beş anadan doğup olmuş bu Hakkı onlar ile şâd

(Mecmua, Süleymaniye Ktp. H.Mahmud bl. nr. 3381, yk. 93b).

İbrahim Hakkı, yukarıdaki ve başka yerlerdeki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere "inşad, tertip, telif, cem', intihab, tasnif, tercüme, ahz (alma) ve nazîre" vs. gibi kelimelerle eserlerinin yazılış biçimleri ayrıca kaç eserden ve hangilerinden faydalandığı ve manzum eserlerinin beyit sayısı hakkında bilgiler vermektedir. "Ana" dediği ilk beş eseri, 1755 ile 1765 tarihleri arasında on yıl içinde, beş anadan doğduğunu söylediği ve evlâd olarak nitelendirilen on eser de 1767 ile 1777 yılları arasın-

da, on yıl içeresinde yazılmış olmaktadır. İbrahim Hakkı'nın kendi eserleriyle ilgili diğer bir değerlendirmesi de şöyledir:

"...Tillo cennetinde enva'-ı tena'umla (türlü türlü nimetlerle) onbeş yıl kalmışımdır... Onbeş senede on kitab te'lif etmiş idim. Ancak beşinden usanıp beşinin hevesinde kalmışımdır. Amma ol beş kitap ki onların lezzetiyle dolmuşumdur. Evvela Tuhfetü'l-Kiram'dır. Sâniyen Nuhbetü'l-Kelâm'dır. Sâlisen Ülfetü'l-Enam'dır. Râbian Urvetü'l-İslâm'dır. Hâmisen (beşinci olarak) Hey'etü'l-İslâm'dır ki adların kaleme almışımdır. Zamanede sadîk-ı sâdık ve celîs-i muvafık ve enîs-i fâik ve hayr-ı ashab ve ehabb-ı ahbab (en sadık, uygun, üstün, hayırlı ve sevgili dost) cins-i kitab olmakla bunların sohbetlerine meylimi salmışımdır. Husûsâ Urvetü'l-İslâm'a muhkem teşebbüsümle hidâyet bulmuşumdur. Ve Hey'etü'l-İslâm'ı tezekkürle sun'-ı Mevlâ'yı (Hakk'ın san'atını, yaratıcılığını) tefekkürde hayret lezzetine dalmışımdır. Gönül âyînesinden benlik gubârın (tozunu) nefy-i vücud (varlığı gidermek) ile silmişimdir. Tedbir ve ihtiyarı salıp ve tevekkül kılıp bî-murad olup murad-ı Hakk ile hoş-kâm almışımdır. Ve teslim ve rıza ile şevk ve sürurı ve zevk u huzuru gönülde bulmuşumdur. Bu sözlerim iftihar değil tahdîs-i ni'met (nimete şükür)dir. Böyle bilmişimdir. Ve her dostuma bu devlet-i huzuru dua ile Mevla'dan taleb kılmışımdır. Âmin ya Mucîbe's-Sâilîn bihakkı Seyyidi'l-mürselîn." (İnsaniyye, Süleymaniye Ktp. Düğümlü Baba bl. nr. 352, yk. 341b).

İbrahim Hakkı'nın bir hususiyeti de yazmış olduğu eserlerini çocuklarına ve yakınlarına ithaf etmiş olmasıdır. Bizzat yazarının bildirdiği bu onbeş eser hakkında bazı bilgiler veriyoruz:

1 – Dîvan:

İbrahim Hakkı'nın kendi ifadesiyle de ilk eseri olan ve şiirlerinin toplandığı Dîvanı, 1168/1755 tarihinde tertip edilmiştir. 1263 tarihinde basılmış olmakla beraber az da olsa yazmala-

rıyla nüsha farkları göstermektedir. Kasîdeler kısmından sonra hasseten gazeller bölümü, "İlâhîname" başlığını taşımaktadır. Bir nevi önsöz olan ilk şiirinde Dîvan'ın mahiyeti ve tertip tarihi hakkında bilgiler verilmiştir:

İlâhî vasf-ı aşkın yazdı çün şevkinle bu edna
İlâhîname namıyla kabul et bunu ey Mevlâ

Sana hamd ü sena olsun ki verdin gönlüme aşkın
Selâm olsun ona kim rûh-ı pâki aşkdır mahza

Bu Hakkı der çü halkın sohbetinden bulmadım lezzet
Kütüb cem'iyyetiyle ülfet ettim bir zaman tenha

Pes ehlullah kelâmın cem' edip haddimce nazm ettim
Ki ba'zı tercüme ba'zı nazîre eyledim inşa

Gazel dîvanı oldu hikmet ehlullah andan can
İçip hamr-ı mahabbet buldu hoş ünsiyyet-i ma'na

İlâhî sen bu dîvanı enis-i ehl-i aşk et kim
Rümûz-ı lezzetinden âşık olsun ârif ü dânâ

Bu vahdetnamenin tenha bu mısra' oldu tarihi
İlâhîname-i Hakkı enis-i âşık-ı şeyda
(Dîvan, s. 30)

son mısradaki harflerin sayı değerleri toplanılınca 1168 tarihi çıkmaktadır. İlâhîname bölümünde, daha fazla beyitlileri de olmakla beraber takrîben yedi beyitli ve her harften kafiyelisi bulunmak üzere üçyüz altmışaltı gazel mevcuddur. Hakkı'nın gazelleri, nazım şekli ve türü bakımından nev'inin özelliklerine uygundur. Daha çok dinî-tasavvufî karakterde olmak itibariyle de gazellerini, "İlâhîname" veya "Vahdetname" diye nitelendirmiş olmalıdır. Şairimiz, gazellerinin sonunda, sonsöz gibi bir şiirle

dîvanı hakkında bazı bilgiler vermektedir. Dîvanın altı ayda yazılmış olması kanaatimizce daha önce ve o sıralarda yazılmış şiirlerin tertibi ve bir arada yazılması bakımındandır:

....

Hoş altı ayda bed' ü hatm oluhdu nazm-ı dîvanın
Sen Ahsenkal 'alıdan bu güzel eş'âr yetmez mi

Gazel yıl günleri veş üçyüz altmışaltıya yetmiş
Seni tezkîr için âlemde bu âsâr yetmez mi

Çü sâl-i hicret oldu bin yüzaltmışla sekiz besdir
Ey İbrahim Hakkı halka bu güftâr yetmez mi
(Dîvan, s. 185)

Dîvandaki bir çok gazeller Marifetname dahil daha sonra yazılmış olan eserlerde de geçmektedir. Dîvanın, ilâhîname kısmını müteâkıben matbu ve bir kısım yazma dîvanlarda, müseddes ve muhammesler yer almaktadır. Su hakkında bir medhiyeden sonra matbu dîvanda "Müfredat", yazmalarda "Ma'niyat" başlığını taşıyan bölüm gelmektedir. İbrahim Hakkı'nın buradaki onbeş manisi, aruz vezniyle yazılmış olmakla da ayrıca bir hususiyet taşımaktadır (bkz. Â. Çelebioğlu, Erzurumlu İ.Hakkı'nın Manileri). Müfred (tekbeyit)lerden sonra "Saadetname" başlığı altında seksen iki rubaî bulunmaktadır. Şair, son rubaîde rubaîlerin sayısını, adını ve 1168/1755 yılında tamamlandığını tesbit etmiştir.

Bazı Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerden sonra "Vaslname" adlı ve yüzonyedi beyitli bir manzum mektup, müteâkıben Pendname, Şükürname gibi kasîde, mesnevî tarzında ve kıt'a, gazel şeklinde küçük parçalarla dîvan genişletilmiştir. İbrahim Hakkı bu eserini, büyük oğlu İsmail Fehim için yazmıştır.

2 – Marifetname:

İbrahim Hakkı'nın asıl şöhretini sağlayan ve kendisinin ana eser dediği ve muhtelif konuları ihtiva eden ansiklopedik bir eserdir. 1170/1757 tarihinde, tamamlanmıştır. Bir çok baskıları yapılmış olan ve tezhipli, kıymetli pek çok yazma nüshaları bulunan, dolayısiyle İbrahim Hakkı'nın bütün eserleri arasında en ziyade tanınmış ve istifade edilmiş, tefe'ülde kullanılmış olan bu eseri, oğlu Es'Seyyid Ahmed Naîmî için yazılmıştır.

Bir mukaddime, üç fen ve bir hâtime olmak üzere beş bölümden meydana gelen bu hacimli eser, çeşitli bab, fasıl ve nev'ilerle genişletilmiştir. Mukaddime (başlangıç) kısmının konusu, âlemin yaratılışı, gökler, melekler, cennetler, cennetlikler, Hamd sancağı (livaü'l-Hamd), güneş, ay, yıldızlar, ay ve güneş tutulması, Kaf Dağı, arzın katları, cehennemler, cehennemlikler, Âdem'in yaratılışı, kıyamet alâmetleri ile ilgilidir.

Birinci fen ise başları hikmet, felsefe ve tasavvufla da ilgili olarak cevherler, arazlar, akıllar, nefisler, gökler, hava, su, ateş, toprak olmak üzere dört unsur (anâsır-ı erbaa), üç çocuk: Cansız cisimler, bitkiler ve hayvanlar (Mevâlid-i selâse), mahlukatın ve insanın tekâmülü, devriye, aritmetik, geometri, astronomi ve astroloji, dört unsur ve üç çocukla alâkalı cisimlerin ahvâli, atmosfer, hava özellikleri, denizlerin, karaların faydaları, diğer hususiyetleri, iklimler, kıt'alar ve ahalisi, yeni astronomiye göre gökler ve özellikleri, madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanın mahiyeti ve benzeri konular hakkındadır. Yusuf Nesîm'e ithaf edilmiş olan ve 1165/1752 tarihinde yazılan 190 beyitli mevsimlere, aylara, günlerin uzayıp kısalmasına, hilâl ve bedir ahvaline vs.ye dair Menâzilü'l-Kamer; yine aynı yılda manzum ve mensur olarak yazılan hicrî ve rumî tarihlerle ilgili Gurrename; gezegenler ve takvime ait bilgiler ihtiva eden, kamerî yılın şemsî yıla çevrilmesini izah eden yüz beyitli ve 1166/1753 tarihinde nazmedilmiş bulunan İhtiyârâtü'l-Kamer vs. gibi daha önce yazıl-

mış hacimsiz eserler de bu kısma dahil edilmiştir.

Marifetname'nin ikinci ana bölümü olan ikinci fenni, anatomiyle, insanın vücut yapısıyla, cihanın insanı müşfik bir anne gibi beslemesiyle, dört mizac ve dört karışımla, uzuvlar ve kemiklerle, mafsal ve adalelerle, sinirler ve damarlarla, insandaki zâhirî ve bâtınî kuvvetler ve hislerle, beden yapısı ve karakter arasındaki münasebetlerle (bkz. Bibliyoğrafya, Â. Çelebioğlu, Kıyâfe (t) İlmi), kadınlardaki güzellik hususiyetleriyle, bazı uzuvların seğrimesiyle, insan uzuvlarıyla tabiat arasındaki benzerliklerle, rüya tabirleriyle, insanın kendinde Hakk'ın kudretinin tecellî etmesini idrakiyle, kâmil insanın âlemin özü olması ve ibadetle rıza bulması ile, ruhla ve beden sıhhati ve korunmasıyla, cimâının, hamamın, ilaç ve gıdaların, yemenin, içmenin, giyinmenin ve süslenmenin âdab ve kaideleriyle, ölümün fazîlet ve faydalarıyla, hakîkatıyla, rûhun bedenden ayrılmasıyla ilgilidir.

Üçüncü fen, insanın bilgisizlik ve gafletle hayvana benzemesi, Kur'an'la hidâyet, Hz. Peygambere tâbi olma ve bid'atlardan uzaklaşma, kalbin itikadını düzeltme, ehl-i sünnete uyma, Hanefî mezhebine göre taharetin farzları, namazın edası, dünyanın fâniliği, âhiretin safa âlemi olduğu, feyiz ve irfan mahallinin gönül ve kalbde bulunduğu, marifetullah (Hakk'ı bilme) ve irfan mekânı olan kalbin ahvâl ve hususiyetleri, akıl, kalbin büyüklüğü ve genişliği, ruh ahvâli, az yemenin, az uyumanın, gece kalkmanın, az konuşmanın, dili korumanın, susmanın, uzletin, tenha yaşamanın, devamlı zikrin, kelime-i tevhîdin fazîlet ve hususiyetleri, kalbin korunması, tevekkülün, tefviz (işini Hakk'a havale) ve teslimiyetin fazîlet, keyfiyet ve şartları, sabır ve tahammülün, kazaya rızanın fayda ve özellikleri, nefsi bilmenin Hakk'ı bilmek olduğu, mahabbetullâhın (Allah sevgisinin) nihaî gaye olduğu, evliya hikmeti, fazîlet ve mertebeleri, Nakşbendiye tarikatının erkânı, sapıklığa düşenler, tasavvuf ehlinin oniki fırkası, yedi nefis, şeyhi İsmail Fakîrullah, babası Derviş Osman Efendi

vs. mevzularındadır.

Hâtimetü'l-Kitab (kitabın bitişi, sonsöz) kısmı ise ahlâk ve muaşeretle ilgilidir. Bu bölümde, Hz. Peygamberin güzel ahlâkından, halka karşı şefkatle, merhametle muameleden, evliliğin faydalarından, kulun Mevlâ'sıyla huzur ve ünsiyetinin âdab ve erkânından, âlimin (hocanın) talebelerine karşı talim ve tedrisinin âdab ve erkânından, öğrencilerin hocalarına karşı nasıl davranmaları lâzım geldiğinden, kişinin anne ve babasına nasıl muamele etmesi gerektiğinden, ârif bir kimsenin evlenirken dikkat edeceği hususlardan, cima âdabından, erkeğin ailesiyle sohbet ve ülfetinden, kadının kocasıyla sohbet ve ülfet âdabından, kişinin evlâdıyla sohbet ve ülfet âdabından, sahibinin köle ve cariyeleriyle sohbet ve ülfet âdabından, akrabanın akrabayla sohbet ve ülfet âdab ve erkânından, kişinin komşusuyla sohbet ve ülfet âdabından, üç tür insandan, âlimlerin, fakıhlerin, velî ve şeyhlerin halk ile olacak muamelelerinden, kulun uzuvlarını günahlardan korumasından, fakirlik ve zenginlik sebeblerinden bahsedilir.

Asıl sonsöz mahiyetindeki hâtime kısmı, "Hâtimetü'l-Hâtime" başlığı altında, manzum ve mensur karışık olarak tevhid ve münacat bölümlerinden sonra tarih manzumesi ve ferağ kaydı ile nihayetlenmektedir.

3 – İrfaniyye:

İbrahim Hakkı'nın beş ana kitap olarak zikrettiği eserlerinin üçüncüsü İrfaniyye'dir. Yazarının ifadesiyle 1174/1761 tarihinde "cem' olunmuştur" (derlenmiştir). Aynı zamanda, Mecmuatü'l-Vahdaniyye fî Ma'rifeti'n-Nefsi'r-Rahmaniyye adını taşıyan ve Yusuf Nesim tarafından 1190/1776 tarihinde ve İbrahim Hakkı'nın sağlığında istinsah edilmiş 166 varaklık tezhipli bir nüshasına göre (Süleymaniye Ktp. H. Mahmud bl. nr. 2412) Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç bölümden meydana

gelen bu eser, umumî mahiyette, "Men arefe nefsehu fakat arefe Rabbe" (Nefsini bilen Rabb'ini bilir) hadîs-i şerîfi (?) ile ilgilidir.

Arapça olan birinci bölümde (yk. 2^b - 74^a), ilgili âyet ve hadislerin dışında Hz.Ali'den, Abdülkadir Geylanî'den, İbnü'l-Arabî'den, Gazzalî'den, Kemâl Paşazade'den, Ömer İbnü'l-Fârid'den, Şeyh Arslan'dan, Şeyh Ebu'l-Vefa'dan, Necmeddin-i Kübra'dan, Akşemseddin'den, Molla Câmî vs. den ilgili nakil ve seçmeler bulunmaktadır.

Farsça olan ikinci bölümde ise (yk. 74^a - 134^a) esas olarak yine aynı konu işlenilmiş, Molla Câmî, Abdullah Ensari Hüseyin Vâiz, Feridüddîn-i Attar, Şeyh Lâhicî, Hakîm-i Isfahanî, Habîb-i Acemî vs.den nakillerde bulunulmuştur.

Türkçe olan üçüncü bölüm (yk. 134^b - 166^a) de aynı konu ile alâkalıdır. Nakşbendiye ile ilgili bazı bilgilerden sonra "Men arefe..." ye dair Gazzalî'nin Kimya-yı Saadet'inden, Molla İlâhî'den, Şeyh Ebî İshak'ın Noktatü'l-Vahde kitabından, Bâbâ-yı Âlem'in Vesâyâ-yı Hazret'inden naklen tercümeler bulunmaktadır. Elliyedi kitaptan parçalar seçilerek hazırlandığı belirtilen eser, müteâkıp tarih manzumesi ile sona ermektedir:

Bu İrfaniyye'dir lübbü'l-kütüb ilm-i tasavvuftan
Bu İrfaniyye'dir âzad eden canı tekellüften

Bu İrfaniyye'dir tecrîd eden aklı alâyıktan
Bu İrfaniyye'dir tefrîd eden nefsi halâyıktan

Bu İrfaniyye'nin vahdet şarabın kim ki içmiştir
O nefis Rabb'isin bilmiş ikilikten o geçmiştir

Bu İrfaniyye'dir her dem enîs-i kalb-i her fânî
Vücûdun nefy eden âriflerindir mürşid-i cânı

Çü bin yüz yetmiş ü dörtte bunun cem'i tamam oldu
Cihanda senden ey Hakkı bu mecmûa müdâm oldu

4 – İnsaniyye:

Mecmûatü'l-İnsâniyye fî Ma'rifeti'l-Vahdâniyye, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın güldeste (antoloji) nev'inden eserlerindendir (Süleymaniye Ktp. Düğümlü Baba bl.nr. 352). Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde ve yüzaltmış kitaptan şiirler seçilerek 1176/1763 tarihinde tertip olunmuştur. Seçilen parçaların daha çok tasavvufî ve talîmî (didaktik) olmasına dikkat edilmiştir. Bununla beraber edebî mahiyetteki örnekler de az değildir. İbrahim Hakkı, eserin sonundaki tarih manzumesinde, güldestesinin bazı özelliklerini de belirtmiştir:

Bu İnsaniyye'dir lübbü'-kütüb ilm-i tasavvuftan
Bu İnsaniyye'dir tecrîd eden kalbi tasarruftan

Bu İnsaniyye'nin her beyti bir iklîm-i hikmettir
Bu İnsaniyye'nin her harfi bir sırr-ı hakîkattir

Bu İnsaniyye'nin hikmet sütün nûş eyleyen âkıl
Şecâat kesb edip havf u recâyı kor olur kâmil

Bu İnsaniyye'dir her dem enîs-i kalb-i her âgâh
Bu İnsaniyye'dir ağleb celîs-i evliyâullah

Çü bin yüz yetmiş altıda bunun cem'i tamam oldu
Cihanda senden ey Hakkı bu hoş tuhfe kirâm oldu

Birinci bölümü meydana getiren Arapça şiirler kısmı (yk. 2^a - 9^b), yirmi Arapça kitaptan hazırlanmıştır. Zeburdaki "Fatlubni" sûresinin Arapça manzum tercümesi (Türkçe tercümesi için bkz. Bibliyoğrafya, Â. Çelebioğlu, Türk Edebiyatında Manzum Dînî Eserler), Cüneyd-i Bağdadî, Zeynelâbidin, Fakîrullah

(İ.Hakkı) vs.nin kasîdeleri, muhammesleri... bulunmaktadır.

İkinci bölümü meydana getiren Farsça şiirler, eserin en geniş bölümüdür (yk. 10^{b} - 287^{b}). Bu kısımda: Gazneli Hakîm Senâî, Ferîdüddin-i Attar, Mevlânâ, Ârif Halîfe, Şâhidî, Sa'dî, Şeyh Uzletî, Hâfız, Kemâl-i Hocendî, Mağribî, İbrahimü'l-Irâkî, Evhadî, İmad, Hakanî, Nizamî, Hüsrev, Enverî, Feyyaz, Şebüsterî, Hilâlî, Halîlî, Lâhicî, Molla Câmî, Örfî, Şevket, Sâib, Hayâlî, Hüseyin Vâiz Kâşifî, Ömer Hayyam, Akşemseddin, Tecellî vs.-nin dîvanlarından, mesnevîlerinden ve muhtelif eserlerinden seçilmiş parçalar yer almıştır.

Üçüncü bölümde Türkçe şiirler bulunmaktadır (yk. 288^{b} - 340^{a}). Bu bölümde: Fuzûlî'nin Dîvanından, Leylâ ve Mecnunundan, Hamdullah Hamdî'nin Yusuf ile Zelîha'sından, Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'sinden, Kemâl Paşazade'nin Yusuf ile Zelîha'sından ve diğer şiirlerinden, Yunus Emre'den, Elvân-ı Şirâzî'nin Gülşen-i Râz'ından, Taşlıcalı Yahya'nın Gencîne-i Raz ve Şah u Geda'sından, Niyazî-i Mısrî Dîvan'ından, Cevrî'nin Hall-i Müşkilât'ından, Hayretî Dîvanından Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inden, Bursalı Lâmiî Çelebi'nin Dîvanından, mesnevîleri ve Manzum Lügat'ından, Fehîm Dîvanından, Hakanî'nin Hilye'sinden, Şâhidî'nin Manzum lügatı (Tuhfe-i Şahidî) ndan, Sabuhî, Oğlan Şeyh, Nef'î, Nabî Dîvan ve mesnevîlerinden, Sultan Ahmed'in şiirlerinden, Sâbit, Hâzık, Rûhî-yi Bağdadî ve Hakkı (kendisi) nın muhtelif eserlerinden seçme şiirler mevcuddur. Bu tercihlerinde İbrahim Hakkı, sadece şairlere ve muhtevaya dikkat etmemiş, edebî yönden olduğu kadar şekil hususiyetleri bakımından da bazı dikkatler göstermiştir. İbrahim Hakkı'nın bu tür eserleri, bu konudaki başarı ve titizliğini gösterdiği gibi üç dilden çeşitli mevzulardaki yüzlerce eseri gördüğünü hatta incelediğini göstermesi bakımından onun ilim, kültür ve edebî seviyesini, zevkini tayinde, kaynaklarını ve tercümelerini tesbitte yardımcı olabileceği için de ayrıca ehemmiyetlidir.

Bu eserdeki şiirlere örnek olmak üzere bazı misâller veriyoruz:

Candadır subh-ı ezelden mihr-i ruhsârın senin
Nola tâ şâm-ı ebed olsam talebkârın senin
(Fuzûlî, yk. 289.b)

Saı gönlüme derd-i aşktan gam
Her lâhza ve her zaman ve her dem
(Fuzûlî, Leylâ ile Mecnun, yk. 290.a)

Gördüm göreli gün yüzünü can u cihandan
Yani ki seni bulalı ben benden usandım
Gönlümde görelden bir gün yüzünü ey mah
Gül yüzüne bakmadım ve gülşenden usandım
(İbni Kemâl, yk. 299.a)

Ey Niyâzî mürşid istersen bu yolda aşk bes
Enbiya vü evliyaya aşk oluptur rehnüma
(Niyâzî, yk. 311.b)

Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül
Ehl-i aşkın hâsılı sâhib-mezâkıdır gönül
(Nef'î, yk. 327.b)

Âlem-i ma'niyem âzâde kazâ hükmünde
Kimse rencîde değil gerdiş-i eflâkimden
(Nef'î, yk. 327.b)

Câhilin ilmi cem'-i mâl iledir
Ârifin izzeti kemâl iledir
Aşk u şevk ehli vecd ü hâl ister
Ne kemâl ister ü ne mâl ister
(Âhî, yk. 337.b)

5 – Mecmuâtü'l-Meânî:

İbrahim Hakkı'nın Erzurum'da yazdığını söylediği ana eserlerinin beşincisi ve sonuncusudur. Bazı nüshalarında Mecmuatü'l-Hakkı başlığını taşıyan bu eser, 1178/1765 de nazm ve cem' olunmuştur. (İstanbul, Arkeoloji Müzesi Ktp. Said Paşa bl. nr. 576, 503 s.). Muhtelif konularla ilgili manzum ve mensur parçalar ihtiva eden bu eserde Arapça, Farsça ve Türkçe olan kısımlar karışık bir şekildedir. Kendi eserlerinden ve başkalarından da (meselâ: Mevlânâ'dan, s. 354-369) seçmeler, ayrıca doğum, ölüm vs. tarihler ve bazı mektuplar bulunmaktadır. Eserin içinde (s.176-177) Molla Mustafa (Mustafa Fânî) ya, İbrahim Hakkı'nın bazı kendi eserleri de dahil, adları verilen ellibeş kitabın tavsiye edilmesiyle bu mecmuanın, adı geçene ithaf edildiği söylenebilir.

Mecmuatü'l-Meânî'nin, bir kısım bölüm başlıkları şöyledir:

Tertîbü'l-Ulûm (yüz beyitten biraz fazla mesnevîdir. İlimler hakkındaki görüşlerini ihtiva eder, s. 1-10, Türkçe), Cilâü'-Kulûb (1180'de telif edildiğine göre sonradan ilave edilmiş olmalı, Arapça, s.11-30), Vuslatname (manzum mektup, Türkçe, s. 31-38), Şükürname (Türkçe, mesnevi, s.43-49), Sıfâtü'l-Ârifîn (Farsça, s. 59), Vasiyetü'l-Uzlet (Arapça, s.63), İkbalname (Türkçe mesnevî, s. 63-65)), Fenâname (Türkçe kasîde, 70-71), İbretname (s.78), İnsanü'l-Kâmil (Türkçe, s. 103-118), A'malü'l-Felekiyye bi'r-Rubi'l-Müceyyib (Türkçe, astronomiyle ilgili ceyb tahtasının kullanılışı hakkında, s.124-139), Tecvîdü'l-Kur'anü'l-Azîm (s.213-218), Arapça, Farsça, Türkçe küçük bir lügat, sonunda bazı aruz kalıpları ve örnekleri mevcuddur (s.218-247), Kavâid-i Fürsiyye (Farsça bazı dil kaideleri, Türkçe, manzum, s.248-265), Nasihatname (Türkçe bir murabba, s. 292-293), Mir'âtü'l-Kevneyn (Arapça, s. 322-328), İnâyetname (Türkçe, şathiyye nev'inden bir şiir, s.426). Gönülname (Türkçe, manzum, s.434-437), vs.

İbrahim Hakkı'nın, aşağı yukarı bu beş ana eserinden meydana gelen ve evlâd eser dediği on kitabı ise şunlardır:

1 – Tuhfetü'l-Kiram:

1180/1765 yılında Aydınlar Bucağı (Tillo)-nda, şeyhinin evinde yazmıştır. Mecmuatü'l-Meânî'nin kaynaklık ettiği bu eserin nüshasıyla karşılaşmak mümkün olmamıştır.

2 – Nuhbetü'l-Kelâm:

Kendisinin ikinci evlâd eser olarak gösterdiği ve 1182/1768 de yazdığını belirttiği bu kitap, yine yazarının ifadesiyle seçmelerden (intihab) meydana gelmiş bir eserdir. Nüshası görülememiştir.

3 – Meşâriku'l-Yûh:

1185/1771 yılında tertip olunmuştur. Bir kaç Arapça daha çok Farsça ve Türkçe, kendisinin ve başkalarının şiirlerinden, daha doğrusu evvelki eserlerinden seçilerek hazırlanmış bir müntehâbat (güldeste, antoloji) dir. (Süleymaniye Ktp. H.Mahmud Efendi bl.nr. 3381, yk. 1^b - 93^a).

4 – Sefîne-i Rûh:

Sefîneti Ruh min Vâridati'l-Fütuh, 1187/1773 tarihinde yazılmıştır (Süleymaniye Ktp. H. Mahmud Ef. bl. nr. 3812, 3413). Diğer eserlerinden Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler seçilerek kırk" vâridât" (gönle gelenler, ilhamlar) kırk bölüm hâlinde düzenlenmiştir.

5 – Kenzü'l-Fütuh:

Seçilmiş müfred (müstakil beyit)lerden meydana gelmekte-

dir. Binyirmi beyit ihtiva eden bu eser, 1188/1774 yılında tertip olunmuştur. Tasavvufî ve didaktik mahiyetteki bu eserde bazı beyitler, Arapçadan Farsçaya ve Türkçeye tercüme şeklindedir. İbrahim Hakkı, kitabın sonunda, Fakîrî mahlâsıyla yazdığı ve dua ile başlayan "Hâtime"(sonsöz) mahiyetindeki iki manzumesinde eseriyle ilgili bilgiler vermektedir:

İlâhî vechin için eyledim müfredleri inşad
Okuyup tâlibin vezn ile dilşâd ola hem dil şad

İlâhî hıfzına verdim emanet müfredâtım ben
Enîs-i ehl-i dil kıl bunları sen sakla münkirden

* * *

Müfredat oldu kitab-ı müstetab ey rûh-ı ruh
Resmidir lübb-i tasavvuf ismidir Kenzü'l-Fütuh

Ey Fakîrî bin yigirmi müfred oldu bu kitab
Sâl-i hicret seksen ü sekiz tedâhüldür hisab

Hakk'a hamd olsun Habîb ü âline yüz bin selâm
Buldu bu Kenzü'l-Fütuh ebyâtımız bunda hitam

(Süleymaniye Ktp. H.Mahmud Ef.bl. nr. 3316, yk. 43a)

6 – Defînetü'r-Ruh:

Türkçe, Arapça ve Farsça yazılmış şiir ve nesirleri ihtiva eden bu eser, 1189/1775 tarihinde yazılmıştır. Mecmuatü'l-Meânî'nin kaynaklık ettiği bu kitapta, Cilâü'l-kulûb ve İnsan'ı Kâmil risaleleleri ile üç mektup ve dörtyüz beyit miktarında çeşitli şiirler bulunmaktadır (M.İbrahimhakkıoğlu, s. 140-141).

7 – Rûhu'ş-Şüruh:

1190/1776 yılında, seçmeler (müntehabat) şeklinde hazır-

lanan bu eser, İlâhîname'den seçilmiş Mahzenü'l-Esrar'dan meydana gelmiştir. (Süleymaniye Ktp. H.Mahmud Ef. bl. nr. 3381, yk. 98^a - 121^b).

8 — Ülfetü'l-Enam:

Yazarın 1190/1776 tarihinde, Marifetname'den alarak tasnif ettiğini söylediği bu eserin, henüz bir nüshasıyla karşılaşılmamıştır.

9 — Urvetü'l-İslâm:

1191/1777 tarihinde tertip olunmuştur (Süleymaniye Ktp. H.Mahmud Ef. bl. nr. 1462, 85 yk.). Bir "mukaddime", onbeş bab (bölüm) ve "hâtime" kısımlarından meydana gelen bu eser daha çok dînî mahiyettedir. Daha önce yazılan veya iktibas edilen bir kısım Arapça risaleler, yer yer Türkçe tercümeleri ve konuyla ilgili bazı şiirler bir araya getirilmiştir. İlk dört bab(bölüm) Kuran-ı Kerim'le ilgili olup üçüncü bölümde Kur'an tilâveti için gerekli olan tecvid ilmi konusu işlenmiştir. Dördüncü bölüm, Arapça olan üçüncü bölümün tercümesidir. Diğer bölümler: Hz. Peygambere, sünnetine tabi olma, Esma-yi Hüsna (Cenab-ı Hakk'ın doksan dokuz güzel ismi), esma-yı Nebevî (Hz. Peygamberin doksan dokuz ismi), Hz. Peygamberin hilyesi (ahlâkî ve fizikî vasıfları), na'tlar, itikad, islâmın şartları, namazın şartları (Şemseddin Fenarî'den, bu eserin diğer manzum tercümeleri için bkz. Bibliyoğrafya, Â.Çelebioğlu, Türk Ed. Manzum...) vs. hakkındadır.

10 — Hey'etü'l-İslâm:

İbrahim Hakkı'nın evlâd eserlerinin onuncusu ve sonuncusudur. Urvetü'l-İslâm ile aynı yılda hazırlanmıştır. Marifetname'nin birinci "fenn"inde bulunan astronomi bahislerinin eski telakkîlere göre olanları derlenmiştir. Hey'etü'l-İslâm, Hamza

Ganiyyullah'a ithaf olunmuştur (M.İbrahimhakkıoğlu a.g.e,s. 154).

İbrahim Hakkı'nın ayrıca, Farsça şiirlerden seçtiği ve yedi cilt olduğu rivayet edilen Lübbü'l-Kütüb adlı bir antolojisi de bulunmaktadır. 1971-1977 tarihleri arasında, Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde öğretim görevlisi ve üniversitenin eski eserler satın alma komisyonunda vazifeli iken bu güldestenin beş cildi, üniversite kütüphanesi için satın alınmış idi.

İbrahim Hakkı'nın, hanımlarına, çocuklarına, dostlarına, derviş ve talebelerine yazdığı Türkçe, Arapça mektupları da bir araya getirildiği takdirde müstakil bir eser meydana gelebilir. Ayrıca maddî kültürle alâkalı olarak "Devr-i Daim Takvimi", bugün tamir dolayısiyle bozulan ve daha önceleri her sene yirmi iki martta şeyhinin türbesine bir delikten güneş ışığının girmesi gibi düzenlemeleri, dikkate alınır, araştırılırsa, bunlar da eserleri arasında ele alınmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Altıntaş, Dr. Hayranî : Marifetname'de Tasavvuf, İstanbul, 1981.

Binark, İsmet-
Sefercioğlu, Nejat : Erzurumlu İbrahim Hakkı Bibliyografyası, Ankara, 1977.

Bursalı Mehmed Tahir : Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1333, c. I, s. 35.

Can, Şefik : Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinin Marifetname'sinde bulunan Hz. Mevlânâ'ya ait Şiirler, Mevlânâ ve Yaşama Sevinci (tebliğler), Ankara, 1978 s.53 - 67.

Çelebioğlu, Âmil : Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvanında Gönül, Türk Kültürü, Ankara, Mart 1978, S.185, s.282-294.

———, ——— : Kıyâfe (t) İlmi ve Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kıyâfetnâmeleri, Erzurum, A.Ünv. Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı, Ankara, 1979, Fasikül 2, S.11, s. 305-347.

———, ——— : Türk Edebiyatında Manzum Dînî Eserler, Şükrü Elçin Armağanı, Ankara, 1983, s. 153-166.

———, ——— : Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Manileri, Türk Kültürü, Ankara, Ekim 1985, S.270. s. 355-357.

———, ——— : Süleyman Nahîfî'nin Hicretü'n-Nebî Adlı Mesnevîsi, M.Ü.Fen-Edebiyat Fak. Türklük Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 1987, S.2, s. 53-87.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Bir Macerası : Kültür ve Turizm Bak. MFAD Arşivi, vb. 670056.

İbrahim Hakkı : Dîvan, Erzurum İl Halk Ktp. nr. 14132 1170/1757'de Derviş Yusuf eliyle istinsah olunmuştur. Konya Mevlânâ Müz. Ktp. nr. 2445. 1196/1782 tarihinde, Sadullah Ali eliyle Erzurum'da istinsah edilmiştir. Erzurum Müz. nr. 1104. Osman İbni Ali eliyle kopye olunmuştur. DTC. Fak. Ktp. İ. Saib bl. nr. 1851. Ankara, Millî Ktp. A. 2277. Süleymaniye Ktp. H.Mahmud Ef. nr. 3446. İstanbul, Matbaatü'l - Amire, 1263. Bu nüsha, 1977'de İstanbul'da ofset usulü yeniden basılmıştır. Metinlerdeki sayfa numaraları bu nüshaya göredir.

———, ——— : Marifetname, 1) Ankara, Etnoğrafya Müz. nr. 13989, 1218'de istinsah edilmiştir. 2) Bursa, Millî Ktp. nr. 1584. 3) a.y. nr. 1946. 4) Edirne, Selimiye Ktp. nr. 1089, istinsahı: 1172. 5) İstanbul, Arkeoloji Müz. nr. 142. 6) İstanbul, Arkeoloji Müz. 1241. Sultan II. Mahmud'un mührünü taşıyan nefis tezhibli ve resimli bu nüsha, Erzurumlu Mehmed Kâmil tarafından istinsah

edilmiş, tezhibler de Erzurumlu Hafız Osman tarafından yapılmıştır. 7) İslâm Eserleri Müz. 3866. 8) Murad Molla Ktp. nr. 1316. 9) Bayezid Genel Ktp. Veliyiddin Ef. bl. nr. 1783. 10) Süleymaniye Ktp. Dârülmesnevî bl. nr. 269. 11) Sly. Esad Ef. bl. nr. 1902. 1909'da Abdullah b. Yusuf tarafından istinsah olunmuştur. 12) Sly. Fatih bl.nr. 2849. istinsahı: 1233, güzel tezhibli bir nüshadır. 13) Sly. Fatih bl.nr. 2850, Erzurumlu İbrahim b. Mustafa eliyle 1208'de istinsah edilmiş tezhibli bir nüshadır. 14) Hacı Mahmud Ef. nr. 3261, istihsahı: 1170, noksan bir nüshadır. 15) Sly. Ktp. Halet Ef. bl. nr. 185. 1222'de Erzurumlu Debbağzade Hasan Zühdî tarafından istinsah olunmuş, nefis tezhibli bir nüshadır. 16) Sly. Ktp. Halet Ef. bl. nr. 186 Osman es-Sıdkî b. Muhammed tarafından 1221 tarihinde istinsah edilmiş nefis tezhibli bir nüshadır. 17) Sly. Ktp. Halet Ef. bl. nr. 187. 1229 yılında Hazînedarzade Muhammed b. Abdullah tarafından kopye edilmiş tezhibli bir nüshadır. 18) Sly. Ktp. Hamidiye bl. nr. 702. 19) Sly. Ktp. Hüsrev Paşa bl. nr. 279-281, 3 c. 20) Sly. Ktp. Hüsrev Paşa bl. nr. 282 1235'te Mehmed b. Ali eliyle istinsah olunmuştur. 21) Sly. Ktp. Mihrişah Sultan bl. nr. 266. 22) Sly. Ktp. Pertev Paşa bl. nr. 334. 23) Sly. Ktp. Pertevniyal bl. nr. 408. 24) A.y.nr. 409, istinsahı: 1209. 25) Sly. Ktp. Serez bl. nr. 3767. 26) Topkapı Sarayı

Müz. Ktp. E.H.bl. nr. 1260, Nefis tezhibli bu nüsha, 1187'de istinsah olunmuştur. 27) Topk. Sarayı Müz. Ktp. E.H.bl. nr. 1261, bu nüsha da tezhibli olup 1182 yılında istinsah edilmiştir. 28) Topk. Sar. Müz. Ktp. Revan bl. nr. 1262, 1212 tarihinde kopye edilmiştir. 29) Konya, Mevlânâ Müz. İhtisas Ktp. nr. 261 (kat. 1673) 30) Konya, a.Ktp. nr. 262 (kat. 1674), tezhibli. 31) Konya, a. Ktp. nr. 263 (kat. 1675) tezhibli. 32) Londra, British Museum, Or. 1037, istinsah tarihi: 1182. 33) Manisa, İlk Halk Ktp. nr. 5340, tezhibli. Marifetname ve bazı eserlerinin İ. Hakkı el yazısıyla olan nüshaları, Aydınlar Bucağı'nda torunlarının elinde olduğu rivayet edilmekte ve bazı eserlerinin nüshaları da Ankara'da Mesih İbrahimhakkıoğlu'nda bulunmaktadır. Marifetname'nin yirmi beş yıl kadar önce çok güzel tezhibli bir nüshasını, Gümüşhacıköyü'nde, İ.Hakkı'nın soyundan olduğu rivayet edilen ve halk arasında Garip Hafız olarak tanınan âlim ve âbid bir zat olan İbrahim Hakkı Gül'de görmüştüm. Merhumun kaldığı Yörgüç Paşa Medresesi, belediye tarafından müze yapılacak idi. Eser, hâlen orada mıdır? Bilmiyorum. Yine yirmi sene kadar önce Marifetname'nin, İ.Hakkı'nın oğlu İsmail Fehim tarafından istinsah edilmiş bir nüshasını, merhum sahhaf Muzaffer Ozak'ta görmüştüm. Marifetname'nin

muhtelif baskıları olup inceleme ve metinlerde gösterdiğimiz sayfalar, İstanbul, 1330 baskısına aittir.

İbrahim Hakkı : İrfaniyye, Süleymaniye Ktp. H.Mahmud Ef. bl. nr. 2412, Yusuf Nesim eliyle 1190'da istinsah edilmiş tezhibli bir nüshadır. M.Ü.Fen-Edebiyat Fak. Kütüphanesi'ndeki İrfaniyye adını taşıyan başı ve sonu eksik olan nüsha, Marifetname'nin üçüncü fennini (bölümünü) ihtiva etmektedir.

———, ——— : İnsaniyye, Süleymaniye Ktp. Düğümlü Baba bl. nr. 352, 1286 yılında istinsah edilmiştir.

———, ——— : Mecmuatü'l-Meânî, İstanbul, Arkeoloji Müz.Ktp. Said Paşa bl. nr. 576.

———, ——— : Meşârıku'l-Yuh, Süleymaniye Ktp. H. Mahmud Ef. bl. nr. 3381, yk. 1^b - 93^a.

———, ——— : Sefîne-i Ruh, Süleymaniye Ktp. H.Mahmud Ef. bl. nr. 3413, 3812. İkinci nüsha, 1216 yılında istinsah olunmuştur.

———, ——— : Kenzü'l-Fütuh, Süleymaniye Ktp. H. Mahmud Ef.bl.nr.3316. 1288 tarihinde istinsah olunmuştur.

———, ——— : Rûhu'ş-Şüruh, Sly. Ktp. Hacı Mahmud Ef. bl. nr. 3381/2, yk. 98^a - 121^b

———, ——— : Urvetü'l-İslâm, Sly. Ktp. Hacı Mahmud

Ef. bl. nr. 1462. İstinsah tarihi: 1257.

: Muhtelif risaleleri ve şiirleri için bkz. Ankara, DTC. Fak. Ktp. M.Con bl. Mec. nr. 773, Erzurum Müz. Mec. nr. 1439, 1667, 1751. İstanbul, Sly, Ktp. Esad Ef. bl. nr. 42. Hacı Mahmud Ef. bl. nr. 2503, 2505, 2740, 2748, 2749, 2699, 3035, 3719, 6240, 6292, 6406. Halet Ef. bl. nr. 728, H.Hüsnü Paşa bl. nr. 257, Haşim Paşa bl. nr. 60. İbrahim Ef. bl. nr. 392. İzmir bl. nr. 741, 821. Nafiz Paşa bl. nr. 1447. Pertev Paşa bl. nr. 620. Reşid Ef. bl. nr. 396, 440, 473. Şazelî bl. nr. 157. Tahir Ağa bl. nr. 197. Denizli bl. nr. 151/1 (Mürşidü'l-Müteehhilîn, Arapça). (İ.Hakkı'nın eserleriyle ilgili olarak sadece görebildiğimiz yazma nüshalara işaret olunmuştur.)

İbrahimhakkıoğlu, Mesih : Erzurumlu İbrahim Hakkı, İstanbul, 1973.

Lâtîfî Tezkiresi : İstanbul, 1314.

Meyan, Faruk : Marifetname, Sadeleştirilmişi, İstanbul, 1981.

Revnakoğlu, Cemâleddin Server : Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Marifetname'si, İstanbul, 1961.

II — İBRAHİM HAKKI'NIN ESERLERİNDEN SEÇMELER

A – NESİRLER *

1 — İbrahim Hakkı'nın İlk Eşi Firdevs Hanım'a Yazdığı Mektup :

İzzetli, hürmetli, muhabbetli, hakîkatli, âdemlikli, şefkatli, hatırlı, gönüllü, asıllı, usullü, akıllı, iz'anlı, hünerli, üslûplu, yakışıklı, güzel huylu, tatlı dilli, uzun boylu, ince belli, kıl ayıpsız hatunum, helâlim Firdevs Hatun huzuruna:

Derûn-ı dilden ve can u gönülden selâmlar ve dualar edip ol mübarek, nazik hatırını suâl ederiz, Huda'nın birliğine emanet veririz.

Benim nazlı yârim, benim yâr-i gamgüsârım (gam keder dağıtıcı yârim), benim şenliğim, şöhretim, benim sevdiğim, keyfim, benim canım Firdevs'im! Neyliyorsun? Ne işliyorsun? Ne keyiftesin, ne fikirdesin, ne hâldesin, ne demdesin? Benim güzelim, garip gönlünü neyle eyliyorsun? Okuyor musun, nakış mı işliyorsun, oynuyor musun, gülüyor musun?

Benim gönlüm senin hayâlinle eğleniyor. Sen nicesin? Keşki sizi getirsem, bu vilayetleri seyrettirsem. Zira sensiz canım rahat olamıyor. Benim güzel keyfim, senden ayrılmak ne çetin ahvâlmiş bilmezdim. Hak Taâlâ gönül hoşluğu ile, bir dahi dünya gözü ile görüşmek müyesser eylesin. Âmin.

Firdevs, Firdevs! O saçların seveyim. Firdevs, Firdevs! O başın seveyim, o kaşın seveyim, o gözün seveyim,. A zâlim Firdevs, ayıpsız canın evim. Sakın benden küsmeyesin ki gön-

* Bazı nesir kısımlar, asıl üslup muhafaza edilerek yer yer sadeleştirilmiştir.

lüm sıkılmasın. Kusurlarımı affet, âhiret hakkını helâl eyle. Kapının bükmesini gördükçe gönülden çıkarmayasın.

Benim doğanım, çiftçi eline düşmüşsün, seni çantada hapsetmişim. Allah muînin olsun. Senin yerin İstanbul'dur. Bolaki kısmetiniz hayırlısı ile kalmış ola. Zira bu tarafta senin ağa babanı aradım, buldum. Müjde! Biaynihi (aynıyla) mektuplarda yazdığımız nişanları veriyor. Seni tanımıyor ama işitmiş. Vilayette sanıyor. Kendisi, İstanbul'da Yeniçeri ortasında ağa olmuş. Serdengeçti Davud Ağa (diye) çağırıyorlar. Üç kere görüştük. Va'd etti ki mektup yaza, kardeşini Erzurum'a getire ve seni buraya getire. Kışla odalarına oluyor, evi, avradı, uşağı (çocuğu) yok. On yirmi kadar etba'ı (adamları) var. Bir cari (muteber) âdem. Ak sakallı, gök gözlü, alçak boylu, şirin yıldızlı, ısı kanlı bir güzel âdemdir. Sana çok selâm etti, gayet hazzetti.

Benim ehlim! Eğer buysa kaynatam, işte buldum. Kaldı kaynım. İnşa-Allah, onu dahi bulurum. Seni garip koymam. Hemen sağ olasın. Benim sırdaşım, tırnacığıma derman ettim, sağaldı, kolum gibi hoş oldu. Öylece bilesin. Bu uçkuru sen bana yâdigâr mı verdin? Yoksa bununla beni bağladın mı? Zira yâdigâra ne hacet ki hiç hatırımdan çıkmadın. Hayâlimde, gözüm önünde duruyorsun. Bu gece, ap-ayan gönlümdesin. Maşallah, maşallah! Allah'a emanet olasın. Bin tabaka kağıt yazsam seninle sözlerim tükenmez. Hele yavaş, İnşa-Allahu Taâlâ ramazan geceleri sabahlara değin sana çok çok gördüğüm, işittiğim hikayeler söylerim. Her gördüğüm ve işittiğim güzel, pâk şeyleri ve esbabları size lâyık görürüm. Eğer fırsatım olursa alırım. Yoksa siz sağ olunuz. Birer hamaylı getiririm. Şimdilik mektubum boş olmasın için bir pâk büyük iki kat bürüncük gömlek göndermişim, mazur olsun.

Sizin hevesinize çermiği yaptırırım. İnşa-Allah tamam olanda sizinle bir gece anda çimeriz. Gönlünüz her ne meyva isterse şehirden getirtesiz, meyvasız kalmayasız. Haftada iki kere çayla-

ra, bahçelere çıkasız. Hapsolmayasız, rahat olasız, Allah'ın birliğine emanet olasız. Âmin! Yâ Muîn.

2 — İbrahim Hakkı'nın Eşi Fatma Hanım'a Yazdığı Mektup :

Ve izzetli, hürmetli, muhabbetli, hakikatli, hatırlı gönüllü, asıllı, usullu, akıllı, abirli, güzel huylu, tatlı dilli, hanım yapılı, güleç yüzlü, alçak gönüllü, dervişim, ehlim, helâlim Fâtıma Hanım huzuruna,

Derûn-ı dilden ve can u gönülden selâmlar ve dualar edip mübarek hatırın suâl ederiz ve Huda'nın birliğine emanet veririz.

Benim yâr-ı gârım, gam-güsârım, benim aklım, fikrim, benim canım hanım! Neyliyorsun? Ne işliyorsun? Ne keyiftesin, ne hâldesin, ne demdesin? Benim yükümü çeken, benim hatırımı sayan, benim ateşime yanan, bu ayrılık sana tez değil miydi? Selâmet kurtuldun mu? Allah emekler zayi etmesin. Ben isterdim ki senin bu hizmetinde bulunayım, ama takdir böyle imiş. Şimdi bir selâmet haberin müjdesini bekliyorum. Hak Taâlâ bir dahi dünya gözü ile görüşmek müyesser eder mi? Bir görsen ki nasıl tavlı olmuşum. . . Şimdi İstanbul'un suyu ve havası bana hoş geldi. Öyle ki gayet şişman kişi oldum. Kardeşin ve dayın yanımda zayıf uşaklar (çocuklar) gibi görünürler, öylece bilesin.

Eğer bacın hanemizde ise ona dahi çok selâm ederiz. Hatırını suâl ederiz. Ve izzetli, rif'atli karındaşımız Abdullah Bey'e çok selâm ederiz. Mübarek hatırını suâl ederiz. Huda'ya emanet olasız. Ve emmin kızı Rahime Hanım'a selâmlar ederiz, hatırını suâl ederiz.

Benim canım hanım! Mektubum boş olmasın için şimdilik sana bir İstanbul gömleği yolladım, mazur olsun. Sonra ben gelende görelim ne müyesser olur? Hak Taâlânın yanında aziz ola-

sız. Ben senden razıyım, Rabb 'im senden razı olsun, cümlemizi Firdevs-i a'lâya götürsün. Melek huylu, âlemin nuru hanım. Allah'ın birliğine emanet olasız. Âmin! Yâ Muîn.

3 — İbrahim Hakkı'nın Eşi Belkıs Hanım'a Yazdığı Mektup :

Ve izzetli, muhabbetli, hakîkatlı, şefkatli, gayretli, edepli helâlim **Belkıs Hatuna,**

Selâmlar edip mübarek hâl ve hatırın suâl ederiz. Huda'ya emanet veririz. Benim Ayaz-ı hasım, benim pâk, arı tavrı yosmam! Benim derdimi, belâmı çeken emekdarım. Nice keyfin? Neyliyorsun, ne işliyorsun? Ne hâldesin, ne demdesin? Bacılarınla hoş, tatlı mısın? Hatırım için cümleye izzet, hizmet ediyor musun? Gülsün Hatun'un keyfince gidiyor musun? Sana cefa ediyor mu? Benim yârim, benim Allahlık ehlim, gurbet elde seni unutmam. Sen benim gene evvelki Ayaz-ı hasımsın. Hiç gönlüne bir gam ve elem getirme. Keyfini aç. Allahu Taâlâ muînin olsun. Sağ, selâmet seni bana bağışlasın. Bir dahi dünya gözüyle görüşmek müyesser eylesin, âmin!

4 — İbrahim Hakkı'nın Eşi Zelîha Hanım'a Yazdığı Mektup :

Ve izzetli, hürmetli, muhabbetli, hakîkatli, hatırlı, gönüllü, hizmetli, sabırlı, marifetli, akıllı, gayretli, şefkatli, güzel yüzlü, şirin sözlü, melek huylu, çelebi kollu, nazik elli, ince belli, şirin yıldızlı, has ve talihim, oğlum annesi, gönlüm cânânesi, inci tanesi hatunum ve hanım küçük kadın Zelîha Hatun huzuruna,

Candan selâmlar ve gönülden dualar edip ol mülâyim hatırın kat kat suâl ederiz. Allah'ın birliğine emanet veririz. Benim küçük kadınım, benim âşık paşam, benim gözüm, benim sırdaşım, benim dervişim, benim emektarım. Ne keyiftesin, ne hâldesin, ne demdesin? Neyliyorsun, ne işliyorsun? İyi misin, hoş musun? Allah muînin olsun. Kendin uşak (çocuk, küçük) ken uşak hiz-

metine düştün. Allah emeklerini zayi etmesin. Tanrı seni bana bağışlasın. Bir dahi dünya gözü ile görüşmek müyesser eylesin, â-min!

Acep cihanda senin gibi var mıdır? Zelha'm, Zelha'm! O tatlı canını sevim, o tatlı bakışlarını sevim (seveyim). Hiç fikrimden gitmezsin. Böylece ayan gönlümde durursun. Maşallah, maşallah! Benim nazlı âşıkım, senin için yollarda ve İstanbul'da besteler yazıyorum, öğreniyorum ki inşa-Allah gelende seninle ses sese verelim de çok türlü besteler, güzel güzel kitaplar okuyalım. Allahu Taâlâya âşık olalım, safalar edelim.

Bir küçük kadın gördüm, hemen sana benzettim. Selâm sabah ettim. Sesi dahi sana benzerdi. Senin hatırın için sokak ortasında ona yârenlik edip ahvâlini sordum. Bir ihtiyar kocası varmış zindanda. Ona ekmek götürmüş. On kuruş borcunu verip onu halâs edip sevabını sana bağışladım. Allâhu Taâlâ senden razı olsun. Zira ben senden, yer, gök dolusu razıyım. Allah, Şeyh Osman (Osman Nedim)ı bize bağışlasın, âmin! Ve cümle küçük kadınlar, sana kurban olsun! Ve büyük kadınlar, bacılarına kurban olsun! Benim hakkımda siz bana dünya yetersiniz. Hak Taâlâ, dördünüzü, bana dünyada bağışlasın ve âhirette Firdevs-i a'lâda dahi sizi bana versin. Amin, yâ Erhame'r-Râhimîn.

Dahi ben bir kimsenin fikrinde ve hayâlinde değilim. Bu muhabbetnamem boş gelmesin için her birinize birer bürüncek gömlek irsal olundu. Şimdilik mazur olsun. İnşa-Allah yakında, va'demiz tamamında Ağa Efendimizden destur alırız ve gelip çermikte çimeriz. Zira bu çermiği, sizin hevesinizle yaptırdım. İnşa-Allah elime akça girdiyse Camış Çermiği'ni sizin için bir küçük künbet yaparız. Siz gidende ol küçük çermiği yasak edersiniz. Tenha safa ile çimer çıkarsınız, pâk olur.

Ben(im) sizinle ol kadar çok sözlerim vardır ki bir ay yazsam tükenmez. Ben ise şimdi kitap hazinesinden kitaplar alıp

bakıp tatlı sözler yazsam gerek. Ta gelinceye değin, inşa-Allah bir kitap yazıp kendime armağan getirmek murad etmişimdir. Kolay gele. . .

(M. İbrahimhakkıoğlu, s. 57 - 60.)

5 — İbrahim Hakkı'nın Oğlu İsmail Fehîm'e ve Hanımlarına Yazdığı Mektup:

İzzetli, saadetli, fazîletli, marifetli, hakîkatli, diyânetli, sıyanetli, yâr-ı gârım, mahrem-i esrarım, nûr-ı dîdem, sürûr-ı sînem, rûhum, sırrım ve oğlum Fehîm Es-Seyyid İsmail Efendi huzuruna,

Güldeste-i dua, sünbül-beste-i sena ihdası ile pürsiş-i hâtır-ı lâtîfleri (hoş hatırının suâlini) cümleye takdimden (öne aldıktan) sonra mübarek dîdelerin bûs edip (öpüp) Huda-yı Müteâl Celle Celâlühu Hazretlerinin Hafız ismine emanet veririz, fî-maba'd (bundan sonra) benim ruhum Fehîm Efendi.

Hayâliyle tesellî bulduğum, şenliğim, şöhretim, keyfim, yâr-ı gârım, helâlim, zülâlim, canım, sultanım Firdevs Hanım huzuruna,

Yüz bin hulus ile dualar, senâlar ve selâmlar edip bin kat muhabbet ve iştiyak ile güzel yüzünü yüz kere bûs edip o nazik hatırın hezar (bin) kere suâl edip dua ve rızanı taleb edip Tanrı'nın birliğine emanet ve kat kat emanet veririz.

Ve izzetli, hizmetli, âşıkım, mâşukum, saat kuran, bit kıran, pire düşmanı, dostum, medrese çömezim, silip süpüren, âhenk ile mum getiren, ay yüzüyle aydınlığa çıkaran, şekerli şekeristanım, yâranım, alkışlı canım, küçük kadınım Zelîha akça gelinciğim, zer-i mahbub (değerli altın) um, usfurum (serçem) huzuruna,

Yük yük selâmlar edip, mübarek saçların ve gözlerin çok çok öpüp hâl ve hatırın kat kat suâl edip Huda'nın birliğine emanet veririz. Ve şetâretli nûr-ı dîdem ve sürûr-ı sînem, sarı aslan Nedim Osman Efendi oğluma çok çok selâmlar edip mübarek dîdelerin bûs edip Huda'ya kat kat emanet veririz. Ve izzetli lezzetli, keyfîmin eğlencesi ve aklımın fikri, canım, sultanım, bülbülüm ve gülüm Fatıma Hanım kızımın kara gözlerini baç baç öpüp Huda'ya emanet veririz. Ve izzetli, hizmetli, edepli hayâlı, melek huylu karındaşım Nesim Yusuf Efendiye kemâl-i muhabbetle selâm ve dualar edip mübarek hatırın suâl edip Huda'ya emanet veririz.

Fi-ma-ba'd (bundan sonra) benim hakîkatli, sabırlı, halîm ve selîm ve Fehîm oğlum keyfîni düzdü mü? Huda'ya emanet olasız, âmin! Ve damadımız İbrahim Ağa şifa buldu mu? Hak Taâlâ selâmet versin, âmin! Düğün tedariki var mı? Bey kardeşim ahdine vefa edebiliyor mu? Hak Taâla âsan ve müyesser etsin, âmin! Ve evler şenliği, öksüzler şöhreti hangi evlerini şen edecek oldular? Gönüller dönderen Mevlâ, canınıza sağlık ve gönlünüze hoşluklar verip nerede eğlenmek, rahat ve selâmet ve hayırlı ise onu müyesser eylesin, âmin! Biz ancak rahatınızı isteriz.

"Nerde olsan ey peri gönlüm senin yanındadır"

Biz sizden razıyız. Rabb'iniz dahi sizden razı olsun ve işlerini âsan (kolay) edip pâk adınızla sağ olasız. Âmin! Ve Nedim Efendi "Bilikli" okuyor mu? Eline taş ve ağaç almasın. Kimsenin hatırına değmesin. Hayvanları döğmesin. Namazını kılsın. Allahu Taâlâ'ya emanet olsun, âmin! Ve bülbül hanım şakıyor mu? Eyvandan güzel Kale'ye ve akar sulara bakıyor mu? Hemen Tanrı'ya emanet olsun, âmin! Ve Nesim Efendi esiyor mu? Çermiğe gidiyor mu, ya şehre geliyor mu? Vâizden okuyor mu? Huda'ya emanet olsun.

İzzetli, hakîkatli Hacı Yahya Efendi karındaşımıza ve oğlu

Molla Muhammed'e ve hanesi tarafı cümlesine kat kat selamlar ve dualar edip hâl ve hatırların sual edip Huda'ya emanet veririz. Sa'yi meşkur ve çeşmi rûşen olsun ki dostumuz Çelebi Efendinin af buyrultusu çarşamba günü çıktığı beşaretleriyle (müjdeleriyle) mesrur olmuşuzdur. Elhamdülillah! Çelebi Efendiye derûnî dualar ederiz. Halâs bulup muazzez, muhterem mezun olduğunu tebşir ederiz. Mübarek hatırını suâl edip Huda'ya emanet veririz. Çavuş Emmi Molla Muhammed'e ve evlâdına çok çok selâmlar edip derûn-ı dilden dualar edip hatırın sorup Huda'ya emanet veririz. Kadı Efendimize ve oğluna ve bey karındaşlarımıza ve Vâiz Hocaya ve suâl edenlere selâmlar edip hatırlarını suâl ederiz. Bu taraftan cümlemiz sıhhatte olup cümlenize selâmlar ederler, hatırlarını suâl ederler.

Kedilerin keyifleri yerindedir! Acaba inekler ve buzağılar nicedirler?

(M.İbrahimhakkıoğlu, s. 80-82)

6 — İbrahim Hakkı'nın Oğlu İsmail Fehîm'e Yazdığı Mektup :

... Benim aynım (gözüm) İsmail Fehîm, merhaba! Nice keyfin? Canın sağ mıdır? Gönlün hoş mudur? Kendini unutup Rabb'ini bulmuş musun? Her havf u hatardan (korku ve tehlikeden) ve hüzn ü kederden âzad olmuş musun? Tanrı seni yok edip kendiyle var ede! Âmin, sümme âmin!

Benim aynım Fehîm Efendi, şehr-i Şevvalin onaltıncı günü, Şam-ı Şeriften çıkıp Medîne—yi Münevvere'ye konarak, göçerek çadırlarda yiyerek, içerek, melek huylu Müftü Efendimizle her fenden her dilce söyleşip sohbet ederek gece gündüz mahfe (Ekseriya deve sırtına karşılıklı konulan bir nevi oturulacak şey,sepet) de uyku ile ve atlarla giderek sıhhat ve selâmetle Medîne-yi Münevvere'ye vâsıl olduk. Ve Ravza-yı Mutahhara'ya dahil olup sizlere ve cemi dua ile ve Devletli Efendimize selâm

ile vasiyet eden dostlara mahsus adınız ile dualar edip selâmınızı dahi tebliğ etmişizdir. Hak Taâlâ kabul eylesin, âmin!

Andan varıp Rabak 'da ihrama girip Beytü'l-Haram'a yüz sürüp Arafat Dağı'nda durup andan Müzdelife'ye erip Müna Deresi'ne girip andan gene Mekke' ye gelmişizdir. Tavaf-ı ziyaret ve sa'y edip yevmü'l-ıyd (bayram günü) beyne's-salâteyn (iki namaz arası) tenhaca refîk-ı şefîkimiz ile Beyti'ş- Şerîfe dahil olup her semte namaz kılmışızdır. Zikr olunan makamlarda ve Hacer-i Esved mukabilinde ve Makam-ı İbrahim ardında ve Mîzâb-ı Rahmet (Rahmet oluğu) önünde sizlere ve dostlara adlarınızla çok çok dualar etmişizdir. Hak Taâlâ kabul eylesin, âmin! Andan gene seyr ü sohbetlerle her gün başka yerde çadırlar kurdurup safa-yı hatırla ve sıhhat-i vücudla Saferü'l-hayrın yedinci günü Şam-ı Şerife dahil olup mektuplarınızla mesrur olmuşuzdur. İnşa-Allahü'r-Rahman sâîlerden (habercilerden) beş on gün sonra bizi ol tarafta bilesiz. Niyetimiz Kuşmir ve Kiği üzerinden gelmektir.

Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.

. . . Bu yolda refîk-ı şefîkimiz sohbetiyle ağır, uslu olup nice yollar, töreler öğrenmişizdir. Ol tarafta âhiret bacım büyük hanım ve hatun hemşiremize ve Okumuş Kadın'a ve Gülsün Hanım kızıma, hususa mektup yazan hakîkatli Rukiye Hanım hemşireme ve Emine Hanım kızıma, gelin hanıma,Çinî Hanım Firdevs'im gidip selâm ve duamızı eriştirip desin ki "Vallahi'l-azîm, Medîne'de Peygamberimizin karşısında, Kâbe ile etrafında ve içinde Ağa karındaşımıza ve cümlesine adlarıyla hayır dualar etmiştir." Ama Şam'a gelip hanımın mektubunu gördüğümde, onca dualar kabul olmayıp Ağa karındaşımız bu belâlara giriftar olduğundan bir mertebe mahzun olmuşumdur ki bilmiyorum, yerin üstünde miyim, altında mıyım? Geceyi gündüzden fark e-

demiyorum.

Hanıma mektup yazamadım. Mektubumuz tehî(boş) olmasın için Âdât-ı Evliya (Arapça bir şiiri) yı nazm edip Mekke hediyesi olmak üzere gönderilmiştir, kabul ola!

9 Safer 1182/25 Haziran 1768
Muhibb-i muhlis İbrahim Hakkı
(M.İbrahimhakkıoğlu, s.126-129)

7 — Vasiyetnamesi (aslı Arapçadır):

Ey anlayışlı Fehîm oğlum,

Zemzem suyuna batırılmış kefenimle yaz, kış giydiğim elbisemden başka bir şeyim yoktur. Eğer şeyhimin köyünde ölürsem onun kubbesi altına beni gömmeyiniz. Onun ayak tarafı evlâdı için kalsın. Beni, baban. Osman Efendi'nin kabrinin arkasındaki sahraya defnedin.

Azîze'ye bağışladığım Tillo Köyü'ndeki evleri, eşyasıyle birlikte rahmetli de kızları Hanîfe ve Şemsâ Ayişe'ye vasiyet etmiştir. Tillo'da bağ, bahçe, tarla, hayvan hiç bir şeyim yoktur. Hasankalesi'ndeki evler senin ve kardeşin Muhammed Şakir'indir. Eşyası içinde oturanlarındır.

Ben her şeyden yüz çevirmişim ve tam olarak Hakk'a dönmüşüm. Yüce Tanrı, "Allah, kuluna yetmez mi?" diye buyurmamış mı?

Bu vasiyetname, 1192 Ramazanı evvelinde (23 Eylül 1778) yazıldı.

El-Fakîrü'l - Hakîkî
İbrâhîmü'l - Hakkî
M.İbrahimhakkıoğlu, s. 170-171.

8 — Dört Unsur (ateş, hava, su, toprak)un Birbirine Dönüşmesinin Delillerini, Maden, Nebat, Hayvan ve İnsanın Meydana Gelmesini ve Bunların Arasında Olanları Bildirir:

Ey aziz, malum olsun ki ehl-i hikmet demişlerdir ki dört unsurun istihâlesinin delilleri zâhirdir. Amma ateşin havaya munkalib olduğuna açık delil budur ki mumlar yandıkda alevleri, alev semtine meyl ile gidip havaya munkalib olurlar. Eğer ateş havaya munkalib olmasaydı (dönmeseydi) her mumun alevi, fasılasız parlak bir hat olup hava küresinin arasında, benzer hatlarla, yukarıya çıkıp ateş küresine ulaşırdı. Çünki bu şulelerin yubuseti (kuruluğu), havanın rutubetine nisbetle azdır. Onun için o anda, ateşin kuruluğu, havanın rutubetine tebdil edip o şuleler hava olurlar. Amma havanın suya munkalib olduğuna delil budur ki bahar ve güz mevsimi sabah vaktinde nebatlar üzerinde olan rutubet ki ona şebnem ve çiğ derler. O havadır ki seher vakti bârid (soğuk) olup suya munkalib olmuştur. Zira ki havanın harareti, suyun soğukluğuna çevrilse hava, su olur. Amma suyun toprağa dönüştüğüne delil budur ki yağmur damlaları nazil oldukta ibtida katreler ki hâke (toprağa) vasıl olur, o katreler hâk olup nâbedîd (görünmez) olur. Nitekim müşahede olunur. Zira ki ol katrelerin rutubeti, toprağın kuruluğuna nisbetle az ve mağlup olup derhal katrelerin rutubeti, toprağın kuruluğuna tebeddül edip su toprak olur. Daha sonra katreler çoğalıp rutubet galip oldukta toprak olmayıp çamur olur. Ve amma toprağın ateş olduğuna vâzıh (açık) delil budur ki nebat ve ağaçlar, dört unsur cüzlerinden mürekkeb olup toprak cüz'ü onlarda ziyade bulunmuş iken odun ateş ile yandıkta cüzleri ateşe münkalib olur. Toprağın hissesinden pek az külü kalır. Ve bazı yerlerde odun yerine taş yakarlar (Taşkömürü!) ve onun külü (dahi) çok az kalır.

Pes(böylece) Hak Taâlâ'nın emri ve tesiri ile gökler ve yıldızlar dönüp dört unsuru, zikredilen istihâle üzere biri birine karıştırıp yoğurmuşlardır. Ta kim unsurların izdivac ve imtizacından ibtida madenler hasıl olup ondan bitkiler peyda olup ondan

hayvanlar vücuda gelmiştir. Ve hayvan kemâlini buldukta insan zâhir olmuştur. Ve bu mürekkeb cisimlerin zikredilen dört mertebesi meyanında bulunan bileşikler de vardır. Amma madenler ile bitkiler arasında geçit olan mercandır. Zira ki katılıkta taş gibidir. Ve nebat gibi zerre-be-zerre denizin dibinden bitip suyun yüzünden yukarı gelip kurudukta sertleşir. Ve amma nebatlar ile hayvanlar arasında geçit olan hurma ağacıdır. Zira ki ol nebat iken hayvan gibi erkeğine yakın olmadıkça neticesi hurma olmaz. Ve başını kat'etseler helâk olup kuruyup yaprağı ve meyvesi kalmaz. Ve amma hayvanat ile insan arasında olanların en belirlisi maymundur. Zira ki cümle a'zası, kıl ve kuyruğundan mâada dışı ve içi insana benzer. Ve bu arada olanların vücudunda(varlıklarında) hikmet budur ki her biri kendi mertebesi en aşağısından nihayeti en yücesine vâsıl olup mevcudat mertebeleri ol teselsül ile mürettep (tertip edilmiş) ola. Ve insan mertebesinde nihayet bula. Öyle ki zaman devrinin kemâli ve cihan cüzlerinin özü, insan varlığıdır. Ve yedi ulvî baba (yedi sema)nın ve dört süflî ana (ateş, hava, su, toprak) nın, üç mürekkep çocuğun (madenler, bitkiler, hayvanlar) neticelerinin hülâsası, insan bedenidir. Belki iki cihan (dünya ve âhiret) maksadının sebebi, ancak hazret-i insandır. Ve bu felekler ve unsurlar ve çocuklar, onun kabuğu ve zarfı ve kabıdır. Ve ol cümlesinin iliği ve özünün özüdür. Ve cemî' eşya, Hâdim-i insan (insanın hizmetkârı)dır. Ve ol keremde bulunulan mahdum (hizmet edilen) dur. Ve aziz ve şerif ve muhteremdir. Zira ki ol cümleden en bilgili en güzeldir. (Marifetname, İstanbul, 1330,s.27-28).

9 — Âlemin Küreliğini İsbat Eden Aklî Delilleri Bildirir:

Ey aziz, malum olsun ki ehl-i hey'et (astronomi bilginleri) demişlerdir ki âlemin bütün işleri, biribirine merbuttur. Ve âlemin kendi, biribirini ihâta etmiş ve biribirine temas eden kürelerdir ki bir iğne salacak mekân hâlî (boş) olmayıp ulvî ve süflî cisimlerle dolmuştur. Ve âlemin tabii hey'eti, yuvarlak şekilde olmaktır. Tabiatının iktizasına göre nice deliller ile bu da'va is-

bat olunmuştur.Cümleden biri âlemin her ne tarafına nazar olunsa muhaddeb (yuvarlak, konveks) şekil görünür. Ve her kıt'a bir kavs (yay) olduğu, fikir ve nazar kanunu ve beşerin akıl tecrübesi ile bilinir. Yuvarlak şekil, şekillerin en genişi olduğundan mâada arz ve semada müşahede olunan ahvâl, yuvarlak şekilden gayride olmak muhaldir (imkânsızdır). Ve zemin topunu düz zannedip açık olmak fikrin edenler, vehim ve hayâl mağlubudur. Pes (öyle ki) kara, deniz, dağlar ve vadilar muhtelif şekiller ile mecmu'u, bir küre olup arzın gölgesi ile kamer münhasif (ay tutulduğu) olduğu, ve tutulma esnasında arzın gölgesi ayın yüzünde yuvarlak bulunduğu ve yeryüzünde seyyahların hareketiyle müvâzî tûl u arz (boylam ve enlem) ihtilaf (fark) üzere bulunduğu, yuvarlaklığa cümle delillerdendir.

Ve sâbit yıldızlar âlem kutbu etrafında, müvâzî (paralel) daireler üzere dönüp kutba yakın olan yerde en küçük daireler üzere devamlı görünür olması ve ufuk dairesine mümâs (teğet) görünen sâbit yıldızlardan mıntaka (ekvator) ya varıncaya değin görünmediği zamanın artması ta bir hadde varıncaya değin ki göründüğü ve görünmediği zaman beraber ola. Daha sonra görünmediği zaman tedric ile ziyade olup göründüğü zaman kezâlik noksan bula. Hatta o bir kutub yakınında ebedî görünmez ola. Ve tulu' eden (doğan) yıldızın ufuktan nısf-ı nehar (öğle) a gelinceye dek tedric (derece derece) ile mürtefi olup cüzlerinin yavaş yavaş doğması ve yine zikredilen minval üzere guruba gitmesi ve yıldızın miktarı, devresinde müsavi olup doğması ve batmasına yakın arz buharı ile değişik ve büyük görünmesi ve daima arzın yüzünden semanın yarısı veya yarısına yakını görünmesi ve kevkeb (yıldız) in ehl-i maşrık (doğu halkı) üzerine mağrib (batı) ehlinden önce tulu'u ve gurubu. Ve ay ve güneş tutulmasının saatiyle zuhuru. Ve şimal tarafına gidenlere kutup ve kuzey yıldızlarının yüksekliklerinin artması ve cenub (güney) yıldızlarının alçalmasının ziyadeleşmesi ve cenub tarafına gidenlere kutup ve güney yıldızlarının yüksekliğinin artması ve şimal (kuzey) yıldızlarının alçalmasının artması. Ve denizdeki yuvarlaklığı gemide-

kilerden gizlediği sahillerin ve dağların teveccüh edenlere ibtida yüksek kısımları görünüp yaklaştıkça aşağı kısımlarının dahi görünmesi. Ve yıldızların görünmesi müddetinde yükselme ve alçalma zamanının müsavi olması.

Ve güneşin, gece gündüz birbirine eşit olduğu zamanlarda görünmesi ve görünmemesi müsavi oldukta doğunca ve gurub edicek gölgesi, doğru bir hat üzere batı ve doğu noktasına mukabil ve iki gölgesi biribirine mutabık olması, bilcümle, arz ve sema yuvarlaklığına delillerdir.

Amma ay tutulduğu vakitte ayın yüzünde daire şeklinde zahir olan zemin küresinin gölgesi olduğu arzın küreliğine apaçık delildir. Zira ki eğer arz küre şeklinde olmayıp ya üçgen veya dörtgen veya altıgen şeklinde olsa tutulmanın başlamasıyla kamer yüzünde görünen arzın gölgesi dahi daire şeklinde görünmeyip ya üçgen ya dörtgen veya altıgen şeklinde görünmek iktiza ederdi. Hâlâ kim bu cümle (göründüğü) vâki olmamıştır.

Ve yine göklerle ilgili hadiseler, müteaddid mekânlarda rasad olunup şark tarafında seher vaktinde vâki olan ay tutulması ve doğarken güneş tutulması ehl-i garba görünmez. Ve garb tarafında batarken hasıl olan güneş tutulması ve yatsı vaktinde vâki olan ay tutulması ve doğarken güneş tutulması ehl-i garba görünmez. Ve garb tarafında batarken hasıl olan güneş tutulması ve yatsı vaktinde vâki olan ay tutulması ehl-i şarka görünmez. Ve semanın ortasında vâki olan ay ve güneş tutulması, arzın alt mukabilinde sâkin olanlara görünmez. Ve arzın alt mukabilinde sema ortasında vaki olan ay ve güneş tutulması, arzın üst mukabilinde sâkin olanlara görünmez. Arzın üst tarafında sema ortasında vâki olan ay ve güneş tutulması, batıdakilere doğudakilerden önce görünür. Meselâ ehl-i Arab'a, ya seher veya kuşluk vakti görünür. Ve ehl-i şarka ya ikindi veya yatsı vakti görünür. Pes şarklıların tutu' ve gurubu garblıların tulu' ve gurubundan mukaddem (önce) olduğu hüsuf ve küsuf (ay ve güneş tutulması) ile bilinir. Nitekim beldelerin tûlu (boylamı) hem hüsuf ve küsuf

ile bulunur. Hâlâ ki bu ahvâl kürenin gayrisinde olmak ihtimali yokdur.

Ve bu cümleden kat'-ı nazar (hepsi bir tarafa) Hind-i Şarkî ıtlak olunan Hindistan'a ve Hind-i Garbî tesmiye kılınan (isimlendirilen) Yeni Dünya (Amerika)ya Bahr-i Muhit (okyanus) ile sefer edenlere şarkan ve garban gidip gelme imkânı zahir olup batıdan gidip arzın alt yüzünde zikredilen deniz ile dolaşıp doğudan gelen sefîne (gemi)ler, ahvâl-i arzın yuvarlaklığı da'vasın isbat edip bütün delillerin hâtimesi (sonu) olup münaza'a kapısını sedd etmiştir (kapamıştır). (Marifetname, s. 45-46).

10 — Kamer Yıldızının Kudret-i Bârî ile Te'sîrâtın (tesirlerini) Bildirir :

Ey aziz malum olsun ki ehl-i hikmet ittifak üzere demişlerdir ki Azîz-i Kadîr'in takdiriyle ecrâm-ı ulviyye (yüce, yüksekteki cisimler, gök cisimleri) nin mertebelerine göre ecsâm-ı süflyye (aşağıdaki, yeryüzündeki cisimler) de enva'ı tesirleri olmakla en galip tesirleri, şems (güneş) onun hararetiyle bulunduğu gibi kamerin dahi ekser tesiratı rutubet ile bulunmuştur. Hallâk-ı âlem, bu kamer yıldızına kendi kudretiyle nice hassalar bahş etmiştir ki cümleden biri:

Ay deniz ufkundan doğunca deniz suyu onunla meddolup sahiline ikbal eder ve kamer denizin nısf-ı nehar (boylam, meridyen)ına geldikte denizin meddi nihayet bulur. Pes kamer nısf-ı nehardan alçaldıkça denizin suyu, sahillerine cezr olup çekilir, ta kamer deniz ufkuna ininceye değin. Çün kamer ufuktan iner cezr hem nihayet bulur. Pes bu minval üzere cezr ü med (denizlerin alçalması, çekilmesi ve yükselmesi) olur.

Ve ayın hususiyetlerindendir ki kamerin ziyadeleşmesi zamanında yani ayın ilk yarısında suhunet (sıcaklık) ve rutubet

çokluğundan damarlar kan ile dolup hayvan ve insan bedenleri kuvvet bulur. Amma kamerin kemâlinden sonra yani ayın ikinci yarısında soğukluğun ve kuruluğun galebesinden ahlât-ı erba'a (dört karışım: kan, balgam, sevda ve safra) bedenin içinde bulunmakla damarların kanı az kalıp neşv ü nema (büyüme ve gelişme) çok az olur. Hayvan ve insan bedenleri za'f bulur.

Ve kamerin hususiyetlerindendir ki ayın ilk yarısında mariz olanların bedenleri kuvvetli bulunup ekserisinin marazı def' olur. Ve ayın ikinci yarısında hasta olanların vücudları zayıf olup hastalıkları kuvvet bulur.

Ve kamerin hususiyetlerindendir ki kamerin nurunun arttığı günlerde canlıların beyinleri ziyade olup eksildiği günlerde beyinler dahi noksan bulur.

Ve havass-ı kamerdendir ki mehtapta insan kamere karşı uyusa ya çok otursa bedenine rehavet ve tembellik gelip başağrısı ve nezle hasıl olur.

Ve havass-ı kamerdendir ki mehtapta hayvan etleri kalsa az zaman içinde tadı ve kokusu değişir.

Ve kamerin hususiyetlerindendir ki kamer nûrunun arttığı günlerde denizler ve nehirler içinde balık yağlı olup su yüzüne çıkar. Ve noksanı eyyamında balık zayıf olup suyun dibine gider.

Ve havass-ı kamerdendir ki ayın ilk yarısında haşerat arzın yüzüne gelip çoğalır. Ve vahşi hayvanlar canlıları yemeğe ziyade haris olur. Ve ayın ikinci yarısında haşerat ve yırtıcı hayvanların durumları tersine olur.

Ve kamerin hususiyetlerindendir ki ayın ilk yarısında dikilen ağaçlar ziyade neşv ü nema bulur ve ikinci yarısında dikilen zayıf olur veya kurur.

Ve havass-ı kamerdendir ki ayın ilk yarısında bütün meyveler, çiçekler, otlar ve bitkiler ekser neşv ü nema bulup renkleri ziyade olur.

Ve kamerin hususiyetlerindendir ki ayın ilk yarısında kamış, keten ve kuru bitkiler üzerine kamerin nûru vâki olsa ziyade çürüyüp paralanır. İkinci yarısında az olur.

Ve havass-ı kamerdendir ki ayın parlak küresi, ayna misâli su ve yer küresinden karşı karşıya bulunduğu deniz ve karanın, adalar ve sahillerin gemiler ve dalgaların, dağlar ve vadilerin, köy ve şehirlerin bütün şekilleri ve renkleri ile şahısları ve ahvâli ile bize aks edip gösterir. Ve rasad yapanlar ol aynada arzın yüzünü tamamen seyr ederler. Lâkin ol parlak ayna bizden gayetle uzak olduğundan eşya şekilleri teşhis olunmayıp onun yüzü bu akisler ile tozlanmış (gibi) bulanık görünür ki ona kelef-i kamer(ay beneği) derler.

Ve diğer seyyare (gezegen) lerin zikredilen sıfatlarının mahsus saatlerinde cisimlere ve ruhlara gizli tesirleri beyan olunan iki nurlunun, yani güneş ve ayın hususiyetlerine kıyas olunmuştur. Hâl bu kim âlemin cemî' cüzlerinde hakîkî müessir ancak Hak Taâlâ bilinmiştir. Ve bu felekler ve yıldızlar ve tabiat, dolap, âletler ve hayâller emsâli bulunmuştur. Pes (öyle ki) bu ahvâli tefekkür ve tezekkür, Mevlâ'yı tanımaya rehber ve sebep olmak için ve cümleyi insanda bulmak için gökler ve yıldızlar ahvâli bu Marifetname'de bu miktarca beyan ile kitâbet kılınmış (yazılmış)tır. (Marifetname, s.78-79)

11 — Yedi Gezegenin ve Dört Keyfiyetin Tesirlerinin Başlangıcını Bildirir:

Ey aziz malum olsun ki kelâmcılar demişlerdir ki ol müneccimler ve ol tabiatçılar ki Hâlik-ı Bârî'yi tanımaktan mahrum ve uzak olmuşlardır, onlar bütün işleri yıldızlara ve tabiata isnad

edip dalâlet (sapıklık) te kalmışlardır. Bunların misâli ol iki karıncadır ki bir kağıt üzerinde yürürken bir nakış zahir olur. Pes karıncanın biri şad olup der ki "Fiillerin hakîkatına muttali' oldum ki kalemden vücuda gelir imiş". Bu karınca,en son derecede olan tabiatçı misâlidir ki bütün tasarrufları hararete ve burûdete (soğukluğa) ve rutûbete ve yubûsete (kuruluğa) havale etmiştir. Ve karıncanın öbürü dahi dikkatle nazar edip görür ki kalemin hareketleri kendisinden değildir, belki parmakların iradesi hasıldır. Pes sevinip evvelki karıncaya der ki "Sen galat etmişsin (yanılmışsın) ve hâlin hakîkatını idrakten ırak gitmişsin. Zira ki işlerin meydana gelmesi kalemden değildir. Belki bütün tasarruflar parmaklardandır. Ve kalem ise parmaklar arasında mecbur ve onların emrindedir" Ve bu karınca ol müneccim misâlidir ki bütün işlerin tasarruflarını yıldızlara isnad etmiştir. Bilmez ki kendi dahi bilmeyip hataya gitmiştir. Zira ki yıldızlar meleklerin elinde mecbur ve muztardır. Ve melekler ki Hak Taâlâ'nın emrine muti ve emri altındadır. Ve cümlesi onun irade ve kudretiyle sakin ve müteharriktir. Amma o biçare tabiatçı ki tasarrufu tabiata isnad eylemiştir, ol sözü gerçek söylemiştir. Zira ki tabiatın tasarrufta medhali vardır. Eğer medhali olmasaydı tıb ilmi bâtıl olup hastalıkları tedavi metruk ve âtıl olurdu. Hâl bu kim ilm-i ebdan (bedenler, tıb ilmi) meşrudur ki onunla me'zunuz. Pes ol tabiatçının hatası ancak budur ki zayıf nazar edip topal eşek misâli ol menzilde yatmıştır. Onu bilmemiştir ki tabiatlar dahi Hak Taâlâ'nın yed-i kudret (kudret eli) indedir. Ve tasarrufları onun tesiriyledir.

Ve amma o biçare müneccim demiştir ki "Güneş bir yıldızdır ki âlemde hararet onunladır ve ziya onunladır. Eğer şems (güneş) olmasa idi nebat ve hayvan bulunmazdı. Ve gece gündüz fark olunmazdı. Ve kamer bir yıldızdır ki meyvelerin lezzeti onunladır. Ve karanlık gecenin nuru onunladır. Ve eğer kamer olmasa idi çiçekler ve meyvelerde güzel kokular ve şaşılacak renkler, hayret edilecek lezzetler bulunmazdı. Hafta, ay ve yıl fark olunmazdı. Ve güneş sıcak ve kurudur ve ay soğuk ve nemlidir.

Pes yıldızlar bu keyfiyetler ile âlemde tasarruf (hüküm) sahibidir". Müneccim bu sözlerinde sadıktır. Ancak onda doğru değildir ki bütün işleri yıldızlara isnad etmıştir. Ve yıldızlar ise Hakk' ın izniyle bu tasarruflara yetmiştir. Onu idrak etmiştir ki bütün eşyada mutasarrıf (tasarruf eden) ve müessir ancak Hak Taâlâ' dır. Ve bu müneccimle tabiatçının ihtilafları ol iki a'maya benzer ki biri filin hortumun ve biri ayağın tutmuştur. Biri der ki "Fil, bir oluk gibi nesnedir." Öbürü der ki "Fil bir direk gibi nesnedir." Her biri kendi tuttuğu uzvun vasfında sadıktır. Lâkin filin bir uzvuna tamam fil budur dediklerinde hata etmişlerdir.

Pes yıldızlar ve tabiatların tasarrufta medhalleri vardır. Lâkin tesir ve tasarruf onlara münhasır ve mahsus değildir. Belki yıldızlar ve tabiatlar, ol Hakîm-i Sâni'in âletler emsâli hizmetkârlarıdır. Meselâ, bir padişah büyük bir saray bina edip orada kendi veziri için bir has köşk müheyya eylese ve ol köşkün etrafında bir avlu peyda edip orada oniki hücre bina eylese ve her bir hücrede bir vekil tayin eylese ta kim vezir-i a'zam içeriden her ne buyurursa onun emrin dışarıya tebliğ edeler. Ve ol hücrelerin kapıları üzerinde yedi binmiş nakibler yani beyler tayin eylese ta kim hizmette mukim olalar. Ve padişahtan vezire ve ondan vekillere ve onlardan beylere vârid olan (gelen) emirler ve hükümleri dışarıda icra kılalar. Ve dışarıda hem dört piyade zâbit dursa ta kim ellerinde kemendler tutup padişahın emriyle bazı insanları bağlayıp huzuruna getireler ve bazısını dahi huzurundan reddedip süreler. İmdi bu misâlimizde padişahtan murad Rabbü'l-âlemîn Hazretleridir. Ve büyük saray arş-ı a'zamdır. Vezir-i a'zam akl-ı evveldir. Ve has köşk kürsîdir ki vezir-i a'zamın makamıdır. Ve avlu sekizinci felektir ki oniki burcunda oniki melek vardır. Ve süvar (binmiş) nakibler yedi gezegenlerdir ki onlar gece ve gündüz ol burcların kapılarını dolaşıp hizmet ederler. Ve piyade zâbitler anâsır-ı erbaa (dört unsur: ateş, hava, su ve toprak) dır ki kendi vatanlarından hareket etmezler. Ve hararet, soğukluk, rutubet ve kuruluk dört kemend emsalidir ki ateş, hava, su ve toprağın ellerindedir.

Pes bir kimsenin hâli değişse gam ve keder istilasiyle şaşırsa ve dünyadan yüz çevirip el çekmek zamanı gelse onun hakkında tabib der ki "Buna sevda marazı galip olmuştur. Ve mâlihulyâ illetin bulmuştur. Buna Eftimun şerbeti ile ilac etmek lâzımdır." Ve tabiatçı dahi der ki "Bunun marazı tabiatına kuruluk galip olduğundandır ki dimağı üzere istila etmiştir. Ve tab'ının kuruluğuna sebep kış havasıdır. Ta bahar olup rutubet havası galip olmadıkça buna ilac olmaz. Ve müneccim hem der ki "Buna sevda ârız olmuştur. Ve sevda ise Utarid (Merkür) le Merih aralarında kutsuzlukta birleşme husulünden zuhur eder. Ta Utarid'e iki kutlu gezegen kıran'ı ile üçlemeye erişmedikçe bunun hâli salâha gelmez".

Hâl bu kim bunların cümlesi sözlerinde sadıktır. Zira ki her birinin aklı erdiği kadar söylemiştir. Neylesinler ki cüz'î akıl aslına ermemişlerdir. Amma hakîkatte onun aslı budur ki kaçan (ne vakit) bir kimseye saadet ikbal edip Hak Taâlâ ona hidayet etmek murad eylese ol kimseye iki kuvvetli vekil havale eder ki Utarid'le Merih'tir. Onlar dahi dört unsurla, piyade olan zâbitlerle emr ederler ki kuruluk kemendini ol kimsenin boynuna takıp kuruluğu başına ve dimağına havale edeler. Ve onu dünya lezzetlerinden uzaklaştırıp hüzün ve gam kamçısıyla sevk edip iradet yuları ile Hazret-i Hakk'ın huzuruna yideler. Ve bu hakîkatı bu vechile idrak ne tıb ilmi ile ve ne tabiat ilmi ile ve ne yıldızlar ahkâmı ile hasıl olur. Belki nübüvvet (peygamberlik) ilmi ile zâhir olur ki cümleyi ihata eden zevalsiz padişahı bilmiş ola. Zira ki Hak Taâlâ, kendi muhabbet eylediği kullarını, gâh mihnet ve bela ile gâh maraz ve sevda ile Cenab-ı izzetine da'vet eder ki "Ey benim kullarım! Siz belâ ve mihnet sandığınız ol benim lutuf ve muhabbetim kemendidir ki indimde muhterem olan kullarımı onunla kendi rıza ve cennetime ve izzet huzuruma da'vet ve cezb ederim." Nitekim haber (hadis) de "Muhakkak ki belâ, peygamberlere, sonra velîlere, sonra sırayla çok sevilenden az sevilene doğru gelir" (şeklinde) vârid olmuştur. . . (Marifetname, s.85-86).

12 — Eski Dünyadan Başka Yeni Bir Dünya (Amerika)nın Mamur Bulunduğunu Bildirir :

Ey aziz malum olsun ki ehl-i hey'etten Nasîr-i Tûsî ve ondan önce gelen ehl-i hikmet bilcümle demişlerdir ki ekvator ve ufuk dairelerinin kesişmesinden arz küresinde hasıl olan dört kısmın iki kuzey kısmının biri mamurdur ki meskun olan dörtte birdir. Geri kalan dörtte birlerin ahvâli meçhuldür, meskun veya mamur yahut okyanus ile kaplı (olup olmadığı) bilinmemektedir. Lâkin sonra gelen âlimler, okyanusa seyr ü sefer ile geri kalan dörtte birlerin bütün ahvâlini keşf ve isbat etmişlerdir ki önceki âlimlerin malumu olmayan yerler bulunup mamurluğu bir dörtte biri hasr etmeğe mecal kalmamıştır. Zira ki tarih-i mîlâdın 1492 yılında tarih-i hicretin 903. senesi idi. Endülüs memleketinden matematik ilminde mahir bir mühendis korsan ki namına Kolon(Chiristopher Columbus) derlerdi. Ol himmetli kaptan Bahr-i Muhît (Okyanus) in ahvalini araştırmak için iç denizin dış denize döküldüğü Sebte Boğazı haricinde İspanya Limanından üç gemide yüzyirmi adamla yelkenler açıp batı tarafına doğru salmıştır. Ve daima Yengeç dairesinden yirmi derece şimali almıştır. Yani kırküç derece arzı (paraleli) dairesinde giderdi. Zira ki iki taraftan hararet ve soğukluk altına düşmekten hazer ederdi. Muttasıl rub' (tahtası) ve usturlab ile batıyı gözetip bu üslup üzere otuzüç gün seyretmiştir. Ve ol müddet içinde Atlas Okyanus'unun sahilinde tamam üçbin sekizyüz mil mesafe kat' ile gitmiştir. Ve nice def'a adamları, nedamet ile rücu'a kasd etmiştir. Ve gemilerde bulunanlar ona nice kere karşı gelip" Bizi belâ girdabına uğrattın. Ve cümlemizi bu sonsuz deniz içinde kaybettin!" diyip Kolon hünermendi katle hücum ettiklerinde onlara cevab etmiştir ki "Sizin halâsınız ancak deniz ilmini bilir ve gök âletlerini kullanır adam ile olur. Amma eğer beni katl ederseniz cümleniz deryada kalıp helâk olup gidersiniz" diye gâh va'de ve gâh korkutma ile onları teskin ederdi.

Kurtulmaktan ümitsiz olup bu hayrette kalmış iken ansızın ıssız bir ada görünmüştür ki akar suları ve ulu ağaçları var idi.

Pes canları bir mikdar rahat bulup Kolon'a teslim olmuşlardı. Ve altı gün yine batıya doğru gidip altı ıssız ada bulmuşlardı. Ve cümlesinden büyük olan adaya İspanyol tesmiye (isimlendirme) kılmışlardı. Oradan geçip sekizyüz mil dahi karayel üzere gitmişlerdi, pes orada bir sahile yetmişlerdi. Ve nice eyyam ol sahilin tarafında şimal ve cenub semtlerine seyr etmişlerdi. Onun ada olmadığını bilmişlerdi. Ve orada bir kavim bulmuşlardı ki bunların seyrine gelip cem' olup sahile yetmişler ve bunlar sahile yakın oldukta onların cümlesi firar etmişler, ibtida gemileri balık zannedip temaşaya gelmişler, daha sonra benî-Âdem olduklarını bilmişler ve korkup kaçmağa taban almışlar. Zira ki onlar gemi ve sandal bilmezler imiş. Pes bunlar sefîne (gemi) lerden çıkıp onlara yetişip bir avret tutmuşlar. Ona çok hediyeler verip riayet etmişler. Lisanın bilmediklerinden kavmini getirmeği işaretle anlatmışlar. Pes ol avret varıp kavmini sefîneler yanına gönderip onlar dahi gümüş, altın, meyveler ve ekmek ile çeşit çeşit kuşlar ve hayvanlarla gelip iskele yanına yetmişler. Ve nice günler ve aylar orada murad üzere alış-verişler edip oraya Hind-i Garbî (Batı Hindistan) deyip orada kırk adam koyup yine doğuya doğru selâmetle gelip gitmişler.

Ve İspanya hâkimine Yeni Dünya armağanlarını hediye etmişler. Daha sonra ikinci ve üçüncü senelerde varıp geldikçe Yeni Dünya ehlinin lisan ve âdetini tamam bilmişlerdir. Ve yolun beşbin ikiyüz mil deniz mesafesi bulmuşlardır. Lâkin okyanusun zikredilen doğusundan hareketten elli günde gidip ancak beş ayda gelmişlerdir. Daha sonra dördüncü senede, fen bilgilerine vâkıf olan Kolon, bulduğu Yeni Dünya'ya vüsul buldukta onun Kask nam hâkimi, Kolon hakîmi sefîneden çıkmağa komayıp men' eyledikte Kolon'un ona mukabele etmeğe kudreti olmadığından hakîmâne hile semtine yönelip demiştir ki "Siz bize cefa eylediniz, onun için Rabbiniz size gazap etmiştir. Ve alâmeti odur ki yarın güneşin ışığını alsa gerektir." Meğer ertesi günü bize nisbetle arzın alt tarafında güneş tutulmasının vuku bulacağını bilgili Kolon onu zeyç ve takvim ile bilmiştir. Pes bu sözlerden onlar vehme düşüp sabaha muntazır olmuşlardır.

Bunun haber verdiği saatte güneş tutulması vaki olmakla bilcümle korkuya kapılıp Kolon'a hediyelerle gelmişlerdir. Ve sulh edip ona boyun eğip her vech ile itaat kılmışlardır. Ve cümlesi puta tapıyor iken memleketin ekser ahalisi dönüp Kolon Keşişe tâbi olarak Hıristiyan olmuşlardır. Ve Kolon, adamlarıyla Yeni Dünya'da kalıp yirmi senede ekser memleketlerin zabt edip almışlardır.

Kuzey yarısı ahalisi beyaz ve esmer ve güney yarısı sâkinlerini habeş ve kara boylarını ondört karıştan ziyade, umûmen uzun boylu bulmuşlardır. Ve Yeni Dünya'nın gayetle çok akar suları, meyveli ağaçları, ulu dağları ve derin vadileri vardır. Türlü türlü vahşi hayvanları, renk renk kuşları sayısız ve hesapsız olur. Ve onun kara ve beldelerinin, vadi ve ovalarının nihayetini, halk eden Hallâk'ı bilir. (Marifetname, s.119-120).

13 – Teşrih İlmi (anatomi)nin Faydalarını İcmâlen (hülasa olarak, kısaca) Bildirir:

Ey aziz malûm olsun ki ehl-i hikmet (âlim, tabib) bedenlerin terkibi ilmine, teşrih ve tesrih (anatomi) fenni adını vermişlerdir. Ve bedenlerin ve ruhların tavırlarına ve sırlarına yetmişlerdir. İmam Şâfiî rahmetullahi aleyh Hazretleri "İlim ikidir, tıp ilmi ve din ilmi" ifadesi üzere tıb ilminin en mühim ilimlerden, en lüzumlu fenlerden olduğunu duyurmuştur. Öyle ki teşrîh-i ebdan (anatomi), bir aziz ve leziz ilimdir ki muhakkıkların hikmetlerinin neticesi, müdekkik tabiblerin sermayesi, âriflerin nimeti, dünya ve din kazancının vesilesi ve Mevlâ'yı tanımaya vasıta ve yardımcıdır. Zira ki teşrih ilmini bilmeyen haşin kimse, tıb ve hikmetten ihmalci, nefsi bilmekten gafil ve Hakk'ı tanımaya vuslattan âcizdir. Hâl bu kim ekser insanlar onu bilmekte aldanmıştır. Ve eğer tahsil eden olursa da tıbda mahir olmak için olur. Ve illa marifetullah (Hakk'ı bilme) için onu tahsil eden metanet bulup nefsi bilmeye ve ondan Hakk'ı bilmeye nâil olur.

Pes eğer teşrih ilmini mütâlaa edip yaratıcının kudretinin hayret verici tecellîlerini onda müşahede edersen sana üç türlü fayda hasıl olur:

Evvelki fayda budur ki böyle bir san'atlı terkibi seyr edip bilirsin ki bunun gibi bütün eşyanın emsâlini câmi olan muhtasar binayı ve süslü şekli, en mükemmel nizam ve en güzel kıvam ve intizam üzere halk eden Celâl sahibi Hallâk'da acz ve kusur tasavvuru emr-i muhâl (imkânsız iş) dir. Pes ondan Hakîm olan yaratıcının kudretinin mükemmelliğini kesin olarak bilirsin.

Ve ikinci fayda budur ki bunculayın faydalı, idrak sahibi ve müzeyyen terkibi îcad eden yaratıcıda ilim kemâli olmamak ne ihtimaldir. Pes ondan ol Hâlik ve Bârî'nin Alîm (en iyi bilen) ve Hakîm (en iyi ilim ve hikmet sahibi) olduğunu şeksiz şüphesiz görür ve bilirsin.

Ve üçüncü fayda budur ki Hak Taâlâ'nın sana olan türlü türlü lûtuflarını ve inayetlerini, merhamet ve şefkatlerinin kemâlini idrak edip ondan Rabb'in seni dem-be-dem terbiye kıldığını bizzat gerçek olarak müşahede edersin. Zira ki Bârî-yi Taâlâ bedenlerin terkibinde hikmetlerden ve faydalardan ve ziynetlerden bir kusur koymayıp cümlesin tekmil etmiştir. Ve Âlemlerin Rabb'i Hazretlerinin bu lûtufları ve keremleri heman insana mahsus değildir. Belki onsekiz bin âleme şâmildir. Hatta atlar, kediler, yırtıcı hayvanlar, kuşlar, sinekler, arılar, yılan ve karıncaların hayat ve bekasına, ziynet ve maişetine hakîkî sebep olan ahvâl ve tavırlarında hiç bir kusur koymayıp cümleyi kemâl üzere tasvir ve ta'dil (i'tidal üzere) etmiştir. Nitekim İmam-ı Gazzâlî (Yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun), "Yaratılanda bulunandan daha bedî' hâl olamaz" buyurup bu mânâyı duyurmuştur.

Öyle ki tıb ilmi, insanın kendini tanımasının anahtarıdır. Ve nefsini tanımak, Hakk'ı tanımanın anahtarıdır. Amma nefsi bilmek, Hakk'ı bilmeye nisbetle güneşten zerre ve deryadan katre-

dir. Ve amma beden bir merkeptir ki insan nefsi ona binici gibidir. Ve marifetullah (Hakk'ı tanıma) aslî maksattır. Pes bir kimse kendi bedenini ve nefsini idrak etmeksizin Rabbü'l-âlemîn'i tanımak da'vasını eylese ol kimse öyle bir müflise benzer ki kendi yiyeceği ve içeceği olmayıp şehrin fakirlerini umûmen ziyafete da'vet eder. Ve herkese lâzımdır ki ibtida kendi nefsini bilmeğe sonra Rabb'in bilmeğe teveccüh kıla. Ta kim muhabbete nâil ve sevgiliye vâsıl ve muradı hasıl ola. Zira ki nefsi bilmek, Hakk'ı bilmeği gerektirdiği gibi Hakk'ı bilmek dahi muhabbetini iktiza ettirir. Meselâ, güzel bir yazıyı veya şiiri görüp okursun. Yazanı ve söyleyeni bilip ona muhabbet kılıp onu görmeyi derûn-ı dilden arzu edersin. Ol dahi sana dost olup muhabbet ve muvafakat eyler... (Marifetname, s. 159).

14 - İnsanın Yaşlara Göre Mizacının Keyfiyetini Bildirir:

Ey aziz malum olsun ki ehl-i teşrih demişlerdir ki yaşların mizacları muhtelif olmakla insanın yaş çağları kısaca dörttür. Evvela biri büyüme çağıdır ki tazelik, gençlik çağı da derler. Ve bunun müddeti insanın otuz yaşına dekdir. Sonra vukuf (duraklama, anlama) çağıdır. Buna şebab (gençlik) çağı da derler. Ve bunun müddeti insanın kırk yaşına dektir. Daha sonra gizli çöküş çağıdır ki sinn-i kühûlet (olgunluk çağı) hem derler. Ve bunun müddeti insanın altmış yaşına dektir. Sonra açık çöküş çağıdır ki buna sinn-i şeyhûhat (ihtiyarlık çağı) dahi derler. Ve bunun müddeti ömür sona varıncaya dektir.

Lâkin sinn-i hadâset (gelişme çağı) hem iki kısımdır. Biri sinn-i sabâvet (çocukluk dönemi) ki onbeş yaşına dektir. Sonra sinn-i fütüvvet (delikanlılık çağı) dır ki gelişme çağının sonuna kadardır. Pes çocukların mizacı mutedildir. Delikanlının mizacı sıcak ve yaştır. Gençlerin mizacı sıcak ve hiddetlidir. Ve duraklama çağının müddetinden sonra tabiî hararetin maddesi olan tabiî rutubeti, bizi ihata etmiş olan hava çekip emmekle hararet noksan bulmağa başlar. Zira ki geçen fasılda beyan olunduğu

üzere bütün cismanî cüzler ve kuvvetlerin sonu vardır. Dağılan cüzlere karşılık müsavi bir şekilde her an soğumaktadır. Lâkin çözülme eşit olarak gün-be-gün ziyade olmakla sarf olunan yerine, yani, çözülenin yerine rutebet beraber gelmez. Öyleyse bedende gelen ve sarf olunan eksilme ve artma üzere oldukta zikredilen rutubet yok olup adı geçen hararet söner ki tabii ölüm budur.

Pes her bir şahsın ilk mizacı hasebince rutubeti korumayı içinde taşıyan kuvveti ne mikdar ise onun tabiî mukadder eceli odur. Eğer haricden bir kazaya uğramazsa ömrü odur. Hakk'ın kudreti ile ulvî cisimlerin (gök cisimlerinin) süflî (aşağı, yeryüzündeki) cisimlerde türlü türlü tesirleri daima peşpeşe ve devamlı olduğundan bütün halkın eşkâl (şekilleri) ve ahvâli, ahlâk ve tavırları henüz ana rahimlerinde nutfe iken tesadüf eden baht ve talihleri tesirlerinden zuhur etmiştir ki ana rahmine nutfe vâki olduğu saatte, baba ve annenin talihleri ne işte ise ve her birinin yıldızı hangi haneye nâzır ise eğer sa'd (kutlu, uğurlu) ve eğer nahs (kutsuz, uğursuz) ol nutfenin zatına tesir ile nakşedilmiş olur...

Velhasıl çocukların ve delikanlıların bedenleri itidal üzere sıcak ve yaş müşahede kılınmıştır. Gençlerin vücudları şiddetli sıcak bilinmiştir. Olgunların ve ihtiyarların bedenleri, buhar serinliğinden ve sıcak kandan yukarıda açıklandığı üzere zaman geçtiği için soğuk ve kuru bulunmuştur. Ve amma ananın mizacı erkeklerden daha soğuk ve daha rutubetli olduğu tecrübe kılınmıştır. (Marifetname, s. 164-165. Edebiyatımızda ve kültürümüzde yaşlarla ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz. Âmil Çelebioğlu, Türk Edebiyatında Yaşnameler, Türklük Araştırmaları Dergisi, M.Ü.Fen-Edebiyat Fak., İstanbul, 1985, s.151-286. A.y., Eski Türk Edebiyatımızda Gençlikle İlgili Bazı Görüşler, G.Ü.Millî Kültür ve Gençlik Simpozyumu, Ankara, 1986, s. 155-173.)

15 — Beden Uzuvlarının Hususiyetlerini ve Faydalarını Bildirir :

Ey aziz, malum olsun ki teşrih (anatomi) ehli demişlerdir ki duyarlı ve hareket eden bütün uzuvların his ve hareket ve hareketinin başlangıcı gâh bir sinir olur ve gâh farklı olup her kuvvetin mebde'i bir başka sinir olur... Bütün et uzuvları ya lifli-dir, kaslarda olan et gibi. Veya onda lif olmaz, karaciğer gibi. Bedenin hareketleri ise ancak lif ile olur, gerek iradî olsun ve gerek tabiî olsun. Ama iradî hareket kaslar lifiyle olur. Ve amma tabii hareket, et ve damarların hareketi gibi. Ve iradî (isteğe bağlı) hareket ile tabiîden meydana gelen birleşik hareket, bu iki hareket, boyuna ve enine bir heyete mahsus lifle olur. Çekmek için boyuna olan lif ve bırakmak için enine olan lif ve tutmak için ikisi arasındaki lif mahsustur. Ve uzuvlardan aort misali bir tabakalı olan uzvun üç kısım lifi, biribirine örülmüştür. Ve iki tabakalı olan uzvun dış tabakasından lif eninedir. Ve iç tabakasında lif uzunlukla enlilik arasındadır. İç tabakanın iç yüzeyinde lif uzunluğunadır. Ancak bir tarz üzere halk olunmuştur ki çekme lifiyle bırakma lifi birleşmeyip belki çekme lifiyle tutma lifi birleşirler. Ancak bağırsaklarda değil. Zira ki bağırsakların tutmaya fazla ihtiyacı yoktur. Hemen çekmeye ve bırakmaya muhtacdır. Ve amma kendi cevherinden uzak olan cisimleri ihata eden sinirli uzuvların bazısı bir tabakalı ve bazısı iki tabakalı bulunmuştur. Ve iki tabakalı halk olunmalarında nice faydalar vardır.

Amma evvelki fayda derunlarında olan cisimlerin hareketleri kuvvetiyle bölünmekten korunmuştur, can damarları gibi.

Ve amma ikinci fayda budur ki derunlarında (içlerinde) bulunan ve korunan cisimler, bozulma ve dışarıya çıkmaktan iki kat korunmuş olur, can damarında olan ruh ve kan gibi.

Ve amma üçüncü fayda budur ki itme ve çekmede ol uzuv kuvvetli harekete muhtaç oldukta itme âleti bir tabakasında ve

çekme âleti bir tabakasında başka bulunsunlar, mide ve bağırsak gibi.

Ve amma dördüncü fayda budur ki ol uzvun sinirli iç tabakası hıfz için etli dış tabakası hazm için mahsus olsun. Zira ki hazm eden hazm olunanla karşılaşmaksızın kuvvetiyle vasıl olmak mümkündür. Ve amma bazı uzuvların mizacı kana yakın olup kan ona gıda olmak için pek çok değişiklikler göstermeğe muhtac olmaz, et gibi. Onun için ete vasıl olan gıda bir müddet kalıp sonra etin gıdası olmak için onda boşluklar ve karınlar yoktur. Heman gıda ete ulaştığı saatte ona meyleder. Ve amma bazı uzuvlar kandan mizacca uzak olup kan ona dönüşmede pek çok değişikliklere muhtaç olur, kemik gibi. Onun için gıdası orada bir müddet kalacak ya bir boşluk vardır, baldır ve kol kemiği gibi. Veya ayrı ayrı boşluklar vardır, alt çene kemiği gibi. Ve böyle olan uzuvlar, vaktinde gıdadan ihtiyacın üstünde ahz ü cezb eder (alır ve çeker). Ta kim tedric ile kendi nefsine tebdil ede. Ve amma kuvvetli uzuvlar kendi ihtiyac fazlalığını zayıf olan komşularına gönderir, yüreğin karın boşluğundaki uzuvlara, beynin kulakların arkasına ve karaciğerin burnun iki yanına göndermesi gibi... (Marifetname, s. 168).

16 — Çok Kullanılan İlaç ve Gıdaların Tabiatlarını, Faydalarını, Hususiyet ve Hükümlerini Bildirir :

Ey aziz, malum olsun ki ehl-i tıb demişlerdir ki herkes kendi vücudunun hekimi olmalıdır. Ve kullandığı ilaçların ve gıdaların faydalarını bilmelidir. Ve her birisini hükmüyle istimal kılmalıdır. Ta kim vücudu sıhhat üzere kalmalıdır. Amma tek tek ilaçlardan her bir deva ki insanın bedenine keyfiyetiyle tesir eder. Gerçek ol deva insan bedenine tesir edip onunla beden kendi tabiî hararetinden münfail olursa eğer bedene insanın keyfiyetinden ziyade tesir etmezse ol deva mutedil ve eğer bedene keyfiyetinden ziyade tesir ederse ol deva itidalden ve ol keyfiyetten yana hariçtir. Pes eğer ol tesir az olup hissedilmezse ol deva birinci derecededir. Ve eğer tesiri hissolunursa lâkin

bedene zarar vermezse ol ilaç ikinci derecededir. Ve eğer bedene zarar verirse lâkin zararı tehlikeli değilse ol deva üçüncü derecededir. Ve eğer zararı ölüme sebep olursa ol deva dördüncü derecededir. Ve ona zehirli ilaç tesmiye (isimlendirme) kılınmıştır. Gıdaların hükümleri ve ilaçların hükümleri derecelerinde bulunmuştur. Ve cümlesinin isimleri ve ahkâmı, ebced harfleri (alfabe) sırasıyla beyan olunmuştur:

İbrişim (İpek): Sıcak ve rahatlatıcıdır. Husûsâ hamı faydalıdır. Giyilmesi bitin üremesine manidir.

İccas (erik): İkinci derecede soğuk ve yaştır. Ve onun tatlısı, mideyi ishal edicidir. Acısı kalb iltihabını teskin edip safrayı söker. Tatlısından acısının ishali daha azdır.

Ispanak: Birinci derecede soğuk ve yaştır. Akciğer ve göğse faydalıdır. Karnı yumuşatıcı, demevî sırt ağrılarını gidericidir.

Anason: Bir maruf tohumdur ki... böbrek, mesane, rahim, karaciğer ve dalak tıkanıklarını açar. Ve yeli gidermede tam tesiri vardır. Baş ağrısına ve safravî hastalıklara ve baş dönmesini teskin için buharı ve burna çekilmesi faydalıdır. Döğülmüşü, gül yağı ile kulağa damlatılsa, kulağın içinde darbe, sadme ve düşmeden ârız olan ağrıları giderir. Ve idrarı, hayzı ve rutubetleri söktürücü, balgamî susuzluğa nâfidir. Süt ve meniyi artırıcı ve zehrin zararını gidericidir.

Basal (soğan): İkinci derecede kuru ve üçüncü derecede sıcaktır. Çözdürücü, kesici, yumşatıcı ve gidericidir. Damarların ağzını açmak onun hâlidir. Şiddetlisi yüzü kızartır... İtidal üzere yenmesi mide ve iştihaya kuvvettir. Çoğu baş ağrısı ve akla hafiflik verir. Pişirilmiş soğan kuvvetli gıdadır. Lâkin susatır. Parlamaya faydalı, basur ağızlarını açıcıdır, şehveti artırıcı, bevli müdrirdir. Tabiatı yumuşatıcı ve zehirlerin kokusuna faydalıdır. Ve pişmiş soğan yara üzerine sarılırsa yarayı oldurucu ve ağrıları gidericidir.

Bıttîh-i ahdar (karpuz): İkinci derecede yaş ve soğuktur. Ve bedeni kirden temizler. Ve bevli müdrirdir. Böbrek ve

mesanede oluşan taşları düşürür. Ve yemekle yenmesi faydalıdır.

Beyz (yumurta): En iyisi yarım pişmiş yumurtadır. Yani yağ içinde yarı pişmiş olan tavuk yumurtasının sarısıdır. En faydalısı, taze olanı ve piliç yumurtasıdır... Beyazı yüz üzerinde sürülse güneşin tesirine ve ateşin hararetine mânidir. Ve sarısı bal ile pişirilse, benekler için yüze sürülse benekleri giderir. Ve beyazı göz ağrılarına, boğaz daralmasına, ses kısıklığına, öksürüğe, nefes darlığına ve kanın havalanmasına faydalıdır. Tavuk yumurtası çabuk nüfuz eder ve midede sindirilir. Ve gıdası çok ve meni tevlid edicidir. Pişmişinin sarısı kabız edicidir. Dövülmüş mazıyla karışımı ishali gidericidir. Ve zift ile karışımı çıbanları açıcıdır ve maddesini çekicidir. Ve yumurta et kuvvetindedir. Zira ki ol hayvanın cüz'üdür, belki bilkuvve havvandır...

Horoz ve tavuk: Horozun efdali ötmeye başlamayandır. Ve tavuğun en faydalısı yumurtlama vakti gelmeyendir. Ve horoz çorbası mafsal ağrılarına, titremeye, mideye, romatizma ve kulunca muvafık gelendir. Tavuk eti, aklı kavi, tab'ı güşâde (açıcı), meniyi ziyade ve sesi sâfî edendir. Ve onun beyniyle burun kanaması gidendir.

Süt: Kadınların sütü, hayvanların sütlerinden daha faydalıdır. Zira ki insan mizacı cümleden mutedildir. Kadın sütünün efdali göğüsten emilen bilinmiştir. Her süt ki çoktan sağılmış ve uzun süre beklemiş olduğundan kötü bulunmuştur ve her hayvanın hamilelik müddeti, insanın hamilelik müddetinden daha uzundur onun sütü kötüdür. Ve hamilelik müddeti insana münasib olanın sütü, inek sütü gibi, efdaldir (daha iyidir). Sütün suyu sıcak, lâtif ve yıkayıcıdır. Ve onda hiç yılan, akreb sokması olmaz, ilâç gibidir... Onun hassası yakıcı safrayı yumşatır. Ve eftimon ile yakıcı sevdayı dahi yumşatıcıdır. Ekşi süt soğuk ve kurudur. Taze olanı yaş ve sıcaktır. Bütün süt nevileri bedeni kuvvetlendiricidir. Zira ki cümlesi bilkuvve kandır. Ve bal ile içteki yaraları temizler. Ve dimağa kuvvet ve meniye kesret verendir. Ve sütün cümlesi cinsî heyecanı artırır. Ve öksürüğü gidericidir. Lâkin balgamîlere muzırdır. Zira ki onların ha-

rareti onu hazm edemez ve demevîliğe çeviremez. Ve yaşlılara rutubet verdiği için faydalı ve münasiptir. Pes onlara hazmına bal ile yardım vacibdir. Ve çok olur ki süt ibtida karnı boşaltıp bağırsaklarda olan fazlalıkları ihraç eder. Süt cinsleri şişiricidir, meğer ki pişirilmiş olursa hazmı kolaydır.

Tuz: ... Ziyade çözülmesi kurutması ve cilâsı vardır. Muhtelif kokuları engelleyip yok edip cansız maddeleri ısıtır ve eritir. Yarım dirhem kadar içilmesi kifayet eder. Yakılmış (kavrulmuş) tuzla dişlerin kiri gider. Ve tuzu itidal üzere istimal, rengi güzelleştirici, gıdanın inmesini, fazlalıkların çıkmasını kolaylaştırıcı ve ishal ilaçlarına yardımcıdır. Billurî şeffaf beyaz tuz, ham balgamı ve kara tuz balgamla sevdayı kuvvetle söktürücü ve müshildir. (Marifetname, s.238-241, vd.)

17 — Marifetullah (Hakkı bilme) ın Mahalli Olan İnsan Kalbinin Künhünü ve Mâhiyetini Bildirir :

Ey aziz, malum olsun ki ehlullah demişlerdir ki çünki kulların kalbi nazargâh-ı Mevlâ'dır (Hakk'ın nazar ettiği yerdir). Pes kalbi mâsiva (Hak'dan gayri her şey) dan pâk etmek her tâatten evlâdır. Kalbinden fetva alan nedametten cüda (uzak)dır Fetva ve ikbâline muhalif gidenin işi hatadır. İnsan kalbi Bâb-ı Rahman (Rahman kapısı) dır ki kul Mevlâ'sı huzurunda duracak mekândır. Gönül bedenin emîridir. Ve Zülminen (kendisine minnet duyulan Hak)in esîridir. Gönül kudret levhasıdır. Akıl ve marifet nakışlarıdır. Gönül suretle süveyda (kalbdeki siyah nokta) noktasıdır. Mânâda, ruhun menba'ı ve Huda'nın nazargâhıdır. Gönül Rabbanî bir latîfe (maddesi olmayan varlık, lûtuf) dir. Madeni bu cismanî noktadır. Gönül, irfan sahibi aklın zâhiridir. Ve insan ruhu onun bir adıdır. Gönül şaşılacak bir şeydir. Ve idrakinde bu akıl şaşırmıştır. Kalb islah olsa cesed islah olur. Zira ki emîrin salâhıyla halk felâh bulur. Gönül, yaratılışın aslıdır. Ve onun şanı muhabbettir. Çünki muamele kalbe intikal ederse uzuvlar rahat eder. Dervişlerin üstünlüğünü söz ve amellerledir sanma, belki üstünlükleri kalb ve hâllerledir. Ve bir kâmil demiştir ki "İki sene kalbimin hıfzında oldum. Sonra mahfuz

(korunmuş) olup rahat buldum." Kalb îman madenidir. Ve gönül tevhid ve irfan kaynağıdır. Kalb huzur makamıdır. Ve gönül nur şehridir.....

Beden bir deridir ki tabaklanmaya muhtacdır. Ve nefis bir binektir ki riyâzete(perhize) muhtacdır. Ve gönül bir câmidir ki tamire muhtacdır. Gönül kabul sermayesidir, lâkin zanlarla meşguldür. Kimin ki kalbindeki düşüncelerde Kayyum (Bâkî olan Hak, cami hademesi) murakıbıdır ol uzuvlarındaki hareketlerinde masumdur. Ve vahdet ehlinin kalbleri, marifet ve muhabbet kaplarıdır. Görmek gözlerindir. Ve müşahede kalblerin, mükâşefe (gönülde perdenin kalkması) sırlarındır...

Gönül huzurda hazır olsa hisler, mamur ve mesrur olur. Dünya sahralarını aşmak bineklerledir. Mânâ sahralarını aşmak kalbler iledir. Selim kalbin kıblesi Huda'dır ve âdeti kazaya rızadır. Kalbler üçtür ki biri, ihsan bekleyen kalbdir. Biri, rıza bekleyen kalbdir ve biri, kavuşmayı bekleyen kalbdir. Gönül gülistanında, irfan gül ve reyhanını koklayıp vahdet gülistanının zevkini safasını sürmek, aşk nağmelerini işitmek bütün şeylerden daha lezzetlidir.

Kıt'a

Nazargâh-ı Huda'dır dil anı sen benliğinden sil
Çün oldu sâfi kalbin bil gerek mestanelik etmek

Dil olsa aşk ile rûşen olur mâşuka hoş mesken
Cemâliyle olur gülşen bilir peymanelik etmek.

Zarardadır o gönül ki dünya iledir ve erir o gönül ki ukba iledir ve hoştur o gönül ki Mevlâ iledir. Gafilin kalbi dünyaya bağlıdır, zahidin kalbi ukbaya bağlıdır ve ârifin kalbi Mevlâ'ya bağlıdır. Gönül, merd, çok şefkatli bir arkadaştır, ona, korku ve tehlike güç iştir. Zira ki az bir iş onun katında çoktur. Kalbin Hakk ile olsun ve kalıbın halk ile kalsın. Kimin ki kalbine Hak is-

tiyla eder, cemi halk onun nazarından düşer gider. İnsan kalbinin hayatı, Hazret-i Rahman'ın sıfatlarıdır. Meselâ rahmet ve adl ve ihsandır. Kalbin acayiblikleri, hislerin idrakinden berîdir. Cana can katan nagmeleri eşyanın hayatıdır. Hoş sesli terennümleri kınanmışlık sadasından daha tatlı ve a'lâdır. Ve muhabbet hamuru her nimetten daha lezzetli ve kolay hazmolucudur. Onun bütün lezzetleri her zevk u safadan daha aziz ve evlâdır. Zira ki ol her mânânın mecmuası, Hakk'ın isim ve sıfatlarının bulunduğu bir kitap ve nazargâh-ı Mevlâ (Hakk'ın nazar ettiği yer) dır. (Marifetname, s. 286.)

18 — **İnsan Kalbinin Cevheri Olan Akl-ı Meâd (kâmil akıl) ın Derecesini ve Hakîkatini Bildirir :**

Ey aziz, malum olsun ki Hazret-i Habîb - i Ekrem Sallallâhu Taâlâ Aleyhi vesellem buyurmuştur ki "Hak Taâlâ kullarını tezyin eylediği ziynetlerin en güzeli akıldır." Ve Davud Aleyhisselâm buyurmuştur ki" Akıl odur ki insana her nesneyi unutturup marifet-i Hakk'a (Hakk'ı bilmeye) nâil eder. Ve heva (nefsanî arzular, heves) odur ki insana kendi nefsini untturup fânîlere mâil eder."

Ve ehlullah demişlerdir ki aklın haddi (mertebesi, derecesi) fânîden ayrılmaktır. Ve Bâkî'ye kavuşmaktır. Aklın haddi,kazaya rızadır ve nefsi bilmekle marifet-i Huda (Hakk' bilmek)dır. Akıl zeyn (ziynet, süs)dir ve nefis şeyn (leke, kusur) dir. Akıl şifadır. ve heva (nefis) eşkıyadır. Akıl çok sadık bir dosttur, her şeyden ibret alır. Üstündür. Aklın şanı teslim ve itaattir. Akıllı olan saadet ehli olur. Kimin ki aklı kâmil olur onun kelâmı noksan bulur (konuşması az olur). Akıllı odur ki cahilin rağbet etti ğine tenezzül etmez ve şeriata muhalif ve âdete mugayir (aykırı) gitmez. Hak Taâlâ bir kuluna muhabbet eylese ona selim bir kalb, kerim bir ahlak ve doğru bir akıl ihsan eder. Aklın son derecesi cehlini itiraftır. Akıllının dili kalbine bağlıdır. Nice zelili, aklı celîl eder (yüceltir) ve nice çirkini, ahlâkı cemîl (güzel) eder. Aklın yarısı tegafül (bilmezden gelme)dür ve diğer yarısı

tahammüldür. Tecahül (bilmez görünme) gibi akıl olmaz ve tegafül gibi hilm olmaz. Edebsizin aklı yoktur ve akılsızın dînî yoktur. Akıl kābil-i hitab-ı **Yezdan** (Hakk'ın hitabına kabiliyetli)dır. Ve sermaye-i devlet-i dü-cihan (iki cihan devletinin sermayesi) dır. Akıl bir fıtrî nurdur ki hikmet nurlarını almakla ziyası artar. Akıl odur ki nefsi şehvetlerden kesip ve kalbi şüpheli nesnelerden çekip ve rûhu halka nazardan men' edip cümleyi daimî olan huzurda cem'eder (toplar). Akıl odur ki işlerin sonunu sana gösterir ve kainat kitabını okur. Akıl bir kâmil nurdur ki kalbin bütününe şâmildir. His ve akılla idrak edilenler onunla hasıldır. Akıl insanın rûhudur ve hayvanî rûhun binicisidir. Ve hayvani ruh ki şehvanî nefistir, ol, insan bedenlerinin binicisidir. Akıllar ve kalbler, İlâhî ve gökler âlemindendir. Nefisler ve bedenler, madde ve yeryüzü âlemindendir. Pes onlar nuranî ve ulvîdir ve bunlar, zulmanî (karanlığa mensup) ve süflî (aşağılık, maddî)dir. Akıl, kainatın etrafını dolaşıp döner. Lâkin kainatı var edenin huzurunda âciz ve hayrettedir. Akıl, Hazret-i Hallâk' ın kuludur. Ve güzel ahlâkın efendisidir.

Aklın nam u şanı gayetle çoktur. Evvelki namı budur ki dünya ile bir meşguliyeti yoktur. Aklın zâhiri dilini tutmaktır ve bâtını gizli sırrı saklamaktır. Akl odur ki eşyayı Hakk ile bulur ve her şeyde Hakk'a döner. Akl bir âlettir ki kulluğu bilmek için gönülde hasıldır. Sanma kim Rab'lığı bilmek için kalbe vâsıldır. Akıl nasihat eden bir vezir ve heva (nefis) utanmaz bir vekildir. Akıl, yürekte bir nur ve basîrettir. Ve ona muhalefet hüsranlık ve hakarettir (aşağılanmaktır). Kim ki susmaya mâildir ve sıdk ile kāildir (konuşur) ve Hakk ile âlim (bilen) dir ve hayrı halka vasıldır. Ol kimse akıllıdır ki aklı vardır. Akıllı odur ki Hakkı mâsiva (Hak'dan gayri her şey) dan tercih ve ihtiyar eder: Nefis hevasını koyup dost huzuruna gider. Akıllı, Huda' nın çok sadık arkadaşıdır. Sadıktan muhalefet ayrılıktır.

Aklın alâmeti güzel ahlâktır ve tevhîd-i Hazret-i Hallak'tır. Akıl, özlerin özüdür ve Rabb'in sevgilisidir. Akl-ı mead (kâmil akıl) ın şanı, sevgi ve kemâldir, lutf u dad (adalet, yardım) ve

doğruluktur. İyi veya kötü âlemde her ne varsa bilcümle, harmanın başak toplayıcısı akıldır. Çünki akıl, ezel sarayından gelmiştir. İlim ve amel işleri onunla nizam bulmuştur. Geçmiş ve gelecek umur ve ahvâli, akıldır gösteren ayna misâli.

Hak yolunda delil (rehber) akıl bes (yeterli)dir. Her mekânda halil (dost) akıl besdir. Akıl güneşinin doğduğu yer ezel nurudur ve battığı yer hem izzet ve celâl sahibi katıdır. Akıl bir kudretli padişahtır. Zira ki âlemde Hakk'ın gölgesidir. Akıl, Huda nurunun gölgesi olunca gölge, sahibinden nasıl ayrı düşer? Ancak ol sahibine tâbidir. Cüz'î ihtiyarı mâni değildir. Akıl, insan ruhunun bâtını (içi)dır ve ol Rabbanî latîf bir cevherdir. Akıl, gönülde parlayan bir nurdur ve orada hakk ile bâtılı ayırıcıdır. Akıl his ve kıyastan yücedir. Zira ki o. Mevlâ'nın gizli sırrıdır. Akıl, Hakk'ın veziridir ve iki cihanın işlerini düzenleyicidir. Akıllının bir gamı olmaz. Zira ki kaza (kader) de bir kusur bulmaz. Akıl, âlemin yaratılışında Hakk'ın rahmetidir. Akıl, âdemin içinde Hakk'ın hüccetidir. Akıldır âlim (bilen) olan cümle esmayı (isimleri, Hakk'ın 99 ismini). akıldır ârif (bilen) olan bir müsemmeyı (isimlendirilmişi). Akıldır beden şehrinin kethudası. Akıldır hayrı şerri fark eden. Akıl, sultan ve gayriler hizmetkârlarıdır. Zira ki akıl cümleden daha iyi bilendir. Akıl insan kalbinin hayatıdır. Gayb bâbında (bahsinde, kapısında) tercümandır...

Nitekim güneş suyu topraktan yücelere çeker, kezalik akıl, insanı benlikten Mevlâ'ya çeker. Heva küfür ve akıl dindir. Heva a'ma ve akıl, âkıbet-bîn (sonu gören) dir. Ve aklın eli ve dili kısadır. Murad ve arzu, eblehin sermayesidir. Dört tabiat mürid ve akıl pîrdir. On duygu asker ve akıl emîrdir. Bunlardan ona muhalefet eden hor ve hakirdir. Vaktâ ki beden uyku ile rahat eder, uyanık akıl ol zaman kendi âleminde seyahat eder. Akıl uzağı gören (dürbün) bir gözdür, onun nuru dînin aslıdır. Kim ki gazab ve şehvetle mağlup ve makhurdur, onun aklı nursuz göz gibidir. Akıl iki cihan azîzidir ve ol hayır ve ihsan ehlidir.

Kimin ki yüzü güzel ve aklı azdır, onun ahmaklığı kötü huyuna delildir. Ol güzel ki akılsız ve âbîndir onun yüzü renkli, boyalı kabak (süs kabağı) dır. Akılsız güzelin gönlü kin doludur. Sanki sarımsaktan badem helvasıdır. Akıl öyle sûret (surat) lere bakmaz. Akıl, kendi sahibini ateşlere yakmaz. Pes akıl ile bu kalıp sûretinden kalb sarayına giren fanî cihandan geçip can cihanını bulur. Gönülde akıl seyran edip güzelliğine hayran olur ve irfan devletine erip muhabbet şarabını görüp daimî mest olur ve Hakk'ın huzurunda murad alır. (Marifetname, s. 288-289.)

19 — Tokluk Alâmetlerini ve Açlık Kerâmetlerini Bildirir :

Ey aziz, malum olsun ki ehlullah demişlerdir ki insan kalbinin bütün hastalıklarının menşei ki onunla gönül cehennem olmuştur ve ondan cümle kötü huylar husul bulmuştur ve onun için Âdem cennetten taşra gelmiştir, ol ekmek yeme şehvetidir ki cihan sarayını cana zindan etmiştir. Ve bilgili aklı. bilgisiz nefsin esiri etmiştir. Açlık lezzetini bulan tokluktan melûl olur. Zira ki bilir ki çok yiyen yenilir. Akıllı olan yemek şehvetini terk edip nefsini eslemez ve kabir toprağı için bedenini beslemez. Gerçi şehvanî nefis akla tuğyan ve Hakk'a isyan eder. Lakin açlık kılıcı onu fermana mutî eder. İnsanın açlığı cismine ve canına faydalıdır, tokluk ise her ikisine zararlıdır. Kim ki ömrünü verip yemek ve içecek alır. Âb-ı hayatı koyup hayâl ve serap alır.

Ekmek yiyen, kendi hayatını yiyendir ve hayatını yiyenlere ölüm hasıldır. Midesinin kulu olan kimsede ne akıl olur, ne kalb ve ne göz olur ve ne kulak. Ten besleyen tenasül uzvunun kulu olur ve ömrü hayvan gibi şehvetlere harcolur. Açlık ile hayvanî nefis zayıf olsa ol gönülde ruh kuvvet bulur. Ve şehvanî nefsin hükmünden âzad, ilim ve hikmetle huzur, lutuf ve ülfet ile mutad olur. Eğer bu ağız kapansa can ağzı açılır ve onunla can gıdası yenilip aşk şarabı içilir. Ve irfan elbisesi boyuna biçilir. Pes ol nur ekmeği ile bu tenur (tandır, fırın) ekmeğinden geçilir. Ve ol tahur (tertemiz) şarap ile bu dünya cîfesinden kaçılır. Ve ol irfan elbisesi ile vahdet âlemine göçülür. Ve aşk kanadı ile velî-

ler zümresine karışılıp enbiya ruhlarıyla uçulur. Ve yaşlı olan ebedî genç olup sarı yüzü kırmızı gül gibi açılır. Nur yağmurları ve Hak sırları, gece ve gündüz ol kalbe saçılır.

Ve eğer bu ağız açılsa can ağızı bend olur ve beden mezbelesinde gönül derdmend olur. Zira ki toprak cismin gıdası yine topraktır, eğerçi şeker olur. Ve ruh hevasının esiri, gönül bela zindanı ve dimağ hoşa gitmeyen evham, korku nehirleri olur. Ve bütün sözleri bed (kötü) ve fiilleri red ve ahvâli hile ve fend dolu olur. Ve hayvanî nefsi nimet içinde zinde ve kadim rûhu ondan hasta ve dertli olur. Zira ki her tatlı lokmada ol aziz cana bir zincir ayak bağı olur. Pes her kim ki akıllı olur, arpa ekmeği ile kanâat eder ve yemesini azaltıp lokması bir kaç olur. Bununla nefsi zayıf olup ruh ondan kurtulup cismi ve canı halâvet ve muhabbetle dolup leziz ve aziz olur. (Marifetname, s. 308.)

20 — Sabır ile Her Kemâlin Hasıl olduğunu ve Sabır ile Herkesin Âfiyet Bulduğunu ve Sabrın Nihayeti Rıza Olduğunu Bildirir:

Ey aziz, malum olsun ki ehlullah demişlerdir ki cümle ilimlerin ve işlerin, marifet ve kemâlin mevcud sebebi sabır ve tahammüldür. Her nedamet ve melâmet(kınanma)ten necat (kurtuluş) ve selâmetin sebebi sabır ve teennîdir. Sabrın acılığının nihayeti elbette rızanın tatlılığının bidayetidir ki ol iki cihan saadeti ve göz aydınlığıdır.

Nitekim nakl olunmuştur ki bir katırcıoğluna ilim arzusu galip olup katırların yağma kılmıştır. Ve hanesinde bir hamile ehli olup onun cemî'masarifin görüp ondan destur almıştır. Ve rızasıyla ilim tahsili için başka bir ülkeye gitmiştir. Yirmi sene zarfında Arapça ve dînî ilimler tahsili tekmil etmiştir. Sonra vatanına avdet eyledikte yolunun üzerinde bir pîr-i kâmile misafir olup ahvâlini ona söylemiştir. Ve ol kâmil ol âlime "İlimlerin ve amellerin aslı nedir?" diye sual eylemiştir. Ol âlim bu cevaba kādir olmayıp o kâmile havâle kılmıştır. Ve ol kâmilden "Eğer bize bir müddet hizmet edersen ilimlerin aslına erip hanene gidersin" cevabını almıştır. Böylece ol âlim pîrin hizme-

tini kabul edip onun yanında iki yıl kadar kalmıştır.

Sonra ol kâmil ol âlime şefkat edip demiştir ki " Benim oğlum gel sana cevabını vereyim ki ehline gidesin ve ömrün oldukça bize hayr ile dua edesin. İmdi tahkik ve yakîn (kesin bilgi) eyle ki cümle ilimlerin ve amellerin ve her marifet ve kemâlin aslı sabırdır ki sabr ile hasıldır. Ve tahammül ve teennî sabra dahildir. Eğer her işte sabırlı olursan her nedametten selâmet bulursun. Ve iki âlemde her yüzden kâm alırsın. Ve bu nefis cevher için seni bir müddet alakoyduğumdan hikmet budur ki kadr ü kıymetin bilip kulağında küpe kılıp asla unutmayasın."

Pes ol âlim bu cevhere mâlik oldukta ol kâmilin dua ve rızasın alıp diyarına yolcu olmuştur. Kendi evinin kapısına yatsıdan sonra vasıl olunca o demde hatırına gelmiştir ki " Yirmiiki yıldan beri haber alamadığım hane kapısını bu vakitte döğmezden önce pencereden bir nazar edip göreyim ki bunca zamandan beri bu hanede kim kalmıştır?" Vakta ki pencereden gizlice nazar kılmıştır, görmüş kim kendi ehliyle bir taze civan oynaşma tarzında boynuna sarılmıştır. Hemen o an kıskançlığından aklı gitmiştir ve kendisini unutup pencereden ok ile ol civanı öldürmek tedbirinde iken yine hatırına sabr gelmiş ve demiştir ki" İki yıl bekleyip kazandığım cevheri acele ile zayi etmeyip kapıya gideyim ondan sonra bu delikanlıyı katl edeyim." Çünki sabr edip kapıya vurmuştur. Evin içinden delikanlı ona "Kimsin?" dedikte "Bu evin eski sahibiyim" diye söylemiştir. Hemen ehli sadasından onu tanıyıp şadkâm olup ol delikanlıya demiştir ki' "Hay oğul kapıyı aç ki sen doğmazdan önce gurbete giden pederin gelmiştir." Çünki ol sabırlı kişi bu sözden delikanlının kendi oğlu olduğunu bilmiştir. Ve sabır kerametiyle öyle bir nedametten selâmet bulmuştur. Öyle ki son derece sevincinden ona sabr ihsan eden Sabur (Hakk)a çok hamd ü senalar kılmıştır. Ve ömrü boyunca sabra riayetle saadet bulmuştur. ....(Marifetname,s. 375—376.)

21 — Mevlâ Muhabbetinin Künhünü ve Mâhiyetini ve Türlü Hassalarını,Faydalarını ve Makamlarını Bildirir:

Ey aziz, malum olsun ki ehlullah demişlerdir ki muhabbetullah (Allah sevgisi), gizli bir sırdır ki beyana gelmez ve bir mânevî iştir ki ayan olmaz. Lâkin her bir kâmil kendi seyrinden muhabbete müteallik tekellüm eylemiştir. Ve onun hassaları ve faydalarında niçe hikmet söylemiştir. Ta kim kulların kalbine meyil ve iştiyak, şevk ve yanış nurları dolup can ile Allah sevgisi talibi olalar.

Nitekim kâmil demiştir ki "Muhabbet odur ki sahibine dünya ve âhiret sevdalarını unuttura." Ve bir kâmil demiştir ki "Muhabbet odur ki senin çok hizmetini az göresin ve sevgilinin az ihsanını çok göresin." Ve bir kâmil demiştir ki "Muhabbet odur ki mahbubuna külliyetle mail olasın, onu, malından ve canından daha aziz ve leziz bulasın. Ona zâhir ve bâtında muvafakat kılasın. Bununla bile onun hakkında kendini kusur dolu bilesin ve ondan özür dileyici olasın" Ve bir kâmil demiştir ki "Muhabbet odur ki sevgiline vasıl olmamakla bile hadden ziyade mail olasın. "Ve bir kâmil demiştir ki" Muhabbet odur ki iki cihan hazlarından seni ayırıp kendi evsafından uzaklaştırıp kalbini daima sevgilinle meşgul ede!' Ve bir kâmil demiştir ki" Muhabbet odur ki mahbubuna tamamen teslim olasın. Hatta sende benlikten bir eser kalmayıp fena (yokluk) bulasın"Ve bir kâmil demiştir ki" Muhabbet odur ki sahibi kendi nefsinden geçip sevgilisi fikri ve zikrine gark olmuş ve kalbi daim onunla kala." Ve bir kâmil demiştir ki "Muhabbet odur ki Hak Taâlâ'nın kelâmın halkın kelâmı üzerine ihtiyar edesin ve onun vuslatını halkın vuslatı üzerine tercih edesin ve onun ibadetini halkın hizmetinden önce tutasın. Elden çıkan fâni lezzetler için gam çekmeyip Hak zikrinden gafletle geçen vakt için gamlı olasın." Ve bir kâmil demiştir ki "Kim ki Hak Taâlâ'ya muhabbet eyler ol meşhur olmaktan nefret eyler. "Ve bir kâmil demiştir ki"Rabbinle ol ki sana riayet eyleye ve onun ol ki sana muhabbet ile kifayet eyleye." Ve bir kâmil demiştir ki "İlâhî eğer beni parça parça kessen ve belayı üzerime yağdırsan, sana olan muhabbet ve iştiyakım ölmez, illâ ki ziyade olur."

Zünnûn-ı Mısrî rahmetullahi aleyh Hazretlerinin ahbabı görmüşler ki eli ayağı bağlı ve etrafında halk ağlaşırlar. Ol onlara sürur ile hitab eder ki "Gerçekten bu hâletim, Hak Taâlâ'nın sevdiklerine bağış ve ihsanlarındandır ve O'nun bütün fiilleri benim canıma tatlı ve güzeldir.

Muhabbetullah mili ile sürmelenen a'ma olur, halkı göremez, Hakk'ı bulur . . . . Ve muhabbetin cümlesi, sevgiliyi cümleye tercihtir. Ve bir kâmil demiştir ki "Her meclise uygun olan, dostluğa uygun olmaz ve her dostluğa uygun olan sırların emniyet edildiği kişi olmaz, sırların güvenildiği kişi olmaz illâ ki hararetli, sevgili dostlar olur. Ve bir kâmil demiştir ki" Hak taâlâ bir kavmi hizmetinde kaim kılmıştır ve bir kavmi kendi muhabbetine tahsis kılmıştır. Pes hizmet ehli zühd ve takva ehlidir ki onlar cennete lâyıktır onlara ebrar. denilmiştir. Ve muhabbet ehli, irfan ehlidir ki onlar yakınlıkla üstündür, onlar mukarrebîn (Hakk'a yakın olanlar) bulunmuştur. Ve bir kâmil demiştir ki "Kur'an-ı Kerim 'de mezkur olan -Şarâb-ı Tahûr-(tertemiz şarap) ol irfan kadehiyle muhabbet şarabıdır. Ve bir kâmil demiştir ki"Ârif, muhabbet tadına ol vakit vasıl olur ki halkın eziyyeti ona şeker gelir ve fakirlik (sadece Hakk'a muhtac olma) ona bal olur." Ve bir kâmil demiştir ki" Sevgi korkudan daha üstündür. Zira ki seven kul, her hâlinde Mevlâ (efendi) sırrı, yanındayken de yokken de korur. Amma korkan köle efendisi yokken muhalif gider."

Herkesin kendi kıymeti kendi gönlünün himmetidir. Pes himmeti dünya olanın kıymeti şehvettir. Himmeti âhiret olanın kıymeti cennettir ve himmeti Hak sevgisi olanın kıymeti sınırsız ve sonsuzdur. Bir kâmil demiştir ki "Muhabbet, gönül meylidir ki halkın talimiyle değildir, ancak Hakk'ın ihsanıdır" Ve bir kâmil demiştir ki "Muhabbet kalb ile kâim Hakk'ın bir vasfıdır ki cümleye sirayet eder ve ihtiyarî değil ıztırarî (zarûrî, mecburî)-dir." Bir kâmil demiştir ki"Muhabbetullah, gönül içinde parlayan bir nurdur ki kalbe nazil oldukta mesrur ve şâd olup ve mâsivadan fâriğ ve âzad olur. "Ve bir kâmil demiştir ki" Gönülde muhabbet ve şefkat Rabbanî ilhamdır. Buğz u adâvet (düş-

manlık), şeytanî vesvesedir. Zira ki muhabbet ve şefkat Rahman sıfatıdır, buğz ve adavet şeytan sıfatıdır."

Bir kâmil bir ârife mektubunda yazmıştır:" Bundan böyle gerçekten onun marifet kadehinden muhabbet şarabını içip mest olmuşumdur." Ve ol kâmil ona cevabında yazmıştır ki" Henüz içmemişsin sen sarhoş olmuşsun ve senin gayrin gökler ve yeryüzü denizlerini içmiştir ve henüz kanmayıp susuzluğundan — Hel min mezîd — Daha yok mu? arzusuyla ömrü geçmiştir." Ve bir kâmil demiştir ki" Kim ki Hak muhabbetinin susamışıdır ve ol O'nun yakınlık denizlerinde boğulmuştur." Ve bir kâmil demiştir ki "Kim ki Mevlâ'sı muhabbetiyle meşgul olmuştur ol sıcağı ve soğuğu, zevki ve derdi, safı ve tortuyu fark etmekten uzak kalmıştır." Ve bir kâmil demiştir ki" Muhabbetullah, öyle yakıcı bir ateştir ki onu, velîleri kalblerinde tutuşturmuştur. Tâ kim ol ateş onların kalblerinde olan düşünce ve hayâlleri, istek ve ihtiyaçları yakıp mahveyleye." Ve bir kâmil demiştir ki "Hak Taâlâ kendi muhabbetin bir kuluna lutfeylese onu görenler külfet ve ülfetsiz ona meyil ve muhabbet ederler ve fırsat bulanlar onun ziyaretine giderler. Lâkin ol onlardan firar ve Hak ünsiyetiyle karar eder."

Nitekim Hazret-i Yusuf Aleyhisselâma bir kimse arz-ı muhabbet etmiştir. O, Hakk'ın sevgilisi, hikmet sahibi sevgili cevabında: "Rabb'imden gayri kimsenin bana muhabbetin istemem!" buyurmuştur, Mevlâ'sı muhabbetinde çok sadık olduğunu duyurmuştur. (Marifetname, s. 397 - 399.)

22 — Aşkın Hâlet ve Kerâmetlerini, Âşıkın Hararet ve Melâmetini (kınanmasını), Mâşukun Rahatını, Gizliliğini ve Selâmetini Bildirir:

Ey aziz, malum olsun ki ehlullah demişlerdir ki aşk, muhabbetin nihayeti ve en son derecesidir ve Hakk'ın dostlarına hidayet ve inayetidir. Âşıkları, dilberler can ile taleb kılmışlardır. Her mâşuk, elbette âşıkına şikâr (av) olmuştur. Gerçi teşne

(susayan) suyu talibdir, su da teşneye râgıb (ragbet edici) dir. Aşk, can u dilde nur üzere nurdur, damad ve gelin misâli onda mestur (gizli) dur. Aşk, kararsızlık ve sükunsuzlukta üstündür, âşıkın canı onun için ber-cünün (cinnet üzere) dur. Aşk ateşi âşıkı yakmıştır. Onun için ol, fikir ve ibareleri bırakmıştır. Âşıkın kalbine sırlar salınır, orada, kelâm (söz) ve rü'yet (görüş, temaşa) karışmış bulunur.

Aşkın meşrebi her meşrepten ayrıdır. Âşıkın meşrebi vahdet ve mezhebi Huda'dır. Aşk uzağı gören bir yâr, bir dürbündür ki yâdı âşina ve ırağı yakın eder. Aşk kâmil bir üstaddır ki onunla yüzbinlerce rûha ittihad (birleşme) hasıldır. Âşık, kendisini hakir ve zelil eder, onunla mâşuka tazim ve tebcil eder (yüceltir). Aşk, aşk ile zinde olur. Muhtelif zamanlara bende olmaz. Âşıka dert ü gam helvadır. Gerçi akıllıya cümle beladır. Âşıkın canı, gıdası hoş nağmeler sadasıdır...

Âşık, güzel yüze, bîperva baktıkta onun için giryan olur (ağlar) ki ol ceylanı, kolayca ele geçer ve çobansız sanıp ona hayran olur. Bir de onu görür ki onun gamze (yan bakış) oku hemen sînesine gelir, ta kim şehvetle nazardan onu mâni olur. Âşıkın üstadı, yârin güzelliğidir. Sevgilinin yüzü ona defter (kitap) ders ve tekrardır.

Bana bir ilm keşf oldu senin hüsnün kitabından
Ki yüzbin akl âcizdir onun bir fasl u bâbından

Cenab-ı Hakk'ın hikmeti, kaza ve kaderde biribirimize âşık ve mâil kılmıştır. Her ne kadar iki beden biribirinden uzak ve bîgâne olmuştur, lâkin gönülden gönüle yakın yollar vardır ki her demde biribirini bulmuştur. Nitekim iki kandilin çanağı başka iken ışıkları karışıp birleşmiştir. Hangi âşık ki visale talibdir, hakîkatte onun mâşuku dahi âşıktır ve onun vuslatına râgıb (rağbet edici) dır. Lâkin âşıkın aşkı, bedenini hasta ve zayıf eder. Mâşukun aşkı onu besler ve güzelleştirir. Eğer bir gönülde ışıyan mihr-i yâr (yâr sevgisi, vefası) dır, kesinlikle bil ki ol gönül-

de hem vefa ve muhabbet vardır. Mâşuk olan beden sûreti değil can mânâsıdır. Zira ki ölüm anında ol mânâsız sûret olan cansız ten, âşıkın hoşlanmadığı bir şey olduğu zâhir ve nümâyandır. Pes sûret âşıkı şakî (kötü kişi) dir ve mânâ âşıkı saîd (kutlu) ve hakîkîdir.

Ol dilberler ki gönül tabibleridirler. Kendi hastaların sormağa maildirler. Eğer duyulmaktan sakınırlarsa bir bahane ile haber ederler. Ve illâ (yoksa) onları gönülden çıkarmayıp tahayyül ederler. Zira ki hiç bir mâşuk olmaz ki âşıkından bîhaber ola.

Pes eğer senin kalbinde Mevlâ muhabbeti iki kat olmuştur. hakîkatte ol dahi sana muhabbet kılmıştır. Zira ki bir elin sesi kanda (ne zaman) gelmiştir? Teşne (susayan) ağlar ki "Hani kandırıcı su nerede?" Akar su hem çağlar ki" Hani o susuz nerede?" Canımızda bu susuzluk, niteliksiz, İlâhî bir câzibedir. Biz onun için mevcuduz, ol bizim içindir. Âlemde eğer insan ve eğer hayvan ve eğer nebat ve eğer cemad (cansızlar, maden ve benzerleri) her biri, her zaman muradına kavuşmamış bir âşıktır. Muratsızlar muradına giderler ve ol murad olanları onlar cezbederler. Lâkin kehrüba müstağni şeklinde âşıktır, Ve çer çöp ıraktan ona doğru gider. Mâşukun meyli cümleden gizlidir. Âşıkın meyli, binlerce davul ve zurnayla bellidir. Mâşukun kalbinde her dem âşıktır. Azrâ'nın kalbinde daima Vâmık'tır. Kim ki Mevlâ âşıkı olur, ol, gölge gibi güneşle yok olur. Huda âşıkı, sivrisinek ve hava misâlidir ki sert rüzgar ile işi fena (yok olma) dır. Gerçi aşkın nihayeti mâşuk ile beka (bakilik) dır. Lâkin âşıkın bekasının bidayeti (başlangıcı) kendinden fenadır.

Aşkın fazileti insanı, daha faziletli etmiştir. Bu nefsin zulmü (karanlığı) ve cehli aşk ile insanı daha da zalim ve cahil etmiştir. Nitekim tavşan nefsine zulm edip arslana karşı gitmiştir ve onu cehaletinden arzu ile der-âguş (kucaklama) etmiştir. Yahut bir zayıf pervane (kelebek) kendini ateşe atmıştır. Lâkin insan bu zulm ile her adle ve bu cehl ile her ilme yetmiştir. Zira ki gökler,

yer ve dağların çekindiği emanet yükü altında yatmıştır. (marifetname, s. 418-419).

23 — Âlimin Talebelerine Talim ve Tedrisinin Âdab ve Erkânını Bildirir :

Ey aziz, malum olsun ki ehl-i edeb demişlerdir ki üstadın talebelerine talim ve tedris (ilim öğretme ve ders verme)inin âdab ve erkânı onyedidir. Biri, ezasına tahammül etmektir. Biri, susmaya devam eylemektir. Ve biri, halim ve selim olmaktır. Ve biri, vakarla oturmaktır. Ve biri, başı, gözü önünde olmaktır. Ve biri, tevazuu tercih etmektir. Biri, şaka, âmiyane konuşmayı ve mizahı terktir. Ve biri, öğrenciye karşı mülayim olmaktır. Ve biri, âciz kalana teennî (sabır) kılmaktır. Ve biri, anlayışı az olanı güzellikle irşad ile ıslah eylemektir. Ve biri, suali tekrar edene kızmamaktır. Ve biri, sual sorana himmet sarfıyla kulak vermelidir. Ve biri, suali anlayıp ondan sonra cevabını söylemektir. Ve biri, hücceti (delili) kabul etmektir. Ve biri, Hakk'a dönüp ve uyarak gitmektir. Ve biri, zararlı ilimden öğrenciyi men' etmektir. Ve biri, faydalı ilmi Allah'dan gayri şeyler için öğrenmekten öğrenciyi engellemektir.

Pes her âlime lâzımdır ki öğrencileriyle bu zikredilen âdab üzere muamele edip faydalı ilmi talim eyleye.

Kıt'a

Me'zun olursan okut ulûmu
Neşr eyle halka nef'-i umûmu
Âmil olursan kâmil olursun
Hikmetleri hep sende bulursun

(Marifetname, s. 539.)

24 — Öğrencinin Hocasından İlim Öğrenmesinin Adab ve Erkânını Bildirir :

Ey aziz, malum olsun ki edeb ehli demişlerdir ki öğrencinin hocasından istifadesinin âdab ve erkânı (usulleri, esasları) onbeştir. Biri, üstadına selâm verip ayak üzere durmaktır ve biri, üstadı izniyle oturmaktır. Ve biri, namaz içinde gibi edebli kuud eylemektir (oturmaktır). Ve biri, onun huzurunda az söylemektir. Ve biri, üstadı sual eylemedikçe söylememektir. Ve biri, ondan izin almadıkça sual sormamaktır. Ve biri, "Falan senin hilafın demiştir" demesiyle ona muarız gitmemektir. Ve biri, doğruyu hocasından kendisinin daha iyi bildiğini ona bildirmemektir. Ve biri, onun meclisinde arkadaşının kulağına gizlice söz söylememektir. Ve biri, başını önüne eğip etrafına iltifat eylememektir. Ve biri, onun usandığı, yorulduğu zaman sözü bitirmektir. Ve biri, ol gidip geldikçe ona ayağa kalkmaktır. Ve biri, hocası ayağa kalkınca suali terk eylemektir. Ve biri, ol, yoluna gider iken ona bir nesne sual etmeyip bilesince (beraberce) gitmektir. Ve biri, onun cemî' çocuklarına ve yakınlarına bile tazim ve ikram etmektir. Ve biri, zâhiri, münker (çirkin) olan işte ona suizan etmeyip sırrına yetmektir. Ve ol fi'lin sırrında onu en iyi şekilde bilsin. Suizan ârız oldukça Hazret-i Hızır ile Musa Aleyhisselâmların kıssasını hatırlasın.

Pes her ilim talibine lâzımdır ki üstad ile zikredilen âdab üzere muamele edip ilim tahsil eylesin. Nitekim denilmiştir:" Muradına kavuşanlar hürmet ve ta'zim ile kavuşmuşlar, erişemeyenlerse hürmet ve ta'zimi terk ettikleri için erişememişlerdir.

Beyt

Üstadına ta'zîm et zira ki denilmiştir:
"Bir harf eğer öğretsen ben kul kölen olmuştum"

(Hz. Ali'nin" Bana bir harf öğretenin ben, kölesi olurum" sözü,ikinci mısrada Arapça yazılı olup Türkçesi tarafımızdan aruza uygulanmıştır. A.Ç.) (Marifetname, s, 539-540.)

25 — Âdemin Anne ve Babasıyla Sohbet ve ülfetinin Âdab ve Erkânını Bildirir :

Ey aziz, malum olsun ki ehl-i edeb demişlerdir ki anası babası hayatta olan kimsenin anası ve babasıyla sohbet ve ülfetinin âdab ve erkânı onbeştir. Biri, onların sözlerini dinlemektir. Ve biri, emirlerine imtisâl (tam bir itaat) le gitmektir. Ve biri, onlardan izinsiz oturmamaktır. Ve biri, onların kıyâmı (ayağa kalkması) için ayak üzere durmaktır. Ve biri, onların önünce bir yolda gitmemektir. Ve biri, onların sesinden ziyade sesini yükseltmemektir. Ve biri, onları isimleri ile çağırmamaktır. Ve biri, çağırmalarına icabet edip "Buyrun!" demektir. Ve biri, hizmetlerinde sür'at eylemektir. Ve biri, onların rızalarını talepte çok hırslı olmaktır. Ve biri, onlara kol kanat gerip hürmet kılmaktır. Ve biri, onlara iyiliği başa kakmamaktır. Ve biri, onlara hiddetle nazar etmemektir. Ve biri, onların yüzüne karşı, yüzünü ekşitmeyip güleç yüzle ve tatlı sözle hatırların hoşnud etmektir. Ve biri, emirleri olmadıkça gurbete gitmeyip yanlarında kalmaktır.

Pes herkese lâzımdır ki anası ve babasıyla bu âdab üzere sohbet ve ülfet ede ve her hizmetlerini görüp rızalarını gözede.

Beyt

Rıza-yı Hak rıza-yı vâlideyn içre bilinmiştir.
Ki cennet ümmehat akdâmı tahtında bulunmuştur.

(Hakk'ın rızası, ana ve babanın rızası içindedir. Çünki "Cennet, annelerin ayakları altındadır." İkinci mısra, Hadis-i şeriftir) (Marifetname, s. 540).

26 — Erkeğin Ehli (karısı)yle Sohbet ve Ülfetinin Âdab ve Erkânını Bildirir :

Ey aziz, malum olsun ki ehl-i edeb demişlerdir ki erkeğin zevcesiyle sohbetinin âdab ve erkânı otuzdur. Biri, kişi kendi

ehliyle güzel ahlâkla muamele eylemektir. Ve biri, onunla rıfk ve hilm (yumuşaklık) ile sohbet ve ülfet edip lutuf ve mülayimlikle söylemektir. Nitekim haber (hadis) de gelmiştir ki "Halkın hayırlısı, ehline hayırlı ve menfaatli olan kimsedir." Ve biri, eve girdikçe ehline selâm verip hâlini sual eylemektir. Ve biri, onu tenhada sevinçli bulduysa saçlarını okşayıp türlü lutûflarla kendisini öpüp kucaklamaktır. Ve biri, onu tenhada mahzun bulduysa ona muhabbet ve şefkat göstererek hatırını sorup tatlı söz söylemektir. Ve biri, ehlinin hatırını iş bitiren yalan va'delerle hoşnut eylemektir. Zira ki ol hanesinde mahbus ve gayriden meyus ve kendisiyle menus (yakın) olan sevgili arkadaşı, gam dağıtıcısı, emekdarı, oynaşı, mezraası ve iş ortağıdır. Ve biri, ehline çocuk terbiyesinde yardım eylemektir. Zira ki çocuk anasına gece gündüz feryad ü figan ile bir zaman mühlet vermez. Amansız alacaklısıdır. Belki insafsız tahkir edicisidir. Pes ona imdad edenin Mevlâ'sı Muîn (yardımcı) dir.

Ve biri, ehline kendi giydiklerinden giydirmektir ve biri, ona kendi yediklerinden yedirmektir. Ve eğer genişliği varsa onun nafakasını geniş tutsun. Ehlinin meskenini, giyimini ve nafakasını boynuna vacib bilsin. Ve biri, ehlini hiç döğmeyip dünya işlerinde olan kusurlar için söğmemektir. Ve biri, ehlinin din işlerinde bulunan taksir için bir günden ziyade küsmemektir. Ve biri, ehlini dostça idare eylemektir. Ehlinin kötü huyu hareket eyledikte kendi nefsine suizan edip "Eğer nefsim ıslah olsa eşim dahi ıslah olurdu" demektir. Kerem sahibi velîlerden birisi, karısının kötü huyuna sabredip sual edene cevap verirmiş ki "Korkarım ki onun eziyetine sabretmeyen kimse onunla evlenip ikisi bile belaya düşerler." Nitekim denilmiştir ki erkek ehlinden tahammül etmede altı nesneden kurtuluşu vardır:

Çocuk silleden, tabak çanak kırılmadan, buzağı döğülmeden ve kedi sögülmeden ve misafir kovulmadan ve elbise yırtılmadan kurtulur! Ve biri, ehlinin gazabı galip geldikte sükut eylemektir. Ta kim avret nadim olup kocasından özür dilesin. Zira ki

ol zayıftır, sükût ile mağlup olur. Ve biri, ehlinin güzel huyu galip gelip her hizmetin güler yüzle eda eyledikçe ona dua ve Hakk'a şükr ü sena eylemektir. Zira ki erkeğe uygun kadın, şükrü eda olunamaz bir nimettir. Ve biri, ehliyle öyle muamele etmektir ki kadın, "Kocam beni cümle kadınlardan ziyade beğenmiş ve sevmiş" bilsin. Ve biri, ehliyle evin geçim ve ihtiyaç işlerinin idaresinde müşavere edip gayri büyük umuru ona gönül yükü etmemektir. Ve biri, ehlinin hıyanet ve hilesinden sakınmalıdır. Zira ki Hazret-i Âdem atamız, ehli Havva anamızın davetiyle Rabb'ine asî olmuştur.

Ve biri, ehlinin günah olmayan kusur ve tezviratından göz yummakla bilmezden ve anlamazdan gelmektir. Ve biri, ehlinin bütün sırlarını ve ayıplarını herkesten gizlemektir. Ve biri, ehliyle mizah edip lâtifeler söylemektir. Ve kendisi kadın şekline girmeyip başka oyunlar eylemektir. Nitekim Hazret-i Habîb-i Ekrem Sallahu Taâlâ aleyhi vesellem, pâk zevcelerine karşı insanların en zarifi idi. Hatta ol, Hz. Ayişe ehliyle bir kere müsabaka eyledikte Ayişe Anamız zayıf olduğundan onu geçmiştir. Daha sonra ol Hazretin muhabbet ve emri ile Ayişe Anamız bedenini besleme ilacını içip toplanınca bir dahi yarış edip ol, Hz Ayişe' yi geçti. . .

Zira ki erkeğin hanımıyla oynaması, oyun ve bâtıl değildir. Belki ol haktır ve tâattır. . . Ve biri, ehli sâliha ve itaatkâr ise onun üzerine bir dahi evlenmemelidir, ta ki adaletle iyi geçinmekten mahrum olmaya. Ve biri, ehline üzüntü ve kederlerini, düşmanlarını ve borçlarını söylememektir. Ve biri, ehline yanında ve yanında yokken hayır dua edip beddua etmemektir. Zira ki gece gündüz ol onun hizmetkârıdır. ekmekcisi, aşçısı, terzisi, yıkayıcısı ve hazinedarıdır. Belki enîsi, munisi, yâri ve nigârıdır.

Beyt

Kimin ki yâri sencileyin serv-i naz olur.
Yüz bin belâya uğrasa da yine az olur.

(Marifetname, s. 542-543).

27 — Kadının Kocasıyla Sohbet ve Ülfetinin Âdab Ve Erkânını Bildirir:

Ey aziz, malum olsun ki ehl-i edeb demişlerdir ki kadının kocasıyla sohbetinin âdab ve erkânı yirmidir. Biri, zevci kapıdan içeri geldikte ona ayağa kalkmaktır. Ve biri, kocasını güler yüzle karşılamaktır. Ve biri, zevcine "Merhaba efendim!" demektir. Ve biri, zevcinin paltosunu almaktır. Ve biri, kocasına her emrinde itaatkâr ve tâbi olmaktır. Ve biri, zevcinin yatağından firar etmemektir. Ve biri, kocasından izinsiz hanesinden bir yere gitmemektir. Ve biri, kocası onu öpüp kucaklamak istediği saat nefsini teslim edip te'hir etmemektir. Ve biri, zevcinin elbisesini temizleyip bitini düşürmektir. Ve biri, kocasının mumunu ve ocağını yakıp yatağını döşeyip devşirmektir. Ve biri, kocasına gusl ve abdest için leğen ve havlu getirmektir. Ve biri, zevci isterse gusul ve abdestte onun hizmetin bitirmektir. Ve biri, kocasından izinsiz oruç tutmamaktır. Ve biri, kocasına, malı ve güzelliğiyle başa kakıcı olmamaktır. Ve biri, giyim ve nafaka işinde bir gam getirmemektir. Ve biri, kocasının sesinden ziyade kendi sesini yukarı götürmemektir. Ve biri, zevcine eziyetle canına yetirmemektir. Ve biri, kocası yanındayken ve yanında yokken ona dua ve sena kılmaktır. Ve biri, kocası için sürme ve kına ile vesair mübah olan eşya ile süslenmektir. Ve biri, zevcinin ırz ve malını gece gündüz korumaktır. Yani kendi nâmahreme görünmeyip ondan izinsiz bir kimseye bir nesnesin vermemektir.

Beyt

Muradım şöyledir hâlâ sana ey kameti bâlâ
Komasın Hazret-i Mevlâ beni bir an heman sensiz

(Marifetname, s. 543-544.)

28 — Kişinin Çocuklarıyla Sohbet ve Ülfetinin Âdab ve Erkânını Bildirir:

Ey aziz, malum olsun ki ehl-i edeb demişlerdir ki âdemin kendi evlâdıyla sohbetinin âdab ve erkânı yirmidir. Biri, peder evlâdının doğumuyla sevinmektir. Nitekim Hazret-i Habîb-i Ekrem s.a.v. buyurmuştur ki "Çocuk dünyada sürur ve âhirette nurdur." Ve biri, kız çocukları ile ziyade mesrur olup onlara hürmet kılmaktır. Zira ki evlâdın hayırlısı kız olmaktır. Nitekim Hazret-i Habib-i Ekrem s.a.v. buyurmuştur ki" Kadının bereketlisi, kız doğurmakla başlayandır. Zira ki ben Hak Taâlâ'dan meşakkatsiz evlâd istedim, bana kız çocukları ihsan eylemiştir." Ve biri, müjdelendikte çocuğuna gökçek ad vermektir. Ve biri, yedinci gününde veya sonra oğlan için iki koyun ve kız için bir koyun akîka niyetiyle kurban edip kemiklerini kırmaksızın hisselere ayırmak veya pişirip yedirmektir. Ve biri, yedinci günde veya on yıla dek oğlanı sünnet ettirmektir. Ve biri, oğlu veya kızı altı yaşına baliğ oldukta onlara Kur'an, farzlar ve din âdâbı öğretmektir. Ve biri, oğluna yazı yazmak, ok atmak, yüzmek ve mutedil bir sanat talim etmektir. Zira ki haberde" Sanat, fakirlikten eminliktir" gelmiştir. Ve eğer ilme rağbet ederse ona hidâyet olmuştur. . . Ve biri, oğluna gökçek lâkab vermektir. Ve biri, kızına yemek pişirmesini, yün eğirmesini ve dikiş dikmesini öğretmektir. Ve biri, bütün çocuklarını süslemede, ihsan ve hediyelerde beraber tutmaktır. Ve biri, turfanda meyveyi ibtida kız evlâdına vermektir. Zira ki onların yürekleri arık ve daha zayıftır. Ve biri, çocuklarını şefkatle öpmek ve merhametle kucaklamaktır. Ve biri, evladına son derece merhametle muamele eylemektir. Ve biri, onlarla oynaşıp güler yüzle söylemektir. Ve biri, onlara beddua etmeyip hayır dua eylemektir. Zira ki beddua fakirlik sebeplerindendir. Ve çok olur ki kabul olunup onları fesada verir. Ve biri, on yaşına balig olan sıbyanın erkeklerini ve kızlarını ayırıp başka döşekte yatırmaktır. Zira ki onları birlikte yatırmak fitneye batırmaktır. Ve biri, onbeş yaşına baliğ olan evladını rızaları ile evlendirmektir. Ve biri, evlâdının eda edeme-

diği hizmeti emretmemektir. Ta kim âsî olmalarına sebep olmasın. Ve biri, yanında olanlarına kendi yediklerinden yedirmek ve kendi giydiklerinden giydirmektir. Ve biri, kimsenin evlâdına kötü maksat taşımamaktır. Ta kim onun zararı kendi evlâdına râci olmasın ve bir zamandan sonra yollarına gelmesin. Nitekim Yusuf'un kardeşleri onu pederinden alıp esir kıldılar. Onların evlâdı hem fir'avn elinde esir oldular ve ektiklerin biçip cezalarını buldular. . . (Marifetname, s. 544).

29 — Temiz Arkadaşlar Sohbetinin Âdab ve Erkânını Bildirir :

Ey aziz, malum olsun ki ehl-i edeb demişlerdir ki âdemin üsdatlarından ve talebelerinden, usul ve füruundan, hanım ve akrabaları, köle ve komşularından sonra sair insanlar üç kısım üzere bulunmuştur ki ya safa veren arkadastır veya cefa dolu tanıdıktır yahut vefasız cahillerdir. Öyleyse kardeşlik ve sadakat akdinde senin için iki vazife lâzımdır. Amma birinci vazife, önce sadakat şartlarını taleptir. Ondan sonra kardeşlik akdidir. Ta kim kardeşlik ve sadakate lâyık olmayanları sadık dost ittihaz etmeyesin. Nitekim Hz. Habîb-i Ekrem sallallahu aleyhi vesellem," Kişi dostunun dîni üzeredir" buyurmuştur. Kişi kendi arkadaşının meşreb ve mezhebinde olduğunu duyurmuştur. Eğer sen konuşma ve ilim öğrenmede ortağın, din ve dünya işlerinde arkadaşın olmak için şefkatli bir dost istersen onda beş haslete riayet eylemek sana gerektir.

Ve amma birinci haslet akıldır. Pes ahmağın sohbetinde hayır olmaz. Zira ki onun en iyi ahvâli odur ki sana menfaat murad ederken zarar eder, bilmez. Ve amma ikinci haslet huy güzelliğidir. Pes kötü huylu olan kimseden vefa ve safa gelmez. Ve bed huylu odur ki gazab ve şehvetine mâlik olabilmez. Pes öyle bir kimseyi sadık dost ittihaz eyle ki sen ona hizmet eyledikte ol seni siyanet eyleye. Ve sen onunla ülfet eyledikte ol sana ziynet

verip tatlı söyleye ve senden bir iyilik gördükte ona itibar eyleye ve bir kötülük gördükte onu gizleye. Ve amma üçüncü haslet salâh (iyilik) tır. Bir büyük günah üzerinde musır olan (ısrar eden) fâsık ile dost olma. Hak'dan korkan günahında ısrar etmez. Halbuki Hak'dan korkusu olmayan kimsenin gailesinden emin olunmaz. Zira ki ol araz (geçici vasıflar) ların değişmesi gibi değişir, kalmaz. Ve amma dördüncü haslet kanâattir ki pes dünya harisi ile yakın olma ki sadakati geçicidir. Hâlbuki haris ile sohbet öldürücü zehirdir. Zira ki tabiatlar, biribirine benzemeye ve uymaya maildir. Belki tabiatlar, sahiplerinden habersiz biribirinden huy ve hasletler uğrulamakta mahirdir. Pes harisin sohbet ettiği elbette haris olur. Nitekim zahidin yakını zahid olup rahat bulur.

Beşinci haslet sıdk (doğruluk) tır. Öyleki yalancı ile dost olma ki kötüdür. Ve ol serap gibi şomdur. Zira ki o sana ırağı yakın ve yakını ırağ etmesi malumdur. Eğer bu beş hasletin hepsini bir şahısta bulmadınsa ol zaman sana iki işin biri lâzım gelir. Ya insanlarla hasletleri kadar arkadaş olursun veya tamamen uzlet edip selâmet bulursun. Zira ki kardeş üçtür. Biri sana ahiret kardeşidir. Pes onda ancak diyanet ararsın. Ve biri dünya kardeşidir. Öyle ki onda ancak ahlâk güzelliği ararsın. Ve biri ünsiyet kardeşidir. Öyle ki onda ancak şerrinden selâmet bulmak ararsın.

Hâlbukim âlem halkı biribirinin hakkında üç mertebe bulunmuştur. Biri, gıda misâlidir ki ondan hiç müstağni kalınmaz. Ve biri, ilaç misâlidir ki ol bazı vakit âdeme lâzım olur, bazı vakit olmaz. Üçüncü mertebe hastalık gibidir. Ki ol asla lâzım olmaz. Lâkin insan onunla bazan mübtela olur. Ve ol bir şahıstır ki onda ne bir menfaat bulunur, ne de onunla ünsiyet kılınır. Pes ondan halâs buluncaya dek onunla güzellikle idare olunur. Ta kim ondan nice büyük faydalar bulunup nice ibretler alınır. Bir fayda budur ki ondan çirkin görünen kötülüklerin benzerlerinden sakınılır. Zira ki saîd (kutlu kişi) odur ki gayrıden ibret alır. Nitekim Hz. Habîb-i Ekrem Sallallahu taâlâ aleyhi vesellem

buyurmuştur ki "Eğer insanlar başkasından görüp hoşlanmadıkları şeylerden sakınsalar, edebleri kemâl bulup terbiyeciden müstağni olurlardı."

Ve amma ikinci vazife sohbet ve ülfet hukukuna riayettir. Vaktâ ki arkadaşla aranızda ortaklık ve arkadaşlık akd edilmiş olur, pes sohbet ve ülfet hukuku her birinize lâzım gelir. Halbuki dostluğun hukuku edasının dahi nice âdab ve erkânı vardır. Nitekim Hz. Habîb-i Ekrem s.a.v. buyurmuştur ki "İki kardeş iki el gibidir ki biribirini yıkar." Ve ol hazret, bazı ashabıyla bir ağaçlığa dahil olup "erak" ağacından iki misvak kesmiştir ki biri doğru ve biri eğri idi. Ol kerem kânı (madeni) doğru misvağı arkadaşına verip eğriyi kendi aldıkta refîki demiştir ki "Doğru misvağa sen benden müstahık iken bana verdiğinden hikmet nedir?" Pes mürüvvet kânı ona demiştir ki "Eğer misvağı sen bulup kesmiş olsan ol zaman doğruyu bana vermen tercih ve mürüvvet addolunurdu. Zira ki iki arkadaştan diğerine daha şefkatli olanı, Hak katında daha çok keremli olur.

İyi arkadaşların sohbet ve ülfetinin âdab ve erkânı yirmibeştir. Biri, mal ve mülkün dostuna bahş edip rızasına yetmektir. Bu mümkün olmadıysa malının fazlasıyla onun ihtiyacını gidermektir. Ve biri arkadaşının ihtiyaçlarında o bir şey istemeden önce anında yardımına gitmektir. Eliyle veya diliyle yardım etmektir. Ve biri arkadaşının her sırrını cümleden gizlemektir. Ve biri, dostunun ayıpların örtmektir. Ve biri, halkın onu zemminden ona keder veren sözü ondan gizlemektir. Ve biri, halkın onu medhinden ona sürur veren sözü söylemektir. Ve biri, dostunun sözünü tam bir ilgiyle dinlemektir ve biri, dostunun konuşmasına müdahele ve itiraz etmemektir.. Ve biri, dostunun gökçek adıyla yani kendisine hoş gelen lâkabıyla çağırmaktır. Ve biri, dostuna nasihat iktiza ederse lütufla ve yumuşaklıkla nasihat eylemektir. Ve biri, dostunun iyilikleri için ona medh ü sena söylemektir. Ve biri, dostunun gıybeti olundukta ona sahip-

lenmektir. Ve biri, arkadaşının kusurlarını ve eksikliklerini azarlayıp cefa etmeksizin göz yumarak affeylemektir. Ve biri, dostuna hayatında ve ölümünde her namazın sonunda dua eylemektir. Ve biri, dostunun hüznüyle mahzun olmaktır. Ve biri, dostunun sevinciyle sevinmektir. Ve biri, arkadaşının ona tenhada izhar eylediğini gizlemektir. Ve biri, arkadaşının yanında veya yokluğunda bereber olup sırren ve alenen ona hayır sanmaktır. Ve biri, arkadaşına kendi ihtiyaçlarından bir nesne teklif etmeyip kendi ihtiyaçlarından onun kalbini rahat eylemektir. Ve biri arkadaşın gelmesiyle güler yüzle ayağa kalkıp güler selâmını almaktır. Ve biri, arkadaşına mecliste mekânını geniş kılmaktır. yahut kendi yerini ona vermektir. Ve biri, arkadaşının hâl ve hatırını, çocuklarını ve yakınlarını sual eylemektir. Ve biri, dostunun kelâmını tasdik edecek söz söylemektir. Ve biri, arkadaşının kalktığı zamanda onu uğurlamaktır.

Velhasıl kendisine istediği muameleyi arkadaşına eylesin. Ta kim dostluğunda sadık ola. Zira ki canına sandığını, dostuna sanmayanın dostluğu nifak olur. Ve, biri, dostunun ölümünden sonra ailesi, çocukları ve muhabbet eylediği akrabasıyla bile güzel vefa eylemektir.

Beyt

Gelir zevk u safa dostun bana cevr ü cefasından
Muhibb-i sâdıkı yeğdir kişinin akrabasından

(Marifetname,s.546—548.)

30 — Şurûtü'l-İslam (İslâmın Şartları):

"...Eğer sana sual etseler ki "Müslüman mısın?" cevap eyit kim "Müslümanım elhamdülillah." Eğer sana sual etseler ki " Elhamdülillah" lâfzının mânâsı nedir?" Cevap eyit kim "Hak Taâ-

lâ'yı öğmek ve şükr eylemektir." Eğer sual eyleseler, "Allâhu Taâlâ'yı nice bilirsin?" Eyit:" Birdir, şerîki ve nazîri yoktur, Hay'dır, Alîm'dir, Kadîr'dir ve Semî'dir, Basîr'dir, Mürîd'dir, Mütekellim'dir, Hak'dır. Evveli ve âhiri yoktur. Mekan ve zamandan münezzehtir." Eğer sual eyleseler, "Allâhu Taâlâ'nın birliğine delilin nedir?" Eyit kim, "Cemî'eşyanın biribirine benzemediğidir. Akıl ile delilim budur ki cümleyi yaradan birdir..." (Urvetü'l - İslâm, yk. 51b 53b,).

B - ŞİİRLER

1 — Aşkname

Aşk mahfî iken âşikâr oldu
Cümle canlar ona şikâr oldu

....

Aşk makbûl-i âdem olmuştur
Gül ü gülzar-ı âlem olmuştur

....

Aşk her ne gönülde kılsa karar
Mâsivâ koymaz onda cümle yıkar

....

Aşk dîvane eyler insanı
Mahv eder gafleti ve nisyanı

....

Aşk gözden gönülden pinhandır
Daima can içinde ol candır

....

Aşk dil tahtı üzre sultandır
Misl-i mûruz biz ol Süleyman'dır

....

Aşk Mirac-ı enbiya olmuş
Hil'at u tâc-ı evliya olmuş

Aşk tefsîr-i sırr-ı Kur'an'dır
Cümle müşkil onunla âsandır

....

Aşk hacc-ı hakikat oldu zekât
Teşne dillerde olmuş Âb-ı hayat

....

Aşktır bil ki mûcid-i eşya
Cümle nûrundan oldular peyda

....

Aşktır aşk cümle bi't- tahkik
Hakkı haktır bu sözler et tasdik

(Divan, s. 24—26.)

2 — Vasf-ı Hâl

Can ellerinden gelmişim fanî mekânı neylerim
Ol mülke meylim salmışım ben bu cihanı neylerim

Dünyaya geldim gitmeye ilm ile hamle yitmeye
Aşk ile ân seyr etmeye ben în ü ânı neylerim

....

Hep itibarı atmışım âşıklığa el katmışım
Bu nefsi dosta satmışım bu düşmenânı neylerim

Aşkın şarabın içmişim dil gülşenine göçmüşüm
Ben varlığımdan geçmişim nam u nişanı neylerim

Aşkı tabîbim kılmışım derdinde derman bulmuşum
Ben lübb-i hikmet bilmişim Yunanîyanı neylerim

....

Gerçi zaman devran ile pîr etti cismim şan ile
Gönlüm civandır can ile pîr ü civanı neylerim

Ten beslemekten sapmışım gönlüm sarayın yapmışım
Hurşidim anda tapmışım ben ahterânı neylerim

....

Dilden dile bin tercüman varken ne söyler bu lisan
Çün can u dildir hem zeban nutk u beyanı neylerim

Hakkı cemi'-i halktan müstağniyim billahi ben
Hallâk-ı âlem var iken halk-ı zamanı neylerim

(Divan, s. 28—29).

3— Gazeller

Gazel

Merhaba ey aşk-ı bâkî merhaba
Pür vefasın pür vefasın pür vefa

Gel salın gönlümde ey can-ı cihan
Dil-rübasın dil-rübasın dil-rüba

Çarh-ı dilde mihr ü mâhımsın tamam
Mehlikasın mehlikasın mehlika

Evvel âhir yâr-i gârımsın nihan
Can-fezâsın can-fezâsın can-fezâ

Mübteda-yı cümle eşyaya ayan
Müntehasın müntehasın münteha

Senden oldu hâr u gül hem hâk ü zer
Kîmyasın kîmyasın kîmya

Vasıl eylersin kulu Mevlâsına
Rehnümasın rehnümasın rehnüma

Halktan bigâne olmuş âşıka
Âşinasın âşinasın âşina

Hakkı Hak'dan gafil olmazsan müdam
Pür safasın pür safasın pür safa

(Dîvan, s. 33—34.)

Gazel

Aşkın şarabın ver bana ta kalmasın havf u reca
Endîşelerden kıl reha mest et o meyden sâkiyâ

Nan istemem ab istemem âsâyiş ü hâb istemem
Yâran u ahbab istemem aşkın meyidir bes bana

Ne şems-i tâban isterim ne akl u ne can isterim
Ben aşk-ı canan isterim olsun bu can kurban ona

Aşkınla mahrem kıl beni hamr ile pür dem kıl beni
Şevkınla hemdem kıl beni oldur bana zevk u safa

....

Koy Hakkı bu şehvetleri hem devlet ü izzetleri
Terk eyle hep lezzetleri iç hamr-ı aşkı daima

(Dîvan, s. 47.)

Gazel

Gönül aşkında nâ-pervadır ey dost
Seni sevmek aceb sevdadır ey dost

Adû bilmez bu ma'nayı ki daim
Dil ü dîde sana me'vadır ey dost

Cemâlin arzu eyler kamu şey'i
Cihan pür şûr u pür kavgadır ey dost

İkilik perdesi ref' oldu dilden
Dü âlemden gönül yektadır ey dost

Çü gelmez hâtıra perva-yı ağyar
Gönül şûrîde hem şeydadır ey dost

Eğerçi rütbe-i akli oldu âli
Makām-ı aşk hem a'lâdır ey dost

....

Çü sensin evvel âhir sırr u zâhir
Bu Hakkı hîç ü na-peydadır ey dost

(Dîvan,s.53—54.)

Gazel

Aşk sultan-ı âlem-i candır
Aşk indinde akl nâdandır

Kuhdur hâk ü aşk bahr-i hayat
Akldır mûr u ol Süleyman'dır

Şah-ı aşk eylese kabul seni
Canı şükrane ver ki erzandır

Çünki gösterdi hüsn vechini aşk
Bendesi oldu kim ki sultandır

Küfr ü îmanı etme nisbet ona
Ol ayandır ki ayn-ı irfandır

Aşktır yâr-ı gâr-ı her âşık
Dilde dildâr u canda canandır

Aşk bâbâ-yı cümle âlemdir
Her işi halka lûtf u ihsandır

Buldu aşk ehli izzet ü rahat
Ki kamu şugl onunla âsandır

Hakkı eşyada onu seyr et kim
Mihri her zerreden dırahşandır

(Dîvan, s. 66—67.)

Gazel

Perde-i can içre aşkın nice bin envârı var
Hüsn-i aşk-ı pâk ile âşıkların bin kârı var

Akl der kim şeş cihetten taşra canın yolu yok
Aşk der vardır yakın yol nice bin seyyârı var

Akl bu bâzârı görmüş eylemiş bey'ü şira
Hem bu bâzar içre aşkın başka bir bâzârı var

Derd-keş âşıkların gönlünde yüz bin zevk olur
Tîre-dil âkıllerin kalbinde bin efkârı var

Akl der râh-ı fenaya gitme kim pür hârdır
Aşk der vardım fenaya nice bin gülzarı var

Aşk der ey akl varlık perdesin ref' eyle bak
Kim gönülde seyr edersin cennet ü enhârı var

Aşk-ı Hak Hakkı güneştir ebr-i harf içre nihan
Çün zuhur eyler huzurunda kimin güftârı var

(Dîvan, s. 69.)

Gazel

Halvetimden içeri geldi o dildar seher
Geldiğimden dedi namahreme sen verme haber

Dedim ey dost nice senden eser bulmak olur
Dedi çün kalmaya âlemde vücudundan eser

Dedim ey nur sana bakmak olur mu mümkün
Dedi mümkündür olursam sana ben nûr-ı basar

Dedim ey yâr sana ermek olur mu dedi kim
Bana vâsıldır o kim tenden eder cana sefer

Dedim ey can bulunur mu sana âlemde nişan
Dedi var sûret u ma'nada sana eyle nazar

Dedim ey aşk nesin ben neyim ü âlem ne
Dedi ben daneyim ü sen semer ü kevn şecer

Dedim ey mihr gönül vechi nedendir rûşen
Dedi ey Hakkı bana oldu mukabil bu kamer

(Dîvan, s. 76.)

Gazel

Canımız devlet-i derdinle deva bulmuştur
Gönlümüz saykal-ı aşkınla safa bulmuştur.

Cennet olmuş o gönül kim ola dostuyla müdam
Dûzah oldur ki heman halka riya bulmuştur

Aşkı sultan-ı kerîm anla veli hikmeti var
Hasta - dil ondan eğer cevr ü cefa bulmuştur.

....

Gönlümüz zulmet-i tenden hoş erişti cana
Sende ey aşk her âyine cila bulmuştur.

Ateş-i aşka yanan mevt ü sakardan geçti
Hakkı ol fani olup milk-i beka bulmuştur.

(Dîvan, s.89.)

Gazel

Ey ezelî refîkımız gülşenimiz baharımız
Ve'y ebedî şefîkımız mahrem ü yâr-ı gârımız

Aşk sen ey serverimiz hâzırımız huzurumuz
Mâye-i sekr ü şûrumuz sabr sen ey kararımız

Evvelimiz ahîrimiz zâhirimiz zamîrimiz
Yâr u mürîd ü pîrimiz mûnis ü gam-güsârımız

Nâzır-ı bî-nazîrimiz nâsır-ı bî-nasîrimiz
Dilber-i destgîrimiz cümleden ihtiyarımız

Âşık u hem habîbimiz nâsıb u hem nasîbimiz
İllet ü hem tabîbimiz talib-i inkisarımız

Râfi' u hem refîimiz sâni'u hem bedîimiz
Cami' u hem cemîimiz hasıl-ı kârubârımız

Cümleye eyledin atâ merhem ü mihnet ü şifa
Hakkı'ya bahş kıl fena ta ola fakr kârımız

(Dîvan, s. 93. 5. beyit, matbu nüshada
mevcut değildir.)

Gazel

Vasf-ı cemâl-i canan nutk u beyana sığmaz
Şerh-i kemâl-i hüsnü iki cihana sığmaz

Sîmurg-ı can-ı âşık her bir havada uçmaz.
Pervâz-ı şehperi çün heft-âsümana sığmaz

Gönlüm ayağı geçti aşkın defînesine
Öyle büyük defîne kevn ü mekâna sığmaz

Derdim ki hâl-i aşkı hıfz eylerim gönülde
Gördüm muhîti hergiz bir nâvedâna sığmaz

Hejdeh hezar âlem değmez bir arpayı kim
Canandan özge kalmaz bir şey cinâna sığmaz

Çün küfr-i zülfü dilde îmanım etti taze
Hâlâ senâdan özge bir söz lisana sığmaz

Koy mâsivâyı Hakkı çün gayr-i aşk-ı canan
Bu akl u fehme gelmez bu kalb ü cana sığmaz

(Dîvan, s. 100.)

Gazel

Kendi hüsnün vech-i dilberden hüveyda kıldı aşk
Çeşm-i âşıktan dönüp anı temâşa kıldı aşk

Âb u gilden gösterip aks-i cemâlin dem-be-dem
Şem'-i gül-ruhsâr u mâh-ı serv-i bâlâ kıldı aşk

Kendi câmından heman bir cur'a döktü hâke ol
Zu-fünûn-ı aklı hem mecnun-ı şeyda kıldı aşk

Gerçi dilber kendidir hem giydi âşık kisvetin
Pes cemâli cilvesin kendi temenna kıldı aşk

Gül yüzüne zülf-i müşgînden selâsil kıldı aşk
Ehl-i aşkı beste-yi zincîr-i sevda kıldı aşk

Sığmadı arz u semaya hüsn-i aşkın leşkeri
Bu aceb kim sîne-yi uşşakı me'va kıldı aşk

Nâr u nûr ile eder mahv ism ü resmin âşıkın
Seyr kıl Hakkı bu hoş resmi ki peyda kıldı aşk

(Dîvan, s. 113.)

Gazel

Aşk derdiyle derûnum doludur ma'mûrum
Zevk-i hamr ile dil ü can hoş olur mesrûrum

Aşk ile olsam olur her dil ü can içre yerim
Akla yar olsam o dem cümle gönülden dûrum

Aşk sultan-ı cihan imiş ona kul olurum
Tâ be-key vesvese-i akl ile ben mağrûrum

Aşktır cevher-i can cümleye oldur canan
Niçin ol mâder-i müşfikten ırağ u ûrum

Mahv-ı aşk olsam olur cümle cihan bir cevher
Her neye baksam o dem nâzır u hem manzûrum

Aşktır asl-ı cihan fer'a değişmem aslı
Zulmet-i fer'i kodum asl ile dolmuş nûrum

Mahv-ı aşk oldu kamu nâm u nişanım Hakkı
Gayri nisbetleri koy aşk ile ben meşhûrum

(Dîvan, s.135.)

Gazel

Aşk der kim cânda cananın benim
Hem gönül tahtında sultanın benim

İki âlemde benimsin ben senin
Her ne derdin olsa dermanın benim

Hüzn ile pâk eyle kalbin hanesin
Kim bu vîran içre mihmânın benim

Gamzemin cellâdı katl etse seni
Çekme baş ondan ki tavanın benim

Can-ı merg-endîşi terk et râhat ol
Can-ı câvîd ü dil ü canın benim

Lâf urursun kim muhibbim ben sana
Gice güzdüz lîk hâhânın benim

Âteş-i şevkım seni hâk eylese
Müjde kim hem Âb-ı hayvânın benim

Zâhir ü bâtın ne istersin beni
Evvel âhir çünki cûyânın benim

Olmuşum ey Hakkı heft-a'zâ sana
Şeş hudud u çâr erkânın benim

(Dîvan, s.136.5. beyit, matbu nüshada
mevcut değildir)

Gazel

Ey çenk perdelerde sıpâhânı isterim
Ey mutrib ol terâne-i sûzânı isterim

Hoş perde-i ırak ile uşşaka zevk ver
Kim râst bûselik hoş-elhânı isterim

Aşk ehlinin şehadetidir ilm-i musikî
Çün mü'minim şehadet ü îmanı isterim

Ol mâhîyim ki muztaribim cism-i hâkden
Derya-yı sâf-ı bî-ser ü pâyânı isterim.

Aşkın cemâli aksidir insanda hüsn ü ân
Dîdar-ı aşkı görmeye hûbânı isterim

Ref' eyle bu nikabı o vech-i cemîlden
Seyr-i ruh-ı muşa'şa-ı tâbânı isterim

Ey Hakkı çünki can-ı cihan aşk-ı pâk imiş
Candan o nûr-ı dîde-yi a' yânı isterim

(Dîvan, s. 139-140.)

Gazel

Bir Hudâ'dan gayri yâri istemem
Ol gülü bulsam bu hârı istemem

Gayri yârin var ise var anda kim
Dilde Bârî gayr-i Bârî istemem

Ondan özge baht u rahtı aramam
Zikr-i Hak'tan gayri kârı istemem

Dü cihanı ehline verdim heman
İsterim dildârı dârı istemem

Kâf-ı dilde olmuşum ankā-misâl
Kerkes-i murdar-hârı istemem

Bâz-ı sultanım onun destindeyim
Hâkdân içre gubârı istemem

Yâr-i gârım gam-güsârım Hakkı bes
İstemem ben gayri yâri istemem

(Dîvan, s.141.)

Gazel

Ne sâkîdir bu ki mest-i müdâmı oldu cihan
Ne bâdedir bu mahabbet ki câmı oldu cihan

Ne mâhîdir bu ki bu şest-i kainata düşer
Ne danedir ne hümadır ki dâmı oldu cihan

Gönül o gündüze ermiş ki rûzlar şebidir
O subh vechini görmüş ki şâmı oldu cihan

Zılâl-i âlem-i fâniyle kalma kalbine gel
O nuru bul ki zılâl u zalâmı oldu cihan

Ona ki tevsen-i nefsi mutî'u râm olmuş
Teyakkun ile hakikatte râmı oldu cihan

Cihan gulâmın olur ger gulâm-ı aşk olsan
Ki şâh-ı aşk gulâmı gulâmı oldu cihan

Kamu muradı kodu Hakkı kâmurân oldu
Ki her zamanda heman tıbk-ı kâmı oldu cihan

(Dîvan, s.150-151.)

Gazel

Kesildi ravza-i dilden heman su
Gel ey sâkî kerem kıl el-aman su

O sudan kim bu sular görmez anı
Verir kalbe hayat-ı câvidan su

Aceb menba'dır ol kim cünbişinden
Dolar her dem nice bin nehr-i can su

Heman bir lokma nân için gedâ-veş
Yüzünden dökme var ey mîhman su

Cihan baştan başa bir lokmadır çün
Ona hırs eyledin oldu nihan su

Bu hırsı terk ederse hût-ı canın
Varır bahrinde nûş eyler her an su

Hayat ol dem bulur bu ravza-i dil
Ki ol yemden dolar bâğ-ı cinan su

Revân u canın ol dem şâd olur kim
O deryadan dola canın revan su

Gönülden bâğ-ı aşk ey Hakkı ancak
O sâkîden bulur bu gülsitan su

(Dîvan, s. 162.)

Gazel

Gönül dilberdedir elhamdülillah
Lebi kevserdedir elhamdülillah

Ne ferzend ü zen ister dil ne ziynet
Ne sîm ü zerdedir elhamdülillah

Çü dil dilberle seyr eyler cihanı
Dahi bî- perdedir elhamdülillah

Gönül dostun tanır tenha cihanda
Adû güm-kerdedir elhamdülillah

Değil gam yağ olursa ten ki canım
Aceb hoş yerdedir elhamdülillah

Ko gitsin kışr-ı ten kim lübb-i hubla
Bu can perverdedir elhamdülillah

Derûn-ı dilde rûşen dîde-yi can
Ruh-ı enverdedir elhamdülillah

Arazdır âlem olmuş cevheri aşk
Gönül cevherdedir elhamdülillah

Ezelden hamr-ı aşkı içti Hakkı
Henüz ol serdedir elhamdülillah

(Dîvan, s. 162.)

Gazel

Dün gece havf u hatar gitti necâtım geldi
Zulmet-i şebde revan Âb-ı hayatım geldi.

Hasta-can teşne- ciğer düşmüş idim deşt-i dile
Nâgehan vakt-i seher azb ü furâtım geldi.

Hoş mübarek seher idi ne güzel gice idi
Ol şeb-i kadr ki bu taze beratım geldi

Şeker-i şükrü bu şükraneye candan saçtım
Ki dile dilber-i şîrîn-harekâtım geldi

Hamr-ı dîdar ile dil kendiliğinden gitti
Aşk-ı hoş-meşreb ü pâkîze -sıfâtım geldi.

Yazarım şevk ile evsâf-ı cemâl-i aşkı
Okurum zevk ile çün hoş negamâtım geldi

Halk ölüm sandığı hoş vuslat imiş ey Hakkı
Iyd-ı ekberdir o sanma ki memâtım geldi

(Dîvan, s.178.)

Gazel

Ey ol ki aşk nasîbin değil revâdır uyu
Yürü ki derd-i mahabbet bize devadır uyu

Bu aşk mezhebidir yetmiş ikiden taşra
Senin çü mezhebin emsâline riyadır uyu

Gıdamız oldu sürûr u aşâmız oldu elem
Senin ki himmet ü fikrin gam-ı ışâdır uyu

Sen altın ister isen biz bakır gibi eririz
Sana ki pister ü bâlîn çü kîmyadır uyu

....

Benim ki kan içerim sen ki çok yemek yersin
Pes ekl ü şürbe heman uyku iktizadır uyu

Demağı olmayan ey Hakkı buldu Kayyum'u
Senin ki taze dimağın dolu hevadır uyu

(Dîvan, s. 179.)

Gazel

Vasf-ı lisan seninledir vasf edemem gönül seni
Nutk u beyan seninledir vasf edemem gönül seni

Her hünerin kemâlisin her güzelin cemâlisin
Hüsn ile ân seninledir vasf edemem gönül seni

Şevk u taleb ki sendedir zevk u tarab ki sendedir
Aşk ile can seninledir vasf edemem gönül seni

Fikrin olursa bir Huda kalmaya sende mâsiva
Emn ü aman seninledir vasf edemem gönül seni

Olmasa kibr ile riya sensin o Beyt-i Kibriya
Genc-i nihan seninledir vasf edemem gönül seni

Olsa gılâf-ı ten cüdâ âyînesin cihan-nüma
Ayn-ı ayan seninledir vasf edemem gönül seni

Bilmedi kimse cevherin âleme doldu kevserin
Zevk-ı cinan seninledir vasf edemem gönül seni

Asl-ı cihansın ey gönül vasla mekânsın ey gönül
Kevn ü mekân seninledir vasf edemem gönül seni

Hükmüne Hakkı bendedir canı seninle zindedir
Cümle cihan seninledir vasf edemem gönül seni

(Dîvan, s. 181.)

Gazel

Ne devlettir ki dildârım sen oldun
Nedîm ü mûnis ü yârim sen oldun

Dil-i pür derdimin dermanı sensin
Şifa-yı can-ı bîmârım sen oldun

Sürûrumdan sığışmam bu cihana
Demâdem çünki gamhârım sen oldun

Bana hasm olsa âlem halkı gam yok
Ne korku çün nigehdârım sen oldun

Safalar hem cefalar bulsa canım
Refîk-ı cümle etvârım sen oldun

Sana dil vermişim ey can-ı âlem
Ezelden çünki dildârım sen oldun

Güzeller vasfın etsem dilde sensin
Muradım cümle muhtarım sen oldun

Desem ism-i şerîfin ya demezsem
Dilimde cümle güftârım sen oldun

Sana ta'zîm eder dillerde Hakkı
Der inkârım yoğ ikrârım sen oldun

(Dîvan, s. 118.)

Gazel

Şems arar der ki âfitab kanı (hani)
Her yana su akar ki âb kanı

Dün gece hâb dîdeden sordu
Ey cihan seyr eden de hâb kanı

Mest kendin arar sorar halka
Der ki ol bî-hod u harab kanı

Devr eder bâde ehl-i işretini
Meclis içinde der şarab kanı

Cümle sergeşte muztarib olmuş
Rahat olmuş bî-ıztırab kanı

Cümlesi perdelerde kendin arar
Ârif-i nefs eder hicab kanı

Yâr-i hoş bî-nikab seyr eyler
Der benimçün aceb nikab kanı

Kenz-i dil fethidir çü fakr u fena
Ne sorarsın ki feth-i bab kanı

Şems-i rûhun gönülde seyr eyle
Sorma Hakkı ki âfitab kanı

(Dîvan, s. 183.)

4 — Tefvîzname (Muhammes)

Hak şerleri hayr eyler
Zann etme ki gayr eyler
Ârif onu seyr eyler

Mevlâ (Allah) görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Sen Hakk'a tevekkül kıl
Teslîm ol râhat bul
Sabr eyle ve râzı ol
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Kalbin ona berk eyle
Tedbîrini terk eyle
Takdîrini derk eyle
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Hallâk-ı Rahîm oldur
Rezzâk-ı Kerîm oldur
Fa'âl-i Hakîm oldur
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Bil Kādı-yı Hâcâtı
Kıl ana münâcâtı
Terk eyle mürâdâtı
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Bir işi murad etme
Olduysa inad etme
Hakk'dandır o redd etme
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Hakk'ın olıcak işler
Boştur gam u teşvişler
Ol hikmetini işler

Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Hep işleri fâyıktır
Birbirine lâyıktır
Neylerse muvâfıktır
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Dilden gamı dûr eyle
Rabb'ınla huzûr eyle
Tefvîz-i umûr eyle
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Sen adli zulum sanma
Teslîm ol oda yanma
Sabr et sakın usanma
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Dime şu niçin şöyle
Yirincedir ol öyle
Bak sonuna sabr eyle
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Hiç kimseye hor bakma
İncitme gönül yıkma
Sen nefsine yan çıkma
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Mü'min işi reng olmaz
Âkil huyu ceng olmaz
Ârif dili teng olmaz

Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Hoş sabr-ı cemîlimdir
Takdîr-i kefîlimdir
Allâh ki vekîlimdir
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Her dilde O'nun adı
Her canda O'nun yâdı
Her kuladır imdâdı
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Nâçar kalacak yerde
Nâgâh açar Ol perde
Derman eder Ol derde
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Her kuluna her anda
Geh kahr u geh ihsanda
Her anda O bir şanda
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Geh Mu'ti ve geh Mâni'
Geh Zârr u gehî Nâfi'
Geh Hâfız u Geh Râfi'
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Geh abdin eder ârif
Geh eymen ü geh hâif
Her kalbi O'dur sârif

Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Geh kalbini boş eyler
Geh hulkunu hoş eyler
Geh aşkına duş eyler
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Geh sade ve Geh rengîn
Geh tab'ın eder sengîn
Geh hurrem ü geh gamgîn
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Az ye az uyu az iç
Ten mezbelesinden geç
Dil gülşenine gel göç
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Bu nâs ile yorulma
Nefsinle dahi kalma
Kalbinden ırağ olma
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Geçmişle geri kalma
Müstakbele hem dalma
Hâl ile dahi olma
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Her dem O'nu zikr eyle
Zeyrekliği koy şöyle
Hayrân-ı Hak ol söyle
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler

Gel hayrete dal bir yol
Kendin unut O'nu bul
Koy gafleti hazır ol
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Her sözde nasihat var
Her nesnede ziynet var
Her işte ganimet var
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Hep remz ü işarettir
Hep gamz u beşarettir
Hep ayn-ı inayettir
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Her söyleyeni dinle
Ol söyledeni anla
Hoş eyle kabul canla
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Bil elsine-i halkı
Aklâm-ı Hak ey Hakkı
Öğren edeb ü hulku
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Vallahi güzel etmiş
Billahi güzel etmiş
Tallahi güzel etmiş

Allah görelim netmiş
Netmişse güzel etmiş

(Marifetname, s. 385.)

5 – Medhi'l-Mâ (Suyun Medhi)

Su vadi-yi hayrette her seng ile ceng eyler
Deryasına vuslatta âheng-i peleng eyler

Su alçağa meyl eyler hoş savt ile hoş söyler
Reftârına bak neyler san şîve-i leng eyler

Su havza kudûm eyler şevk ile hücûm eyler
Hem nağme-yi Rûm eyler hem raks-ı Fireng eyler

Su ayn-ı necât olmuş eşyaya hayat olmuş
Bil azb ü furât olmuş ol zevk-ı neheng eyler

Su teşnesi her hasta olmuş ona dil-beste
Uşşakına peyveste hoş naz u direng eyler

Su teşnesini bulsa hoş berd ü selâm olsa
Yangın yüreğe dolsa ol nâra ne reng eyler

Hakkı su gibi gitsin derya-yı dile yetsin
Koy bahr ile fahr etsin bârandan o neng eyler

(Dîvan, s. 195.)

6 — Rubailer

Ya Rab beni su'-i hulk-ı dedden kurtar
Herkesten olan kabul u redden kurtar
Benden beni dûr kıl seninle meşgul
Mest eyle cemî'-i nîg ü bedden kurtar

Bir bahr ne eksilir ne artar aslâ
Emvâcı gelir gider o bahre vaslâ
Eşya ki o mevcler gibidir mislâ
Kalmaz iki an içinde baki faslâ

Ey Hakkı bu ecsâm-ı mücessem hiçtir
Bu daire-i çarh-ı muazzam hiçtir
Koy kevn ü fesadı onu derhem hiçtir
Bil Hakk'ı var anla cümle âlem hiçtir

Ah savm ile bağlasam dehânı hani
Akl okusa nüsha-yı cihanı hani
Dil bilse o ma'na-yı nihanı hani
Can bulsa o can-ı canı hani

Mevlâsına kul olan gönül şâh oldu
Hoş-hâtır olup onunla âgâh oldu
Vahdette gönül çü Ka'betullah oldu
Bi-sa'y ü sefer huzura hemrâh oldu

Hakkı bunu bil ki sen fikirsin ancak
Bâkî kalanın kemikle kıldır ancak
Fikrin gül ise hemîşe gülsün elhak
Gönlünde ne fikr ise sen olsun mutlak

Hakkı onu fikr ederse dil bir sâat
Efdaldir ol etmeden nice yıl tâat
Pes nefy-i vücud fikrini kıl âdet
Tâ kalmaya sende gayri fikre tâkat

Ey rûh bu cism-i hâki mi istersin
Yâ sendeki aşk-ı pâki mi istersin
Ger ârif-i Hak isen niçin ararsın
Ger olmadın âşina kimi istersin

İhlâs-ı avamdan riya-yı ârif
Efdaldir o bin mertebe olma ânif
Arif ki riya eder o hıfz-ı Hak'tır
Mahcûb-ı hulûsî nefs içindir hâif

Nefsim beni aldamakta fırsat bekler
Çün sofra bulur o dem çekip emekler
Tergîb eder efrât yemek içmekler
Düşman beni dosttan alıkor eğler

Söz var ki o halk içinde olmuş destan
Söz varki o hulk içinde olmuş pinhan
Pinhan sözü dilde sakla hiç etme ayan
Tâ kalmayasın nedâmet içre nâlan

Mahlûk-ı Hudâ'ya şefkat et rahmet bul
Eblehlere hilm ü hürmet et râhat bul
Sen herkese rıfk u rağbet et rif'at bul
Ger edemedinse uzlet et izzet bul

Hakkı sana dost olan olur hem düşman
Su misli seni içen eder bevl o zaman
Yay gerçi oku eder derâguş heman
Kendinden ırağa atar oku o keman

Hakkı nice bin safâ ki ettin düştür
Her ne ki görüp deyip işittin düştür
Etrafa seğirtip başa gittin düştür
Bu kim oturup râhata yettin düştür

(Saadetname, Dîvan, s. 197-206.)

7 — Maniler

Oldum sana hem-sâye
Sal üstüme hem sâye

Mihrin bana versin fer
Her niçe ki şems aya

Dil sende ya bendedir
Azâde ya bendedir
Yabanda değil bende
Gümgeşte ya bendedir

Dendandır inci denden
Fark olmaz inci tenden
İncitme can gönül yap
İncinme incitenden

Sen benliği koy hâk ol
Bed-hûları at pâk ol
Şehvetle gazabdan geç
Dol aşk ile bî-bâk ol

Dilberdeki ol ân var
Ol fer'iden usan var
Sen sende bul ol mihri
Kim aksidir ol envar

Koy nîg ü bedügânı
Aç dildeki dükkânı
Can ver gam-ı aşkı al
Bul sendeki dü kânı

Eyyâm-ı ömür ondur
Kabr içre tenim undur
Alemde ne ün versem
İşittiğim ol ündür

Candandır o dil beri
Kim buldu o dilberi

Âlem ki dıraht olur
Olmuştur o dil beri

Dil sevdi o cananı
Ah bulsa bu can anı
Seyr eylese ol yüzden
Hüsnü dil ü can anı

Sînemde çü balgam var
Nîsyan çoğ u bil gam var
Dil bahri hurûş eyler
Anda nice dalgam var

(Dîvan, s. 195. Bkz. Bibl. Â. Çelebioğlu, Erzurumlu İ.Hakkı'nın Manileri.)

3 — İbrahim Hakkı'nın Bazı Dervişlerine Yazdığı (Manzum) Mektuptur ki Vasl(Vuslat)namesidir :

Hak ismiyle bu nameye başladım
Ve hamd ile can cana bağışladım

Habîbine olsun salât u selâm
Dahi âl ü ashâbına bi't-tamam

Ve ba'de bize geldi mektûbunuz
Ve ma'lûmumuz oldu matlûbunuz

Suâlin cevabı budur ey ahî
Gönül derdine hoş devadır dahi

....

On âfetten et kalbini tahliye
Onu on güzel huyla kıl tahliye (tatlandır)

....

Biri bu ki gafletten et tahliye
Derûnun teveccühle kıl tahliye

Sakın kendi kalbinden olma baîd
Ki dergâh-ı Hak'dır gönül ey saîd

....

Cihan ehli nefs için eyler dua
Koy ol düşmanı dosta sen kıl gına

....

İkinci bu kim şirkten tahliye
Dilin eyle tevhîd ile tahliye

....

Üçüncü edip kalbini tahliye
Hazerden tevekkülle kıl tahliye

Sakın kimseden kılma havf u hazer
Derûnunda bir şeyden etme keder

Kamudan sana Rabb'ini bil karîb
O'na i'timad et ki oldur Rakîb

Ne sıhhat ne ni'met ne mansıb ne mal
Ne devlet ne san'at ne izz ü kemâl

Ne mülk ü akar u ne kisb ü ne kâr
Sakın bunlara etme hiç i'tibar

....

Ve altıncı hem kibrden tahliye
Dilin kıl nihan züll ile tahliye

....

Onuncu vücudundan et tahliye
Derûnun fena birle kıl tahliye

Sakın yok yere varlık etmeyesin
Vücudun günahına batmayasın

Enaniyetinden heman çıka gör
Dahi varlığın kasrını yıka gör

....

Bunu yazdı Hakkı be-taklîd ü kâl
Ona olmadıysa sana ola hâl

Yüz on altı beyt içre buldu hitam
Tamam oldu mektubumuz vesselâm

(Dîvan, s. 217-221)

9 -- Vasiyetname-i Hakkı (İ.Hakkı'nın Tavsiyeleri):

Allah adını gönlünde zikr et
Her demde teveccüh ile fikr et

Gafletten uyan ko her hevayı
Bil var yok anla mâsivayı

Tevhîd-i fiâl edip metîn ol
Fa'âl'e tevekkül et emîn ol

Tedbîr ü gumûmdan baîd ol
Tefvîz-i umûr edip saîd ol

Emrâz u belâlara sabûr ol
Teslîm ü rıza ile şekûr ol

Sabr eyle teennî et selîm ol
Sabr eyle tahammül et halîm ol

Ta'zîm-i Huda'da ihtimam et
Mahlûkuna şefkati tamam et

Afv eyle kusûru nefret etme
Setr eyle uyûbu gıybet etme

İncitme kimseyi rahîm ol
Tatyîb-i havâtır et kerîm ol

Rıfk ile halâyıka halîl ol
Kibr etme gönülde pek zelîl ol

Sen benliği terk edip fakîr ol
Nefy et bu vücudunu hatîr ol

Hakkı heman ol fakîr ü fânî
Tâ kim bulasın onunla ânı

(Dîvan, s. 230.)

10 — **Alâmât-ı Cemâl-i Nisvânı...** (Kadın Güzelliğinin Alâmetlerini) **Bildirir:**

Hüsn-i zenâna delil
Otuz iki resm bil

Dört yeri lâzım siyah
Saç kaş u kirpik göz ah

Dört yeri ak ola zeyn
Levn ü diş ü zafr u ayn

Dört yeri lâzım kızıl
Hadd ü leb ü lisse dil

Dört yeri vâsi' gerek
Kaş göz ü sîne göbek

....

Dördü küçük olmalı
Enf ağız ayağ eli

Savt u beli ince hem
Şekli de bir nice hem

Lahmı semîn ü tarî
Olmalı kıldan berî

Böyle kıyafetli ten
Olsa güzeldir o zen

Böyle ki zen hûb olur
Hulku da mahbûb olur

(Marifetname, s. 213)

11 — Kıyafet-i A'za... (Beden yapısıyla karakter münasebetleri):

Kim ki boyudur tavîl
Sade-dil olur cemîl
Kim ki boyudur kasîr
Hîlesi vardır kesîr
Kim ki vasat boyludur
Âkil ü hoş huyludur
Kim ki saçı sert olur
Akl ile cür'et bulur
Kim ki saçı nerm olur
Ebleh ü bî-şerm olur
Kim ki saçı sarıdır
Kibr ü gazab kârıdır
Kim ki saçıdır kara
Sabrı var onun ara
Kumral ise saç güzel
Sahibidir bî-bedel
Saçı az olur lâtif
Oldu arîf ü zarîf
Saçı çok olsa zenin
Fehmi az olur onun
Başı küçük aklı az
Olsa ona deme raz
Başı büyük olanın
Aklı çok olur onun

....

İnce olan kaş ucu
Fitnedir işi gücü
Kaşta çok olan kılı
Müksir olur gussalı

Kaşı açık doğrudur
Çatma ise uğrudur
İnce kaş olur cemîl
Kibre tavîli delîl
Kaşı mukavves olan
Dilber olur her zaman
Göz çukur olsa kalîl
Olmuş o kibre delîl
Çeşmi siyahtır muti'
Çeşmi kızıldır şeci'

....

Noktalı göz ok olur
Değmesi pek çok olur

....

Vechi pek uzun olan
Lâf ile söyler yalan
Kim ki turuştur yüzü
Telh olur ekser sözü

....

Ağzı büyüktür şecî'
Eğri olandır şenî'

....

Er kişi sesli zenan
Ekseri söyler yalan
Kim ki sesidir kaba
Himmeti var merhaba
Ses çatal olsa o can
Halka eder bed-güma
Umma sen ondan haya
Handesi çok olsa ha
Yüz güleç ü söz leziz
Olsa o candır aziz

....

Dişleri iri olan
İşler ol ekser yaman

Mu'tedil olsa dişi
Sıdk u safadır işi

....

Eğri omuzlu kişi
Eğrilik olur işi

....

Ger küçük olduysa el
Bî-bedel oldur güzel

....

Tırnağı yumru çızık
Olsa o bilmez yazık

....

Ger beli ince olur
Şekli yerince olur

....

Batnı büyüktür gabî
Batnı küçük çelebi

....

Oyluğu enli olan
Tenbel olur bî-güman

....

Ökçesi yufka olan
Dilber olur bî-güman
Ayağı enli kişi
Cevr ü cefadır işi

....

(Marifetname, s. 211 vd. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Bibl. Â.Çelebioğlu, Kıyafe(t) İlmi...)

12 — İhtilâcname (Seğrimename)

İhtilâc-ı fark-ı ser
Câhtan verir haber
İhtilâc-ı pîş-i ser
Oldu devlete eser

....

İhtilâc-ı fevk-ı leb
Sağda rızk u sol tarab

....

İhtilâc-ı zir-î leb
Sağ u solda yahşi hep

....

İhtilâc-ı bâzu el
Bağda rızk u solda mal

....

İhtilâc-ı sadr olur
Sağı hüzn ü sol sürur

....

İhtilâc-ı batna tam
Sağda vasl u solda kâm

....

İhtilâc-ı uyluk ol
Sağı mihr ü sol oğul

(Marifetname, s. 215.)

13 — (İtikadname)

Huda Rabb'im benim hakkā Muhammed'dir resûlullah
Hem islâm dînidir dînim kitabımdır Kelâmullah

Akayid içre ehl-i sünnet oldu mezhebim cem'â
Amelde Bû-Hanîfe mezhebimdir mezhebim vallah

Dahi zürriyyetiyim Hazret-i Âdem Nebînin hem
Halîl'in milletiyim dahi kıblem Ka'be Beytullah

....

Huda vardır velî varlığına yok evvel ü âhir
Yine ol varlığıdır kendiden gayri değil vallah

....

Hak'ın mükrim ibâdıdır melekler yerde göklerde
Avâmından avâm-ı nâsı efdal eylemiş Allah

Yemek içmek hem erkeklik dişilik yoktur onlarda
Hak'a hiç âsî olmazlar muti'dirler li-emrillah

....

Hak'ın yüz dört kitabı kim nebîler üzre inmiştir
Kütübdür onların dördü suhuf yüzü kelâmullah

....

Nebîler ismini bilmek dediler bazılar vacib
Yigirmi sekizin bildirdi Kur'an'da bize Allah

....

Kabirde meyyite Münker Nekir dört şey sual eyler
Ki Rabb'in kim nebin kimdir nedir dînin ve kıblen gâh

....

Huda otuz iki farzı ibâdına buyurmuştur
Kamusun farz bildim boynuma aldım be-tav'ullah

Şurûtu beştir islâmın ki tevhîd ü salât u savm
Zekât u hac ganîler hakkına farz eylemiş Allah

Namazın şartı hariçte olanlar altı farz olmuş
Ve erkânı içinde oldular hem altı farzullah

Dışındaki tahâret setr-i avret vakti bilmektir
Ve abdest almak u niyyet hem istikbâl-i Beytullah

....

(Marifetname, s. 263 vd.)

14 — Sâl-i Türk (Türk Takvimi)

Allah adı hoş işler evvelidir
Her dem Allah diyen kişi velîdir

Hamdülillah dahi salât u selâm
Fahr-i kevneyn ü âline müdam

Ba'd-ı ism-i İlâh u hamd ü salât
Sâl-i Türkî oldu seksen üç ebyat

Hakkı der sâl-i Türkî nazm ettim
Nisbet-i hükm-i remzine yettim

Cümle ahkâmı sâl-i Türkânî
Hükemâ mezhebince bil anı

Hükemâ kavlin i'tikad edemem
Hem de küllî yalan diyip gidemem

Ekser ahvâle vâkıf olmuşlar
Akl ile tecrübeyle bulmuşlar

Sâl-i Türkân ki devri daimdir
On iki cânavarla kāimdir

Yılda bir cânavar huyuyla revan
Muttasıl ola cümle halk-ı zaman

Faredir pes bakarla kaplandır
Sonra tavşan semekle yılandır

Andan attır ganemle maymundur
Murgdan seg ile hug ol oyundur

Bin yüz altmış beş oldu çünki bu yıl
İki bin altmış üçte Rûmî bil

Mâh-ı âzerde oldu altmış u çâr
Otuz üç yılda bir tedâhül var

Olsa âzerle bir muharrem hem
Sâl-i hicrin birini tarh et o dem

Bilmek istersen olduğun sâli
Nisbeti kangı cânavar hâli

Bak bu tarih-i hicriyette o sal
Vâki' olan sinîn-i Rûmîden al

Ol üç sâli tarh kıl be-neşat
Sonra on ikişer edip iskat

Kaç sene kalsa fareden başla
Bir sene her birine bağışla

Hangi hayvanda âhir olsa heman
Ol yılın hâkimidir ol hayvan

....

Bulsa bir kimse doğduğu sâli
Bilinir tab'u huy u ahvâli

Çün gelir sâl-i fare hoşluk ola
Evsat-ı sâlde çok yağışlık ola

Âhir-i sâlde fitneler uyanır
Ceng olur niceler deme boyanır

....

Ol yılın evsatında doğa veled
Dediler ol yalancıdır huyu bed

....

Çünki kaplan yılı gelir be-teab
Halka düşer adâvet ile gazab

....

Zelzele ola bazı sahrada
Keştiye âfet ere deryada

....

Çünki maymun yılı gelir hayırsız
Çok olur yankesici hem pirsiz

....

(Marifetname, s. 136-137. Bu konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Osman Turan, Oniki Hayvanlı Türk Takvimi, İstanbul, 1941.)

15 — Tertîbü'l-Ulûm (İlimlerin tertibi)

Ey ilmi talip ve'y tab'ı eslem
Hem fehmi zeyrek aklı müsellem

Allah bize iş arz eylemiştir
İlm ü amel hem farz eylemiştir

Olmak dilersen kâmil efendi
Candan kabul et bu nush u pendi

Kul olma halka âzâde cansın
Hikmet yitirmiş hem arayansın

Etme teehhül kâm almadıkça
Bahr-i ulûma bir dalmadıkça

Göç karyeden geç evden dükândan
Gel hücreye kaç havf u ziyandan

Ol ehl-i ilme tenha mekândır
Hısn-ı hasîndir dârü'l-amandır

Hücre güzeldir medrese hoştur
Ol pür ilimdir taşrası boştur

Bulmak dilersen emn ü selâmet
Gir hücreye kıl sabr u kanâat

Yaz anda oku kesb-i kemâl et
Her ilmi öğren hem gavrına yet

Bir günde oku sen iki dersi
Bir madde bir de şer'î ya Fürsî

Fevt etme dersi ömr etme zâyi
Tut ders ü devri her şugle mâni

İlm ile olsun fikri hayâlin
Tâ düzgün ede Hak cümle nâlin

Her hafta beş gün tahsil edersin
Cum'a ve salı tatil edersin

Her ne okursan ger çok u ger az
Her bir kitabı sen ders-be-ders yaz

....

Sen ilmi saklı hiç tutmayasın
Şakirt okut kim unutmayasın

....

(M.İbrahimhakkıoğlu, E.İ.Hakkı, s. 64-65.)
Sly. Ktp. Nafiz Paşa bl. nr. 1447. yk. 18^{b} - 23^{a}.

125 beyitli bu mesnevîsinde **İbrahim Hakkı**, manzum eserlerin ezberlenmesi kolaylığını belirtirken okunmasını, ezberlenmesini tavsiye ettiği kitapları da zikretmekle aynı zamanda indinde ve devrinde bazı muteber ve meşhur eserleri de bildirmiş oluyor:

İlm-i lügatten başlarsan evvel
Manzum kitaplar hıfzıdır eshel

Yusuf lügat hoş bil **Birgili** hem
Fehm et ki oldur dîn için elzem

Ondan okursan Münye-Musallî
Tuhfe-Fıkıhtan bil bul tesellî

Ta'lim-Muallim hoş fehm edersin
İlmin tarîkın bulur gidersin

Bunlarla hıfz et Manzum Akâyid
Hem Şükr-name bil bu fevâyid

Bâb-ı Şurût-ı Manzûm-ı Rumî
Hem oku bu Tertîb-i Ulûmu

Manzûm Hilye Hâkanî'yi bil
Hayriyye bil ol her hayra vasıl

Dîvanî hattın bil amma yazma
Dünyaya mail olup da azma

(Mecmuatü'L-Hakkı, İst. Arkeoloji Müz. Ktp. nr. 576, yk. 4ª. Ayrıca bkz. Bibl. Â. Çelebioğlu, Türk Edebiyatında Manzum... s. 156.)

16 — Hasankalesi (Medhiyesi)

Mübarek mekândır Hasankal'ası
Kamu zevke kândır Hasankal'ası
Suyu hoş havası kışı mu'tedil
İrem'den nişandır Hasankal'ası

....
Gündüz kuş sadası gece kurbağa
Ne tesbih-handır Hasankal'ası
Gelir seyre uşşak etraftan
Gül-i âşıkandır Hasankal'ası

....

Kamu halkı zeyrek arîf ü zarîf
Dolu aşk u candır Hasankal'ası
Ağır uslu hoş huylu halkı muti'
Pür emn ü emandır Hasankal'ası

Kimi va'z dinler kimi ders okur
Dolu müslümandır Hasankal'ası
Edebli hayâlı zeni ehl-i ırz
San evvel zamandır Hasankal'ası

Bir âyînedir yahşiye yahşidir
Yamana yamandır Hasankal'ası
Gel ey Hakkı bunda huzur eyle kim
Huzur-ı cinandır Hasankal'ası

(M.İbrahimhakkıoğlu, s. 53-55.)

17 -- Bitlis (Medhiyesi)

Huda'nın cennetidir şehr-i Bitlis
Cihanın ziynetidir şehr-i Bitlis
Gönüller minnetidir şehr-i Bitlis
Ki dünya cennetidir şehr-i Bitlis

....

Bu şehrin bahçelerdir sol u sağı
Çü aynı selsebil akar bulağı
Müzeyyendir bulakla her sokağı
Bu dünya cennetidir şehr-i Bitlis

....

Müşerreftir bu camilerle Bitlis
Bu Gökmeydan'da hoştur cây-ı tedris
Eder talipleri her ilme te'sis
Bu dünya cennetidir şehr-i Bitlis

Bunun hammamlarıdır germ ü pürnur
Tecerrüd ehlin eyler pâk ü mesrur
Derûnudur perî-rûlarla ma'mur
Bu dünya cennetidir şehr-i Bitlis

....

Bu şehrin hanları hoş hanedandır
Ki nesl-i Keykubad-ı âli-şandır
Kamunun ceddi ol şah-ı cihandır
Bu dünya cennetidir şehr-i Bitlis

Ne varsa âhirette bunda hem var
Bu şehr olmuş misâl-i cennet ey yâr
Kusur u hûrî vü enhâr u eşcar
Bu dünya cennetidir şehr-i Bitlis

....

Gel ey Hakkı bu şehrin kadrini bil
Ki madem bundasın zevk u safa kıl
Heman ol bunda üns-i Hakka mail
Ki dünya cennetidir şehr-i Bitlis

(M.İbrahimhakkıoğlu, s. 103-106.)

18 — Hayâlât-ı Muhâlât

Bin çay akıp bir olsalar
Bir kaya başın bulsalar
Ol kayadan dökülseler
Seyreyle sen gümbürtüyü

Bin pek büyük top sürseler
Keskin barut doldursalar
Bir elden ateş vursalar
Seyreyle sen gümbürtüyü

Yüz bin davullar alsalar
Hep bir araya gelseler
Andan çomağı çalsalar
Seyreyle sen gümbürtüyü

Yüz bin kazanlar alsalar
Bir dağ başından salsalar
Hep bile yuvarlansalar
Seyreyle sen gümbürtüyü

Bin küp satın alınsalar
Bir kayadan salınsalar
Birbirine çalınsalar
Seyreyle sen gümbürtüyü

Bin aygır eşşek sürseler
Bir künbete doldursalar
Bir perdeden anırsalar
Seyreyle sen gümbürtüyü

Hanende çok aldırsalar
Künbette ses kaldırsalar
Hem erganun çaldırsalar
Seyreyle sen gümbürtüyü

Hammam içi dolsa zenan
Kaynar sular olsa revan
Tas u legen etse figan
Fikreyle sen gümbürtüyü

Çermik safasın sürseler
Havzı yüzünde dursalar
Yüzgeçle ayak vursalar
Seyreyle sen gümbürtüyü

Hakkı bahar olsa zaman
Ra'd ile berk olsa ayan
Ol sayhadan dolsa cihan
Seyreyle sen gümbürtüyü

İnâyetname, mecmuatü'l- Meânî, İst.
Arkeoloji Müz. Ktp. nr. 576, yk. 133[a-b].

SÖZLÜK

– A –

âb	: su.
abd	: kul.
Âb-ı Hayat	: İçenin ölümsüz, ebedî hayata kavuştuğu veya hasta ise iyileştiği, yaşlı ise gençleştiği, çirkin ise güzelleştiği telakki edilen efsanevî bir su. Diyar-ı zulumat (Karanlıklar Ülkesi)ta bulunan bu sudan sadece Hızır ve İlyas aleyhisselâmların içebildiği inancı yaygındır. İskender, bütün arama ve arzusuna rağmen bu sudan içememiştir. Ab-ı beka, ab-ı cavid, ab-ı hayvan, ab-ı Hızr, ab-ı İskender, ayn-ı hayat, beka şarabı, çeşme-i can, çeşme-i Hızır, hayat pınarı, mâü'l-hayat, şarab-ı beka, zülâl-i beka vs. şekillerde geçebilir. Mecâzen edebî ve tasavvufî olarak tevhid, iman, islâm, Ka'be, Kur'an, Hz. Peygamber, onun, sevgilinin, velî kimselerin sözleri, aşk, sevgili, vuslat, dudaklar, şarap, ilahî aşk şarabı vs. Ab-ı hayat karşılığında kullanılmıştır.
Âbîn	: Yakınında zift, karasakız (mumya) madeni bulunan bir köy adı.
âbir	: Gül vs. gibi bazı kokulu çiçeklerin miskle karıştırılıp döğülmesinden meydana gelen kokulu madde.
âdâb	: edebler, usuller, esaslar, kurallar.
âdât	: adetler, sayma, sıralama.
adâvet	: düşmanlık.
adû	: düşman.

âfitâb	: güneş.
âgâh	: uyanık, haberdar, bilgili.
agleb	: en gâlib, en üstün.
ağyâr	: başkaları, rakipler. Edebî olarak sevgiliyi sevdiğini iddia eden sahte âşıklar; tasavvufî olarak mâsiva, kesret yani sevgiliden, Hak'-dan gayri herşey mânâsındadır.
âheng	: çalıp çığırma.
ahî	: kardeş.
âhir	: son, sonuncu.
âhir-i devr	: dünyanın son.
ahkâm	: hükümler, emirler, kanunlar, hikmetler.
ahlât-ı erbaa	: dört karışım. Kan, balgam, sevda ve safra olmak üzere insan vücudunda bulunan dört unsur. Bunların dengeli oluşu sıhhate, dengesizliği, azlığı veya çokluğu hastalığa sebeptir.
ahteran	: yıldızlar.
ahval	: haller.
ahz	: alma, alınma, tutma, tutulma.
akâyid, akâid	: akîdeler, îtikad olunan şeyler. İnanç ve ibadetle ilgili konular.
akd	: bağ, düğüm, düğümleme, bağlılık, bağlanma.
akdâm	: ayaklar.
âkıbet-bîn	: sonu, âkıbeti gören.
âkıl	: akıllı.
aklâm	: kalemler, yazılar.
akl-ı evvel	: Akl-ı küll veya Rûh-ı a'zam da denilir. İlk akıl, tam akıl, herşeyi kavrayan akıl. Sûfîlere göre Cenab-ı Hakk'ın aktif tecellisidir. Hakîkat-ı Muhammediye'ye de denilir.
akl-ı mead	: kâmil, sağlam akıl. Mânâ, âhiret âlemini idrak edebilen, geleceği, âhiret hayatını kavrayabilen akıl. Dünya hayatını, geçimini düzenleyen akla da akl-ı meaş denilir. Birincisi iman, irfan ve ilim sahiplerinde bulunur; nefis terbiyesi ve mücadelesiyle gelişir.

İkincisi herkeste bulunur. Birinciye havas ehli ikinciye avam ehli de denilir.

âl	: soy, sülale
alâmât	: alâmetler, işaretler, nişanlar.
alâmet	: işaret, iz, nişan.
alâyık	: alâkalar, ilgiler, dünyaya, mâsivaya (bkz.), kesrete (bkz.) ilgi, bağlılık.
alenen	: açıkça.
âlî	: a'lâ, yüce, yüksek, üstün.
Alîm	: Çok bilen, bilgisi ezelî ve ebedî olan, Allah, Cenab-ı Hakk'ın isimlerindendir. Gizli açık herşeyi bilen demektir. İnsan için âlim sözü kullanılır.
âli-şan	: şerefi yüce ve büyük olan
allâme	: çok bilgili kimse.
a'ma	: kör, görmeyen.
amel	: dînî emir ve yasakları yerine getirme.
âmil	: amel eden, uygulayan.
ân	: güzellik.
anâsır-ı erbaa	: dört unsur. Ateş, hava, su ve toprak olmak üzere hayatın, insan vücudunun dört temel unsuru telakkî edilir.
anîf	: sert, kaba, katı.
araz	: cevherle görünen, ancak cevherle var olabilene denilir. Aslî olmayıp sonradan olma ve geçici hâl, sıfat veya surettir. Cevher ise zatiyle kaim, aslî ve daimdir. Beden, rûha nisbetle araz, ruh ise cevherdir. Tasavvufî açıdan Cenab-ı Hak cevher, bütün mahlûkat mezahir (tezahür ve tecellî yeri, vasıtası), suret ve arazdır.
arîf	: çok ârif, bilgili veya tanınmış kimse.
arz	: enlem, paralel.
âsan	: kolay.
âsar	: eserler.
ashab	: arkadaşlar, Hz. Peygamber'in sohbetiyle şereflenen kişiler, sahabe.

asr : İkindi, asır, yüzyıl.
aşâ : akşam yemeği.
âşinâ : bildik, tanıdık.
atâ : verme, ihsan, bağış.
âtıl : işlemez, tesiri olmayan.
avam : halk, cahil kimseler.
ayan : açık, belli âşikâr, görünen.
Ayaz (ayas) : Çobanken Sultan Gazneli Mahmud'un en yakını, en güvendiği dostu ve nedîmi olan kimse. Dolayısiyle yakın arkadaşlığı temsil eder.
ayn : göz.
a'za : uzuvlar, organlar.
âzad : serbest, hür.
azb : tatlı, hoş.
âzer : Mart ayı, ateş, İbrahim Peygamber'in babası veya amcası.
Azrâ : bâkire. Vâmık ile Azra hikayesinin kadın kahramanının adı.

— B —

bab : kapı, bahis, bölüm.
ba'd : sonra.
ba'de : sonra.
bâde : şarap.
ba'dehu : sonra, ondan sonra.
bahr : deniz.
Bahr-i Muhît : okyanus, büyük deniz.
bahş : bağışlama.
baîd : uzak.
bakar : öküz, sığır.
bâlâ : yüksek, yüce.
balgamî : balgamla ilgili, balgamı galib olan. Dört karışımdan biri. (bkz. Ahlat-ı erbaa)
bâliğ : ulaşma, ulaşan, varan, erişen.
bâlin : yastık.
bâr : yük.

bâran	: yağmur.
Bârî	: Cenab-ı Hakk'ın isimlerindendir. Yaratan, îcad eden mânâsına gelir. Hâlık, bütün mevcudatı yoktan var eden mânâsına, Bârî sıfatı da berî (toprak) kelimesinden türemiş olmakla Cenab-ı Hakk' ın insanı topraktan yaratmasına delâlet eder.
bârid	: soğuk.
basal	: soğan.
basar	: göz.
Basîr	: Esma-yı Hüsna (Allah'ın doksandokuz güzel ismi) dandır. Her şeyi gören.
basîret	: kalb veya mânâ gözüyle görme, bilme.
bâtın	: iç, gizli, görünmeyen.
batn	: karın.
bâz	: doğan kuşu.
be-	: ile, için -e kadar.
bed	: kötü.
bed'	: başlama.
bed-güman	: kötü zan, suizan.
bed-hû	: kötü huy, kötü yaratılış.
bedî'	: örnek ve benzeri olmayan, şey, çok güzel.
Bedî'	: Cenab-ı Hakk'ın isimlerindendir. Yerleri ve gökleri ve bunların içinde bulunan bütün varlıkları bir örneği bulunmadan yaratan ve îcad eden demektir.
bedügân	: kötüler, kötü, çirkin şeyler.
bekā	: bakîlik, ebedîlik.
bende	: kul, köle.
be-neşat	: sevinçle.
beni Âdem	: Âdemoğlu.
ber	: meyve.
berat	: ferman, hüküm, nişan, görev bölgesi, Şabanın onbeşinci gecesi, Berat kandili.
ber-cünun	: cinnet, delilik üzere.
berd	: soğuk.
berk	: şimşek, yıldırım.
berk	: çok, şiddetli, kuvvetli, sağlam.

bes : kâfî, yeter, yeterli.
beşaret : müjde, muştu
bevl : idrar, sidik.
beyan : açık söyleme.
beyne's-salateyn : iki namaz arası.
beyt : ev. İki mısradan meydana gelen nazım şekli.
Beyt-i Kibriya : Kâbe, Allah'ın evi, gönül.
Beyti'ş-şerif : Şerefli yüce ev, Kâbe.
Beytullah : Allah'ın evi, Kâbe.
bey' ü şira : alış veriş.
beyz, beyza : yumurta.
bî : nâ gibi Farsça olumsuzluk edatıdır. Önüne geldiği kelimeyi meselâ bî-ümid (ümitsiz) şeklinde menfî mânâlı yapar.
biaynihi : aynıyla, aynen.
bî-bâk : korkusuz.
bî-bedel : bedelsiz, eşsiz.
bid'at : Dinde, islâmda yeri olmayıp Hz. Peygamber'den sonra teşekkül eden, meydana gelen şey.
bidayet : başlangıç.
bîgâne : ilgisiz.
bîgüman : şüphesiz.
bî-hod (hud) : kendinden geçmiş, kendinde olmayan.
bilâ-nihaye : nihayetsiz. sonsuz.
bilcümle : bütünüyle, hep.
bile : beraber, birlikte.
bilesince : beraberince, birlikte.
bilkuvve : kuvvet, güç olarak, bizzat, gizli, potansiyel enerji.
bîmar : hasta.
bî-murad : muratsız, muradına erememiş kimse.
bî-nasîr : yardımcısız.
bî-nazîr : eşi benzeri olmayan.
bî-nikab : peçesiz, örtüsüz.
bî-pâyan : sonsuz, sonu, ucu bucağı olmayan.
bî-perde : perdesiz.
bî-perva : pervasız, korkusuz, aldırmaksızın.

Birgili	:	Birgili (Birgivî) Mehmed Efendi (929-981/ 1523-1573) Kanunî Sultan Süleyman devri meşhur bilginlerindendir. Bid'atların şiddetle aleyhinde olmasıyla meşhurdur.
bî-sa'y	:	çalışmaksızın.
bî-ser	:	başsız, başı, başlangıcı olmayan.
bî-şerm	:	hayasız, utanması olmayan.
bi't-tahkik	:	tahkik ile, tahkik ederek, incelemeyle.
bi't-tamam	:	tamamen, tamamına, hepsine.
bittîh (-i ahdar)	:	karpuz.
buğz	:	sevmeme, içinden kızma, düşmanlık.
Bû Hanife	:	Ebu Hanîfe, İmam-ı a'zam, Nu'man bin Sabit (80-150/699-767), Hanefî mezhebinin kurucusu.
burûdet	:	soğukluk.
bûs	:	öpme.
bûselik	:	musikîde bir makam adı.
bülend	:	yüce.
bürümcük	:	büzgülü bir tür bez.

— C —

câm	:	kadeh, bardak, şişe.
câmi'	:	cem'eden, toplayan.
can-feza	:	can artıran, cana can katan, iç açıcı.
cârî	:	geçerli, muteber, cerayan eden, akan.
câvid	:	sonsuz.
câvidan	:	sonsuz, ebedî.
cay	,	yer, mevki, makam.
cay-be-ca	:	yer yer.
celîl	:	yüce.
celîs	:	birlikte oturan, arkadaş.
Celle Celâluhu	:	"Celle Şanühu, Celle ve alâ" gibi Cenab-ı Hak hakkında "Celîl ve Azîz (yüce) olsun" mânâsındadır.
cem'	:	toplama.
cem'â, cem'an	:	tamamen, toplam olarak.
cemad	:	cansız cisimler.

cemâl : mânevî, ilâhî güzellik, yüz güzelliği. Cemâl, celâl, kemâl tezahürat ve tecelliyatından Cenab-ı Hakk'ın lutf, ihsan ve kerem tecellîleri.

cemî' : bütün, hepsi.

cemîl : güzel.

cenub : güney.

cevher : kıymetli taş, mücevher. Asıl maya, öz. Arazın mukabili. Kendi varlığı ile kaim olup başka bir varlığa muhtac olmayan nesne (bkz. araz).

cezb : kendine doğru çekme.

cezbe : çekicilik, mânevî, ilâhî güzellik veya heyecan çekiciliği, bu tür duygularla kendinden geçme.

cezr : deniz suyunun çekilmesi (bkz. med).

cîfe : leş.

cihan-nüma : dünyayı gösteren.

cilve : tecellî.

cima' : birleşme, cinsî münasebet.

cinan : cennetler.

cur'a : yudum.

cûyan : arayan.

cüda : ayrı, uzak.

cünbiş (cünbüş) : kımıldama, kımıldanma, hareket, oynama.

cüz : parça, kısım, bölük.

— Ç —

çar : dört.

çâr erkân : dört esas. Bkz. anasır-ı erbaa.

çelebi : efendi, bilgili hünerli kişi.

çermik : ılıca, kaplıca, hamam.

çenk : kanuna benzeyen ve dik tutularak çalınan bir musikî âleti.

çeşm : göz.

çimmek : suya girmek, yıkanmak.

çün : zira, çünki, gibi.

— D —

dâd : adalet, yardım, lûtuf.
dalâlet : sapıklık, doğru yoldan çıkma, azma, azgınlık.
dâm : tuzak.
dânâ : bilen, bilgili, âlim.
dâr : yurt, yer, ev.
dâreyn : iki yurt, iki cihan, dünya ve ahiret.
dârü'l-eman : eminlik, emniyet yurdu, yeri.
ded : yırtıcı, vahşi hayvan, yırtıcı, vahşi.
dehan, dehen : ağız.
dem : an, vakit, nefes, kan.
demag : kibir, ululanma.
demevî : kana ait, kan ile ilgili, (bkz. ahlat-ı erbaa).
dendan : diş.
der-âguş : kucaklama, bağrına basma.
derd-keş : dert çeken, dertli.
derhem : İncinme.
derdmend : dertli.
derun : iç, gönül.
derûn-ı dil : gönül içi, gönül.
dest : el.
dest-gîr : elden tutan, yardımcı.
deşt : ova, sahra, bozkır, çöl.
devriyye : Daha çok Tekke edebiyatında örnekleri görünen bir nazım türüdür. Bu tür şiirlerde yaratılışın başından sonuna veya sonundan başına doğru tekâmül konu alınır.
dırahşan : parlak, parıldayan.
dıraht : ağaç.
dîdar : yüz, güzel yüz, sevgili yüzü, mânevî güzellik, cemâl görüntüsü.
dîde : göz.
dil : gönül.
dil-dar : gönül tutan, gönül alan, güzel, sevgili.
dil-rüba : gönül çeken, cezbeden, güzel, sevgili.
dil-şad : gönlü sevinçli.

direng	: yavaşlık, ağırdan alma.
dîv-an	: cinler
diyanet	: dinin gerekleri üzere hareket, dindarlık.
dört tabiat	: bkz. mizac-ı erbaa.
duhter	: kız, kız çocuğu.
dûr	: uzak.
dûr-bîn	: uzağı gören, dürbün.
duş	: rastlama, tesadüf etme.
dûzah	: cehennem.
dü	: iki.
dü-cihan	: iki dünya, dünya ve âhiret.
dürus	: dersler.
düşmenan	: düşmanlar.

— E —

ebced harfleri	: Ebced alfabesi, Ebced, hevvez, huttî, kelemen, sa'fes, karaşet, sehhaz, dazıg tertibine göre harflerin sıralanışı. Ebced hesabı: Ebced tertibine göre harflerin sayı değeri olup bu sayı değerlerine bağlı, muhtelif konularda tarihler düşürülür.
ebdan	: bedenler, vücutlar. İlm-i ebdan: tıp ilmi, anatomi.
ebkâr	: bâkireler, bâkir şeyler.
ebleh	: akılsız, aptal, bön.
ebr	: bulut.
ebrar	: faziletli, iyi ahlâklı, üstün kişiler, velîler.
ebyat	: beyitler.
ecram	: cisimler.
ecram-ı ulviyye	: yüce cisimler, gök cisimleri.
ecsam	: cisimler.
ecsâm-ı süfliyye	: aşağıdaki, yeryüzündeki cisimler.
edna	: en aşağılık.
efdal	: en üstün, en makbul, daha iyi.
efkâr	: fikirler.
eflâk	: felekler, gökler.
efrat	: fertler, kişiler.
efsus (füsus)	: yazık, eyvah.

ehab : en sevgili.
ehl-i teşrîh : hekim, anatomist.
ekl : yeme.
ekl ü şürb : yiyip içme.
elhak : doğrusu, hakîkati.
elhamdülillah : Allah'a hamd olsun.
elhan : nağmeler, besteler.
elsine : lisanlar.
elzem : en lüzumlu.
emced : en büyük, ulu.
emn : emniyet, selâmet.
emn ü eman : eminlik, emniyet.
emr : iş, emir.
emr-i muhal : imkânsız iş, olmayacak iş.
emraz : hastalıklar.
emsal : benzerler, misaller.
emvac : dalgalar.
enaniyet : benlik.
enf : burun.
enhar : nehirler.
enîs : arkadaş, dost.
enva', enva'î : neviler, türler, türlü türlü.
envar : nurlar.
enver : en nurlu en aydın, en parlak.
ercümend : muhterem, şerefli.
erganun : org (organon) denilen musikî âleti.
erhamerrâhimîn : rahmet edenlerin en rahmet edicisi.
erkân : rükünler, temeller, esaslar, usuller.
erzan : ucuz, bol, lâyık.
esbab : sebepler, vasıtalar.
eshel : en kolay.
eslem : en sağlam, en doğru.
esma : isimler.
esma-yi hüsna : Cenab-ı Hakk'ın doksandokuz güzel ismi.
esrar : sırlar.
eş'ar : şiirler.
eşcar : ağaçlar.
eşkâl : şekiller.

etba'	: tâbi olanlar, hizmetkârlar.
etvar	: tavırlar.
evhad	: tek.
evsat	: orta, ortası.
eyitmek	: söylemek, demek.
eymen	: sağdaki, emin.
eyvan	: köşk, büyük sofa, salon, kemerli büyük bina, üç tarafı kapalı bir tarafı açık yer, divanhane.
eyyam	: günler, vakitler.

— F —

fa'al	: çok çalışan, hiç durmayıp işleyen, Cenab-ı Hakk'ın isimlerindendir.
fahr	: öğünme.
fâik	: üstün.
fakîh	: âlim, fıkıh (islâm hukuku) âlimi.
fâriğ	: vaz geçmiş, bırakmış.
fark	: tepe, baş.
farzullah	: Allah'ın farzı.
fâsık	: günahkâr, fısk u fesad ehli.
faslâ, faslen	: fasıl olarak.
feheva, fehva	: mânâ, kavram, özet.
fehm	: anlayış, anlama, kavrama.
fena	: yokluk, fâni olma.
fend	: hile, desise.
fer	: parlaklık, aydınlık.
fer'	: dal, budak, ikinci derecede.
ferağ kaydı	: yazarı tarafından eserinin bitirilişini belirttiği son kısım.
ferzane	: bilgin, benzerlerinden farklı.
ferzend	: oğul, çocuk.
fevayid	: faydalar.
fevk	: üst.
fevt	: kaybetme, kaybolma, ölüm.
fevz ü felah	: kurtuluş.
fırka	: bölük, grup.

fıtrî : yaratılıştan olan.
fial : fiiller.
fima ba'd : bundan sonra.
firar : kaçma.
firaset : anlayış, kavrama.
firdevs : cennet, cennetin altıncı derecesi.
firenk : Avrupalı, Fransız.
furat : tatlı su.
füls : bakır para, değersiz, küçük para.
Fürsî : Farsça, Farsa ait.
füru' : dallar, bölükler, ikinci dereceden, teferruat, bir kimsenin kendinden sonraki çocukları.
füsus : bkz. efsus.
fütuh : fetihler.

– G –

gabî : bön, kalın kafalı, anlayışı kıt.
galat : yanlış, yanlışlık.
gam-gîn : gamlı, kederli.
gam-güsar : gam dağıtan, sevgili, dost.
gam-har : gam yiyen, dertli.
gamz : gözle, îma ile işaret.
gamze : yan bakış.
ganem : koyun.
ganî : zengin.
gar : mağara.
gavr : dip, en derin yer.
gazab : öfke, kızma.
geda : dilenci, yoksul.
genc : hazine.
gerdiş : dönme, dönüş,
germ : sıcak.
gılaf : kılıf, kın.
gına : yeter bulma.
gıybet : bir kimsenin arkasından çekiştirme, kınama, dedikodu.
gil : balçık, çamur, kil.

giriftar	: tutulmuş, yakalanmış.
giryan	: ağlayan.
gubar	: toz.
gulâm	: köle, kul.
gumum	: gamlar, kederler.
gurub	: batma, görünmez olma.
gussa	: tasa, kaygı.
güftar	: söz, şiir.
gül-deste	: demet, mecmua, antoloji.
güm-kerde	: kaybolmuş, kaybedilmiş.
güşade(küşade)	: açıcı.
güzaf	: boş laf, beyhude, boşuna.

– H –

ha	: eski yazıda (h) harfi.
hab	: uyku.
haber	: hadîs-i şerif, Hz. Peygamber'in sözü.
hâcat	: hacetler.
had(hı ile)	: yanak, yüz.
had (ha ile)	: sınır, derece, mertebe.
hâdim	: hizmet eden, hizmetkâr.
Hâfız	: Her şeyi tafsilatıyla bilen ve onları her an koruyan, unutmayan Allah.
hâhan	: istekli.
hâif	: korkak.
hâk	: toprak.
hâkdan	: topraklık, toprak, dünya.
hakîm	: çok bilgili kimse, hikmet sahibi, hekim. Cenab-ı Hakk'ın isimlerindendir: Halkkettiği her şeyi beyhude değil bir sebebe, bir hikmete istinaden yaratan, eşyayı insanların faydalanabileceği bir şekle koyan ve herkese lâyık olanı veren mânâsındadır.
halas	: kurtulma, kurtuluş.
halayık	: halklar, halk, kullar, yaratıklar.
hâlî	: boş, tenha ıssız.

Hâlik	: her şeyi örneksiz olarak halkeden, yaratan Allah.
halil	: sadık dost.
Halîlullah	: İbrahim a.s.
halîm	: yumuşak, iyi huylu.
Hallâk	: her an yaratan Cenab-ı Hak.
halvet	: tenha yer.
hamaylı	: omuzdan çapraz asılan bağ, hamail, muska.
hâmisen	: beşinci olarak.
hamr	: şarap.
hamr-ı vahdet	: vahdet şarabı, İlâhî aşk şarabı.
hande	: gülme.
hânende	: şarkı söyleyen, okuyan.
har	: diken.
harem	: evlerde kadınların bulunduğu bölüm.
hasîn	: sağlam, iyi korunan.
hatar	: tehlike.
hâtır	: gönül.
hatîr	: yüce, ulu.
hâtime	: son, son söz, netice.
hatm	: bitirme, sona erdirme.
havas	: hususiyetler, özellikler.
havâtır	: hatırlar, gönüller.
havf	: korku.
Hayy	: Esma-yı Hüsnadandır. Diri ve ölümsüz olan (Allah).
hazer	: sakınma, çekinme.
heft-âsüman	: yedi gök.
hejdeh	: onsekiz.
hem-dem	: dost, arkadaş.
hemîşe	: her zaman, her vakit.
hem-rah	: yoldaş
hem-saye	: komşu.
heva	: hava, rüzgar, gelip geçici nefsanî arzular, heves ve istekler, nefis.
hey'et	: şekil, suret, bütün.
hey'et ilmi	: gökler ilmi, astronomi.
hezar	: bin, (sayı), bülbül.

hısn	, sağlam, sarp yer, kale.
hilâf	: aykırı, farklı.
hil'at	: kıymetli kaftan.
hilm	: yumuşaklık, sabır.
Hind-i Garbî	: Batı Hindistan, Amerika.
Hind-i Şarkî	: Doğu Hindistan, Hindistan.
hitam	: son, nihayet.
hub	: sevgi.
hûban	: güzeller.
hug	: domuz.
hulk	: huy, ahlâk, yaratılış.
hur, hûrî	: cennet kızları,
hurrem	: sevinçli, gönül açıcı.
hurşîd	: güneş.
huruş	: coşma, gürültü.
hut	: büyük balık.
hüccet	: delil, belge.
hükema	: filozoflar, felsefeciler, hakimler, bilginler.
hüma	: Gölgesi kimin başı üzerine düşerse şeref, ikbal ve devlete nail olacağı telakkî edilen ve çeşitli benzetmelere konu olan bir kuş adı.
hüsn	: iyi, güzellik, yüz güzelliği.
hüsuf	: ay tutulması.
hüveyda	: açık, belli, âşikar.

– I –

Irak	: mûsikîde bir makam adı.
ışa	: akşam veya yatsı vakti.
îd, ıyd	: bayram
ıyd-ı ekber	: arefesi cuma gününe rastlayan kurban bayramı, en büyük bayram.
ıztırarî	: zarurî, mecburî.

– İ –

ibad	: kullar.
ibrişim	: ipek.

ibtida : ilkin, başlangıç, başlangıçta, ilk önce, en önce.
iccas : erik.
icmâlen : hülasa olarak, kısaca, topluca.
ihdas : meydana getirme.
ihfa : gizleme.
ihtilac : seğirme, çarpınma, çarpıntı.
ihtimam : himmet etme, gayret gösterme, dikkatle çalışma.
ihtiyar : tercih, kendi isteğiyle davranma.
ihtiyarî : isteğe, tercihe bağlı.
ikbal : teveccüh, birine doğru dönme, yönelme, talih, gelecek.
ikrar : kabul etme, teslim olma, kararlaştırma.
illâ : ancak.
imtisal : tam bir itaat.
imtizac : karışma.
inayet : lûtuf, iyilik, yardım.
inkisar : kırılma.
inşa : yazma, nesir yazı.
inşad : şiir okuma, söyleme.
intiha : son, nihayet.
intihab : seçme, seçim.
în ü an : şu bu.
irâdet : irade, isteme, dileme, emir, ferman, Tanrı buyruğu.
irsal : gönderme.
iskat , düşürme, düşürülme.
istihâle : bir hâlden başka bir hâle geçme.
istikbal : yönelme.
istîlâ : yayılma. kaplama.
isti'mal : kullanma.
ittifak : uyuşma, birlik.
ittihad : birleşme.
ittihaz : kabul etme, kabullenme, sayma.
izz : izzet, yücelik, yükseklik.

– K –

kābil	: kabiliyetli, kabul edici.
kaçan	: ne vakit, ne zaman.
Kādı-yı hâcat	: Cenab-ı Hak, kulların ihtiyaclarını veren, gideren.
Kadîr	: kudret sahibi, her şeye gücü yeten, Allah.
Kaf (dağı)	: Anka'nın yaşadığı, dünyayı çevrelediği vs. telakkî edilen efsanevî bir dağ. Mecazen gönül, kalb, vücud mânâlarına da kullanılır.
kāid	: oturan.
kāil	: konuşan, söylenen, rıza gösterme.
kāim	: ayakta duran, duran, sürüp giden.
kāl	: söz, laf, kal ü hal: söz ve hal.
kalîl	: az.
kâm	: murat, arzu, istenen şey.
kâmet	: boy.
kâmuran	: muradına ermiş, kavuşmuş mesut.
kân	: maden ocağı, kaynak.
kand	: şeker.
kanda, kande	: nerede, ne zaman.
kanı	: hani, nerede.
karîb	: çok yakın.
kâr u bar	: iş güç.
karye	: köy.
kasîr	, kısa.
kat'	: kesme.
kat'-ı nazar	: bakmayarak, bakmaksızın.
katre	: damla.
kavî	: kuvvetli, güçlü.
kavl	: söz.
kavs	: yay.
Kayyum	: kāim, bâkî, Cenab-ı Hak, cami hademesi
kaza	: kader, kaderin tahakkuku, kadılık görevi.
kelâm	: söz, cümle. Cenab-ı Hak'dan, birliğinden bahseden ilim. ehl-i kelâm: kelâm ilmiyle meşgul olan kimse.

Kelâmullah : Allah kelâmı, Kuran-ı Kerîm.
kelef : benek.
Kelime-i Tevhîd : Lâ ilâhe illallah...: Allah'tan başka ilah yoktur...
kem-nazar : kötü nazar.
kenar : kıyı, kucak.
kenz : hazine.
kerîm : keremli, büyük, cömert, kerem, ihsan sahibi.
kerkes : akbaba.
kesb, kisb : kazanma
kesîr : çok, ziyade.
kesret : çokluk, madde ve fani şeyler âlemi, bkz. mâsiva.
keştî : gemi.
kedhüda : kahya.
kevkeb : yıldız.
kevn : âlem, varlık, kâinat.
kevneyn : iki cihan. Dünya ve âhiret.
kevn ü fesad : oluş ve bozuluş, olma ve bozulma yeri, dünya.
Kevser : cennet ırmaklarından biri, Kevser şarabı, havuzu.
key : ne vakit ne zaman.
keza, kezâlik : bu da öyle.
kıran : iki gezegenin bir burçta bulunması, gezegenine göre kutlu, kutsuz olur.
kışr : kabuk.
kıyam : ayağa kalkma.
kıyl u kal : dedikodu, laf söz.
kimya : iksir; bakırı altın veya gümüş yapma ilmi, nadir bulunan şey.
kiram : keremliler, bereketliler, şerefliler.
kisb : kazanç.
kisvet : elbise, kıyafet.
kitabet : yazı yazma.
kudum : ayak basma.
kulûb : kalbler.
kusur : kasırlar, köşkler.

kuûd : oturmak.
külliyet : bütün, tamamen.
künbet : kubbe, kubbeli yer.
künh : bir şeyin aslı, esası.
kürsî : oturacak yer, taht, gök, arşın alt tarafı.
küsuf : güneş tutulması.
kütüb : kitablar.

— L —

lahm : et.
latîfe : maddesi olmayan varlık, lütuf.
leb : dudak.
leng : aksak, topal.
leşker : asker.
levn : renk.
leyl : gece.
li : için, den dolayı.
lîk : lâkin.
lisse, lise : diş eti.
lübb : iç, öz.

— M —

ma'a : birlikte, beraber.
mâada : başka.
mâder : anne.
mağrib : güneşin battığı, gurub ettiği yer, yön, batı.
mağrib ehli : İspanya, Portekiz, Tunus, Cezayir vs. halkı.
mah, meh : ay.
mahabbetullah : Allah sevgisi.
mahbub : sevgili, sevilen, muhabbet duyulan, hoşlanılan.
mahdum : kendisine hizmet edilen, mecazen oğul.
mahfe, mahaffe : ekseriya deve sırtına karşılıklı konan bir nevi oturulacak şey.
mahfî : gizli.
mahfuz : hıfz olunmuş, korunmuş.

mahlâs : daha çok şairlerce kullanılmış olan takma ad.

mahrem : yakın dost, sırdaş, haram, nikah düşmeyen, gizli.

mahza : sırf, ancak.

makal : söz.

makam : durulan yer, durak, mevki, birinin, bir velinin adına izafeten yapılan mezar.

makhur : kahr olmuş, yenilmiş.

mâlihulya : kara sevda, kuruntu, melankoli.

Mâni' : Esma-yı Hüsna'dandır. İrade ve ezelî takdîre muhalif olan şeyleri yaratmağa, insanların birbirlerine zarar vermelerine, kötü söz iş ve batıl inaçlara mâni olan demektir.

mânî : mânâ, anlam.

mansıb : mevki, makam.

manzur : nazar olunan, görülen, bakılan.

maraz : hastalık.

marifet-i Hak : Hakk'ı, Allah'ı bilme, tanıma.

marifet-i Huda : Hakk'ı bilme, tanıma.

marifetullah : Allah'ı bilme,

marîz : hasta, hastalıklı.

masârif : masraflar.

mâsiva (ullah) : Hak'dan, sevgiliden, bir olandan gayri her şey. Ebedî olmayan geçici şeyler, duygular, dünya, madde ve kesret âlemi.

maşrık : güneşin doğduğu, ışıdığı yer, yön, şark, doğu.

ma'şuk : sevgili, kendisine âşık olunan, sevilen.

matlub : taleb edilen, istenilen şey.

mâye : maya, öz, eser.

mead : avdet edilen, dönülen yer, âhiret.

meânî : mânâlar, anlamlar.

med : uzama, uzatma, deniz suyunun yükselmesi, kabarması (bkz. cezr).

medhal : yer, girecek, dahil olacak yer, giriş, kapı, karışma.

meh-lika : ay yüzlü.

mefhum	: kavram.
melâmet	: kınama, kınanma.
melîh	: güzel, tatlı.
melûl	: usanmış, bıkmış.
memat	: ölüm.
menba	: kaynak.
me'nus	: alışılmış, yakın.
merbut	: rabt edilmiş, bağlı.
merg-endîş	: ölümü düşünen.
merkeb	: binek.
mesail	: mes'eleler.
mesrur	: sevinçli, sürurlu.
mestane	: sarhoşça, sarhoşcasına, sarhoş.
mestur	: örtülü, örtülmüş, gizli.
meşkur	: şükredilen, şükre değer.
metanet	: metinlik, sağlamlık.
metruk	: terk edilmiş.
me'va	: yurt, yer, makam, sığınılacak yer, sığınak.
mevâlid-i selâse	: üç çocuk: 1 — cemadat: cansız cisimler. 2 — nebatat: bitkiler. 3 — hayvanat: canlılar.
mevc	: dalga.
mevlâ	: efendi, köle, Cenab-ı Hak.
mevt	: ölüm.
meyan	: ara, orta, bel.
meyyit	: ölü.
mezak	: tatma, duyma, damak.
mezheb	: gidilen, tutulan yol, inançlarda tutulan yol.
mezkur	: zikredilen, adı geçen.
mezraa	: tarla.
me'zun	: izin verilmiş, izinli.
mıntaka	: ekvator, kuşak, kemer.
mihman	: misafir, konuk.
mihr	: vefa, sevgi, dostluk, güneş.
millet	: din, şeriat, bir dinde olanlar.
mîm	: eski yazıda (m) harfi.
minval	: tarz, tavır, düstur, suret.
misl	: gibi, benzer, eş.
mislâ	: misal, benzer olarak.

mîzab	: oluk, su yolu, çörten,
mizac-ı erbaa	: dört mizac, dört tabiat: 1 — hararet (sıcaklık). 2 — bürudet (soğukluk). 3 — yübuset (kuruluk) 4 — rutubet (yaşlılık). Har (sıcak), bârid (soğuk), yâbis (kuru), râtıb (yaş nemli) mizac, tabiat ve cisimler.
muarız	: itiraz eden, karşı gelen.
muazzez	: aziz, yüce.
mûcib	: icabet eden, cevaplayan, karşılayan.
mugayir	: aykırı.
muhabbetullah	: bkz. mahabbetullah.
muhaddeb	: yuvarlak, konveks.
muhakkık	: hakikatı, gerçeği araştıran, araştırıcı.
muhal	: mümkün olmayan şey, imkânsız.
muhammes	: beşli, beşlemeli, her kıt'ası beşer mısradan meydana gelen bir nazım şekli.
muharrem	: Arabî ayların, hicrî takvimin birinci ayı.
muhib	: seven, muhabbet duyan, dost.
muhlis	: ihlaslı, samîmî.
muhtar	: seçilmiş, seçkin, Hz. Peygamber, istediğini yapabilen.
muhtasar	: kısaltılmış.
Muîn	: yardımcı, Cenab-ı Hak.
mukaddem	: önce.
mukaddime	: önsöz, başlangıç, giriş.
mukarrebîn	: Hakk'a yakın olanlar.
mukavves	: yay gibi eğri bükük, kemerli, kavisli.
mukîm	: bir yerde oturan, ikamet eden, duran.
munkalib	: başka bir şekle değişmiş, dönmüş olan.
mur	: karınca.
murâdat	: muratlar, istekler.
murakıb	: koruyucu, kontrol edici.
murdâr-hâr	: pis şeyler yiyen.
murg	: kuş.
musammat	: mısra ortasında da kafiyeli olan şiir. Terci'-bend, terkîb-bend, murabba, muhammes, müseddes gibi şiirlerin hepsine birden verilen isim.

musır	: ısrar eden.
muşa'şa	: parlayan, şa'şaalı, şualı.
mutabık	: uygun, birbirine uyan.
mutad	: itiyad kazanmış, alışılmış, âdet olmuş.
mutasarrıf	: tasarruf eden, hükmeden.
mutî'	: itaatkâr, itaat eden.
Mu'tî	: veren, ihsan eden, bağışlayan, Cenab-ı Hak.
mutrib	: çalgıcı, şarkıcı.
muvâzî	: parelel.
muztar	: zorlanmış, mecbur, zarurî vaziyette kalmış, çaresiz.
mübah	: şer'an yapılıp yapılmamasında bir mani olmayan, yapılması caiz olabilen.
mübteda	: başlangıç.
mücerred	: soyut.
mücessem	: cisimlendirilmiş.
müdam	: daimî, devamlı. şarap.
müdekkik	: tedkik eden, inceden inceye inceleyen, araştırıcı.
müderris	: ders veren.
müdrir	: idrar veren, idrarı artıran.
müessir	: tesir eden, tesir edici.
müfred	: tek bir beyit olarak yazılmış şiir.
müfredat	: dîvanlarda müstakil beyitler (müfred, ferd)in bulunduğu bölüm.
müheyya	: hazır.
mükâşefe	: gönülde perdenin kalkması, ilâhî sırları görme, meydana çıkarma.
mükrim	: ikram edici.
müksir	: çoğaltan.
mümas	: teğet, temas eden, dokunan.
münacat	: yalvarma, yakarış.
münazara	: niza, ağız kavgası, çekişme.
müneccim	: yıldızlar hakkında bilgi sahibi olan kimse, astronom. Yıldızlardan hüküm çıkaran kimse, bir nevi falcı, astrolog.
münezzeh	: bir sıfatla nitelenmeyen, bir şeye muhtaç olmayan, temiz.

münfail	: içine işlemiş, tesir etmiş.
münhasif	: ayın tutulması, tutulmuş olması.
münhasır	: yalnız bir şeye, bir kimseye mahsus olan, her tarafı kuşatılmış, çevrilmiş.
münis	: alışık, yakın.
münker	: çirkin, inkâr edilmiş, bilinmemiş. Kabirde sual meleği.
münkir	: inkâr eden.
münşî	: kâtip, nesir yazan, güzel yazan.
n.ünteha	: son, nihayet.
müntehabat	: seçmeler, güldeste, antoloji.
münzevî	: ınzivaya, yalnızlık köşesine çekilen kimse.
mürebbî	: terbiye eden, mürşid.
müretteb	: tertip edilmiş, düzenli.
Mürîd	: irade edici, eden, Cenab-ı Hak, emreden, bir şeyle intisab eden, derviş.
mürşid	: irşad eden, doğru yolu gösteren.
mürtefi	: yükselmiş, yükselen, yüce.
mürüvvet	: yiğitlik, mertlik, insanlık.
müseddes	: altılı, her kıt'ası altı mısradan meydana gelen bir nazım şekli.
müsellem	: teslim, kabul olunmuş.
müsemma	: isimlendirilmiş.
müstağni	: ihtiyaç duymayan, ilgisiz.
müstetab	: güzel, iyi.
müşahede	: gözle görme, gözlem, mânâ âlemini görme.
müşerref	: şereflenmiş, şerefli.
müşgîn	: miskli, misk kokulu.
müteaddid	: bir çok, türlü türlü, bir kaç.
müteal	: yüce.
müteallik	: ilgili, alâkalı, dair.
mütefekkir	: düşünür.
müteharrik	: hareketli.
mütekellim	: söyleyen, konuşan. Cenab-ı Hak. Kelâm ilmi bilgini
müteveccihen	: yönelmiş olarak.
müzeyyen	: süslü.

– N –

nâ-bedîd : görünmez, görünmeyen.
nâdan : cahil, bilgisiz.
nâdânî : cahillik, bilgisizlik.
nâfi' : faydalı, kulları için faydalı şeyler halkedip onlardan faydalanmalarını sağlayan meâlinde Cenab-ı Hakk'ın isimlerindendir.
nâgâh : ansızın, habersiz.
nâgehan : ansızın.
nahs : kutsuz, uğursuz.
nakîb : başkan veya vekili.
nâlân : inleyen.
nâmahrem : kendisine nikah düşen kimse, yabancı.
nan : ekmek.
nâ-perva : pervasız, korkusuz.
nâr : ateş.
nâs : insanlar, halk.
nâsır : yardımcı, yardım eden.
nâvedan : oluk.
nazargâh : nazar edilen, bakılan yer, seyir, eğlence yeri.
nazargâh-ı Huda, nazargâh-ı Mevlâ: Allah'ın nazar ettiği yer, kalb, gönül.
nâzır : nezaret eden, bakan, gözeten.
nâzil : nüzul eden, yere inen.
nazîr : benzer.
nazîre : örnek, karşılık. Bir şiir veya eserin taklîden yahut tesiriyle yazılan şiir veya eser.
necat : kurtuluş.
nedîm : arkadaş, dost.
nef' : fayda, menfaat.
nefh : üfürme, üfleme.
nefy : sürme, giderme, uzaklaştırma.
negamat : nağmeler.
nehar : gündüz.
neheng : timsah.

Nekir	: kabirde, ölüleri sorguya çekecek olan meleklerden birinin adı (bkz. Münker).
neng	: utanma, nam, şöhret.
nerm	: yumuşaklık.
neşv ü nema	: büyüme ve gelişme.
nısf	: yarım, yarı
nısf-ı nehar	: gün yarısı, öğle, boylam, meridyen.
nîg	: iyi.
nigâr	: güzel, sevgili.
nigehdar	: gözcü, koruyucu.
nihan	: gizli.
nikab	: peçe, yüz örtüsü.
ni'met-i uzma	: büyük nimet.
nisvan	: kadınlar.
nisyan	: unutma.
niza	: çekişme.
nush	: nasihat, öğüt.
nûş	: içme,... içen.
nutk	: söz, konuşma.
nübüvvet	: nebîlik, peygamberlik.
nümâyan	: âşikâr, görünen, belli.
nüsha	: kitap, yazılı şey, muska.

– P –

pâkîze	: temiz, lekesiz, latif.
pâyan	: son, uç, kenar.
pâye	: rütbe, derece.
peymâne	: kadeh.
peleng	: kaplan.
perî-ru	: peri yüzlü.
pend	: nasihat, öğüt.
perva	: korku, aldırma.
pervane	: kelebek.
pervaz	: uçma.
perverde	: beslenmiş, yetiştirilmiş.
pes	: böylece, öyle ki, o hâlde.
peyveste	: ulaşmış.

pinhan : gizli.
pîr : yaşlı, olgun, kâmil, kimse, şeyh, mürşid
pister : yatak.
pîş : ön.
pür : dolu.
pür-nur : nur dolu.
pürsiş : sorma sual.

— R —

Rabbü'l-âlemîn : âlemlerin Rabb'ı.
râbian : dördüncü olarak.
râci' : geri dönen.
ra'd : gök gürültüsü.
râfi' (Râfi') : kaldıran, yükselten. Cenab-ı Hakk'ın isimlerindendır.
rah, reh : yol.
Rahîm : çok merhametli, acıyıcı. Esma-yı Hüsna'dandır. Bilhassa âhirette sadece mü'minlere rahmet ve merhamet eden mânâsınadır.
raht : yol levazımı, ev döşeme takımı.
râm : itaatkâr, teslim olma.
rasad : gözleme, gözetme.
rast : doğru, gerçek, hak. Mûsikîde bir makam adı.
ravza : bahçe.
ravza-i mutahhara: pâk, temiz bahçe, Hz. Peygamberin mezarı.
râz : sır, gizli şey.
reca : ümit.
ref' : kaldırma.
refî' : yüksek, yüce.
refîk : arkadaş, yoldaş.
reftar : yürüyüş.
reh (rah) : yol.
reha : kurtulma, kuruluş.
reh-nüma : yol gösteren, rehber.
remz : işaret, sembol.
reng, renk : renk, hile, boya, oyun, suret.

rengîn	: renkli, boyalı.
resail	: risaleler.
resm	: yazı, çizgi, tarz, çeşit.
revan	: akan, akıcı, giden, yürüyen, ruh, can.
Rezzak	: Her zaman canlıları rızıklandıran mânâsında Esma-yı Hüsna'dandır.
rıfk	: yumuşaklık, yavaşlık.
rif'at	: yücelik, yükseklik.
riyazet	: perhiz.
rû	: yüz.
rub'	· dörtte bir.
ruh, ruhsar	: yanak.
rûşen	: aydın, aydınlık.
rûy-i zemîn	: yeryüzü.
ruz	: gün, gündüz.
rücu'	: geri dönme, cayma.
rümuz	: remizler, işaretler.
rü'yet	: görüş, temaşa.

— S —

sabûr	: çok sabırlı. Cenab-ı Hak.
sa'd	: kutlu, uğurlu.
sâdât	: seyyidler, efendiler.
sâdât-ı kiram	: kerem, şeref sahibi efendiler, Hz. Peygamber soyundan gelenler.
sade-dil	: saf gönüllü, bön.
sadîk	: çok sâdık.
sadr	: göğüs, baş, baş köşe.
safer	: Arabi ayların ikincisi.
safra	: öd, öddeki yeşilimtırak sıvı, insan vücudunda dengesinin bozulması hastalık sebebidir (Bkz. Ahlat-ı erbaa).
safravî	: safraya ait, öd ile ilgili. Vücud yapısında safrası üstün ve bununla ilgili karakteri hâkim olan.
sahra-i semme	: katı taş.
sâî	: haberci, çalışan.

saîd	: kutlu, mes'ud, Hakk'ın makbul kulu.
sâilîn	: soranlar, dilenenler.
sakar	: cehennem.
sâkî	: sunan, içki sunan, mecazen mürşid.
sâkin	: oturan, bir yerin ahalisi, sessiz.
sâkiyâ	: ey sâki.
sâl	: yıl, takvim.
salah	: iyilik.
salât	: namaz, salavat getirme: Hz. Peygamberin ruhuna "Sallallahu aleyhi ve sellem" vs benzeri dua okuma.
sâliha	: hayırlı, iyi takva sahibi kadın.
sâlisen	: üçüncü olarak.
sâni'	: yapan, sanat sahibi, san'atkâr, yaratan, Cenab-ı Hak.
sâniyen	: ikinci olarak.
sarf u nahv	: gramer, dilbilgisi.
sârif	: değiştiren, tasarruf, hükmeden, sarfeden, harcayan.
savm	: oruç.
savt	: ses.
sa'y	: çalışma, emek. Hacta Safa ile Merve arasında koşma, yürüme.
sâye	: gölge.
sayha	: bağırma, nara.
saykal	: cila, sürterek parlatma âleti.
secî'	: nesirde kafiye.
sed	: kapama, engel olma, engel.
sefîne	: gemi, mecazen mecmua.
seg	: köpek.
sekr	: şarhoşluk.
selâsil	: zıncirler.
selîm	: kusursuz, sağlam, selâmette olan.
selsebil	: cennette bir ırmak veya çeşme, tatlı lâtif, hafif su.
semek	: balık.
semer	: meyve.

Semî'	: gizli âşikâr her şeyi işiten mânâsında Cenab-ı Hakk'ın isimlerindendir.
semîn	: semiz, yağlı.
sena	: öğme, yüceltme.
seng	: taş.
sengîn	: taştan olan, taş gibi.
ser	: baş.
serdengeçti	: canından, başından geçebilen fedakâr kişi, akıncılardan fedâi bir grup.
sergeşte	: başı dönmüş, şaşkın.
server	: baş, başkan, önde en ileride gelen.
serv-i naz	: naz servisi, nazlanan servi boylu güzel, sevgili
setr	: örtme, kapama, gizleme.
sevda	: insanı meydana getiren dört hılt (karışım) dan biri. Vücutta bunun artması veya eksilmesiyle sevdaî rahatsızlıklar vücuda gelir. İnsanda merak ve aşkın husulu bunun artmasına bağlıdır. (Bkz. Ahlat-ı erbaa.).
seyyar	: devamlı, çok gezen.
sıbyan	: çocuklar.
sıdk	: sadakat, bağlılık, doğruluk.
Sıpahan	: Isfahan, İran'da bir şehir mûsikîde bir makam adı.
sırren	: gizli olarak.
sîm	: gümüş.
sîmurg	: Anka, yuvası Kaf dağında olan efsanevî bir kuş.
sin	: yaş, çağ.
sinîn	: seneler, yıllar.
sinîn-ı kameriyye	: ay yılları, Arabi yıl.
sinn-i fütüvvet	: delikanlılık yaşları, delikanlılık çağı.
sinn-i hadâset	: gelişme çağı, yaşları.
sinn-i kühûlet	: olgunluk çağı, yaşları.
sinn-i şeyhûhat	: ihtiyarlık çağı.
sîret	: iç görünüş, ahlâk, suretin zıddı.
siyanet	: koruma, korunma.
subh	: sabah.
suhre	: maskara.

suhuf : sayfa (sahîfe) lar, küçük kitap.
sû-i hulk : kötü ahlâk.
sû-i zan : kötü zan.
sun' : san'at, yaratma, iş.
sûzan : yakan, yakıcı, yanan.
süflî : aşağı, aşağılık, ağırlığı olan (cisimler), yeryüzüne ait.
sümme : sonra.
sürur : sevinç, neş'e.
süvar : binen, binici.
süveyda : kalbin ortasındaki kara benek, nokta, mecazen günaha, işaret olunur.

— Ş —

şad : sevinçli.
şadkâm : hâlinden memnun olan, sevinçli.
şakî : kötü kişi günahkâr, haydut.
şâkirt : talebe, öğrenci.
şam : akşam.
şan : şöhret, gösteriş, çalım.
şeb : gece.
şebab : gençlik.
şecer : ağaç.
şecî' : yiğit, cesur.
şefîk : çok şefkatli.
şehd : bal.
şehper : kuş kanadının en uzun tüyleri.
şehr : ay.
şekûr : çok şükredici. İyiliğe karşılık veren mânâsında Esma-yı Hüsna (Cenab-ı Hakk'ın doksandokuz güzel ismi) dandır.
şem' : mum.
şems : güneş.
şenî' : kötü, fena.
şerîk : ortak.
şest : olta.
şeş : altı.

şeş hudud : altı yön.
şetâret : neşeli, sevinçli olma, şenlik.
şevval : Arabi ayların onuncusu.
şeyda : şaşkın, çoşkun, dîvane.
şeyn : leke, kusur.
şikâr : av.
şimal : kuzey, sol.
şîve : tarz, üslûp, naz, eda.
şugl : meşguliyet.
şum, şom : uğursuz, kutsuz.
şûr : kavga, gürültü, kekre, tuzlu.
şûrîde : karışık, âşık.
şurut : şartlar.
şürb : içme.

— T —

tab' : tabiat, mizaç, huy, yaratılış.
tâbân : parlayan, parlak.
tâ be key : ne zamana kadar.
ta'dil : i'tidal üzere.
tahâret : temizlik.
tahkıyevî : hikaye edici.
tahliye (ha harfi ile) : tatlandırma.
tahliye (hı harfi ile) : boşaltma.
tahrîk : harekete getirme.
taht : alt, bir şeyin altı.
tahûr : tertemiz.
takdîm : öne alma.
taksîr : kusur, hata, eksiklik.
takva : Cenab-ı Hakk'ın emirlerine uyma, Allah korkusuyla haramlardan sakınma, korunma.
ta'lîmî : öğretici, didaktik.
tapmak : bulmak.
tarab : sevinç, çoşkunluk, şenlik.

tarh	: çıkarma.
tarî	: taravetli, taze.
tasannu'	: san'at gösterme (gayreti).
tasarruf	: sahip olma, hâkim olma, hüküm, idareyle kullanma.
tasnîf	: sınıflandırma, kitap yazma.
tatyîb	: hoşlandırma, iyi davranma.
tatyîb-i havâtır	: gönüller alma.
tâun	: veba denilen bulaşıcı ve tehlikeli bir hastalık.
tavaf	: bir şeyin etrafında dönme, dolaşma, Ka'be nin etrafında dolasma.
tavattun	: vatan edinme, yerleşme.
tavîl	: uzun.
tav'ullah	: Allah'a boyuneğme, Allah için isteyerek yapma.
ta'zîm	: ululama, yüceltme.
teab	: yorgunluk, sıkıntı, eziyet.
tebcîl	: yüceltme.
tebdîl	: değiştirme.
tebeddül	: değişme.
teberrüken	: mübarek uğur sayarak.
tebşîr	: müjdeleme.
tecâhül	: bilmez görünme, bilmezden, anlamazdan gelme.
tecerrüd	: soyunma, sevgiliden, Cenab-ı Hakk'dan gayri her şeyle ilgiyi kesme, bekârlık.
tecrîd	: ayırma, soyma, kişinin sadece Hakk'a yönelmesi.
tedâhül	: biribiri içine girme, karışma.
tedrîc	: derece derece ilerleme, azar azar, yavaş yavaş.
tedrîs	: ders verme, öğretme.
teehhül	: evlenmek.
teennî	: temkinli davranmak, ihtiyat, yavaşlık.
tefe'ül	: fal açma,fala bakma.
tefrîd	: ferd halinde tek başına kalma, ilgilerden kurtulma.

tefsir : açıklama, yorum, Kur'an-ı Kerim'le ilgili açıklama ve yorumlar.
tefvîz : birine verme, havale etme.
tefvîz-i umur : işleri birine (Allah'a) havale etme.
tegâfül : bilmezden, gafletten gelme.
tehî : boş.
tekellüf : külfet.
tekellüm : söyleme, konuşma.
telh : acı.
temâşâ : bakıp seyretme, gezme.
tena'um : nimetlenme.
tenk, teng : dar.
tennur, tenur : tandır, fırın, ocak.
terane : nağme.
tergîb : rağbet ettirme, isteklendirme.
tesbîh : Cenab-ı Hakk'ı her şeyden tenzih ve takdis etme.
tesbîh-han : Hakk'ı her şeyden tenzih ve takdis etme.
teselsül : zincirleme.
te'sîrat : tesirler.
tesmiye : isimlendirme.
tesrîh : ayırma, salıverme, anatomi (bkz. teşrih).
teşne : susayan, susamış.
teşrîh : açma, yayma, anatomi.
teşvîş : karışıklık, bulanıklık, üzüntü.
teveccüh : yönelme.
tevhîd : birlemek, birleştirmek tek kılmak, Hakk'ı bir bilmek. Cenab-ı Hakk'ın zat, sıfat ve fiillerinden, kudretinden, azametinden vs. bahseden küçük veya büyük manzum yahut mensur eserler. Tertip geleneği olarak dîvanların, mesnevîlerin ve diğer eserlerin başında bir veya daha fazla bulunur.
tevlîd : doğurma, doğurtma, vücuda getirme, sebep olma.
tevsen : sert, azgın at.
teyakkun : tam, kesin bilme.
tezekkür : hatırlama, anma, zikretme, gönle getirme.

tezkîr	: hatırlatma.
tezvîrat	: yalanlar, hileler.
tıbk	: tıpkı, aynı.
tîre	: karanlık.
tugyan	: azgınlık, taşkınlık.
tuhfe	: hediye, yeni, görülmemiş şey,
tûl (u arz)	: boylam (ve enlem).
tulu'	: doğma.
turuş (turş)	: ekşi.

— U —

ukba	: âhiret, âkıbet, ceza ve mükafat yeri.
ulûm	: ilimler.
ulvî	: yüce.
ulvî cisimler (ecsam-ı ulviyye)	: gök cisimleri.
umur	: işler.
ûr	: tek gözlüler, silâhsız ve mühimmatsız olanlar.
urve	: kulp, sap.
urvetü'l-islâm	: islâm (tutunulacak) sapı.
usfur	: serçe.
usturlab	: güneş irtifaını ölçmeye mahsus âlet.
usul	: asıllar, kökler , temeller, bir kimsenin kendinden evvelki ataları (bkz. füru).
usûl-i hamse	: beş asıl, beş temel.
uşak	: ufak, küçük, çocuk.
uşşak	: âşıklar, mûsikîde bir makam adı.
uyub	: ayıplar.
uzlet	: bir köşeye çekilip kendi başına oturma, halktan, kalabalıktan uzaklaşma.
uzma	: çok büyük, ulu.

— Ü —

ümmehat	: anneler.
üns	: yakınlık, alışkanlık.
ünsiyet	: alışkanlık, yakınlık.

— V —

vâcib	: gerekli, dînen terki günah olan emir.
vahdet	: birlik, teklik, Cenab-ı Hakk'ın birliği.
vâlideyn	: ana-baba.
Vâmık	: bir aşk hikayesinin erkek kahramanı (bkz. Azra).
vârid	: gelen, erişen, akla, gönle gelen.
vâridat	: gönle gelenler, ilhamlar.
vâsi'	: geniş, enli.
vaz gelmek	: vaz geçmek.
vecd	: kendinden geçme, yüksek heyecan.
vech	: yön, yüz.
-veş	: gibi.
vird-i can	: candan dua.
vukuf	: duraklama, anlama.
vusul	: vâsıl olma, varma, erişme, ulaşma, kavuşma.
vücud	: varlık, beden.

— Y —

yahşi	: iyi, güzel.
yakîn	: kesin bilgi.
yâr-i gâr	: mağara dostu, Hz. Ebubekir, dost, sevgili.
yed	: el.
yed-i kudret	: kudret eli, Allah.
yedi gezegen (seyyare)	: Ay, Utarid, Zühre, Güneş, Merih, Müşteri, Zühal.
yem	: deniz.
yekta	: biricik.
yevm	: gün.
yübûset	: kuruluk.

— Z —

zâbit	: subay.
zafr	: tırnak.
zâhil	: zuhul eden, ihmâl eden, unutan.

zâhir	: âşikâr, açık, görünen, belli.
zahm	: yara, meşakkat.
zalâm	: karanlık, zulmet.
zamîr	: iç, iç yüzü.
zâr	: ağlayan, ağlayıcı.
Zârr	: zararlı şeyleri yaratan, Cenab-ı Hakk'ın isimlerindendir.
zâviye	: köşe, bucak, açı, küçük tekke.
zâviyedar	: küçük tekke yöneticisi, bakıcısı.
zeban	: dil, lisan.
zekâvet	: zekilik.
zelîl	: hor, hakir, alçak.
zemîn	: yer.
zen	: kadın.
zenan	: kadınlar.
zer	: altın.
zer-i mahbub	: bir tür altın para, değerli altın.
zeval	: zâil olma, sona erme.
zeyç (zîç)	: yıldızların yerlerini ve seyirlerini göstermek için düzenlenmiş cedvel.
zeyn	: ziynet, süs,
zeyrek	: zeki, anlayışlı, uyanık.
zıl	: gölge.
zilâl	: gölgeler.
zihî	: ne güzel, ne hoş.
zinde	: diri, canlı.
zîr	: alt, altında.
zîr-i hâk	: toprak altında.
ziyaretgâh	: ziyaret yeri, türbe, kutsal yer.
zulmânî	: karanlığa ait, mensup.
zulmet	: karanlık, haksızlık, zulüm.
zü-fünun	: ilim, hüner sahibi.
zühd	: ibadet ve takva.
zülf	: saç, yüzün iki tarafından sarkan saç.
zül	: horluk, hakirlik.
Zül'-Minen	: kendisine minnetler duyulan, şükredilen Cenab-ı Hak.

Daha küçük yaşlarda okumaya karşı büyük bir ilgi gösteren ve eserlerinde devamlı olarak ilmin ehemmiyetine işaret eden, güzel ahlâkı, gönül bilgisini ve İlâhî aşkı işleyen, öğütleyen Erzurumlu İbrahim Hakkı, bir ömür boyunca, sadece devamlı okumakla veya konuşmakla kalmamış, aynı zamanda eserler veren ve fikirlerini bizzat kendi nefsinde uygulayabilen müstesna değerlerimizden biri olmuştur.

1703 - 1780 yılları arasında yaşayan ve bilhassa, Marifetname adlı ansiklopedik eseriyle şöhretini günümüze kadar devam ettiren İbrahim Hakkı, Hasankalesi'nde doğmuş, Aydınlar (Tillo) Bucağı'nda vefat etmiştir. Hâlen ziyaretgâh olan kabri, şeyhi İsmail Fakirullah'ın türbesi içindedir.

İki bölümden meydana gelen bu eserin birinci bölümünde: İbrahim Hakkı'nın hayatı, kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmış ve bir bibliyografya ilave edilmiştir. İkinci bölümde: İbrahim Hakkı'nın eserlerinden, mümkün olduğu kadar onun şahsiyetini yansıtabilecek mensur ve manzum örnekler verilmiş, nesir kısımlar yer yer sadeleştirilmiş ve ayrıca bir de lügatçe eklenmiştir.

945.— TL.

ISBN 975 - 17 - 0127 - 9